

Proza. Deel III

Albert Verwey

bron

Albert Verwey, *Proza. Deel III*. Van Holkema & Warendorf / Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam
1921

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/verw008proz03_01/colofon.htm

© 2009 dbnl

Voorwoord tot het derde en vierde deel

Nu de schrijver de twee volgende deelen van dit Proza zal in druk geven, is hij zich bewust van een moeilijkheid. Meer dan de voorafgegane, meer dan een van de latere, leggen ze getuigenis af van een hartstocht waarmee hij zoo niet alleen, dan toch in vrij sterke mate vereenzaamd gestaan heeft. Hij had en heeft een verterende belangstelling in de ontwikkeling van de nederlandsche dichtkunst bij tijdgenooten. Alle of zoo goed als alle nederlandsche dichters heeft hij gekend. Hun werk boeide hem. Hij verdiepte zich erin met een voor niet-dichters, en vooral hier te lande, onbegrijpelijke overgave. En hij schreef erover, met de bedoeling, weliswaar, verstaan te worden door leeken, maar met het van jaar tot jaar toenemend bewustzijn, dat de werking van zijn schrijven voornamelijk moest gericht zijn op de dichters zelf.

Nochtans: - de kunst van het vers, en, als verwant daaraan, de kunst van het proza, is evenals de schilderkunst, als de muziek, als de bouwkunst, als de wijsbegeerte, niet enkel de persoonlijke zaak van hen die haar beoefenen. Zij is, in engere zin, als aan de taal van een volk gebonden, een landsbelang, - in wijdere, als voeling houdend met de dichtkunst van andere volken, een belang van de menschheid.

Mijn opzet met het schrijven van dit Voorwoord is geenszins deze overtuiging te verdedigen. Ik wil zelfs nauwelijks de lezers van dit deel erop voorbereiden. Veeleer wensch ik hen te waarschuwen.

Er zijn sommige beroepen en bedrijven waarin het samenstel van handgrepen, bewerkingen, werktuigen

zoo groot is dat de leek, ongeschoold en ongeroepen, zich erdoor voelt afgeschrikt en eraan pleegt voorbijtegaan. Wordt hij er een oogenblik, als toeschouwer of als toevallig medewerker in opgenomen, dan kan het zijn dat de volte hem verwarrend voorkomt en hij zich verbijsterd voelt. Het kan ook zijn dat hij begint te ordenen, dat belangstelling en eerbied bij hem wordt opgewekt. In dit geval is hij niet langer de vroegere: het aantal levensverschijnselen waarvan hij zich niet zonder meer kan afmaken, is met één vermeerderd. Zóó kan het de leek gaan die deze twee deelen leest. Zij zijn als een werkplaats waarin de voortbrengselen van vers- en proza-kunst het eenig waardevolle geacht worden. Die worden er geschouwd en gekeurd, beproefd en bespiegeld: die zijn er op hun beurt de grondstof voor beschouwingen die de voorwaarden, de vormen, de werking van hun bestaan betreffen. Daar zij tot onze eigen taal en onze eigen tijd behooren, daar zij het werk zijn van menschen en dus van land- en tijdgenooten, raakt dit bestaan ons eigene. Inzicht krijgen, geboeid worden wil dus aanstonds zeggen zelf in de arbeid betrokken zijn. En in welk een arbeid! Een van gevoel en verbeelding. Een, waarbij onze eigen vezelen van zinnen en ziel telkens vervlochten raken met die van anderer innerlijk, en bewustzijn winnen ten opzichte van die anderen niet mogelijk is dan door ons bewust te worden van onszelf.

Genoeg om te doen inzien dat er voor de leek die deze twee deelen lezen wil een zeker gevaar bestaat. Hij loopt gevaar het slachtoffer te worden van de *mania* die in het vers een levensbelang wil zien.

Noordwijk-aan-Zee,
Maart 1921.

De dichter Boutens

I Praeludiën

Het fijne geluid dat in de eerste *Verzen* een toon van anderen trachtte te herhalen of voortzetten, is in de *Praeludiën* tot zichzelf gekomen.

De bundel bevat ruim veertig gedichten, die stuk voor stuk de beschouwing waardig zijn.

Goed, van geheel en gehalte, zijn er allereerst twee. Het eene is het volgende:

Hoe schijnt van avondstrand
Doods overkant
Lichter dan heel dit land van leven:
Zoo twee jonge oogen sterrestom
Zien klaargeheven,
Dood, uit uw schemer om.

Gij hebt in blind bestaan
Uw oud geheim verraên:
Geen kan meer in uw duisternis gelooven,
Nu ge die helle lampen stal,
Die heel de reis door schaduw dal
Niet zijn te dooven.

O ik dacht altijd wel
Menschelijk spiegelspel
Al de verschrikking van uw schijndiep duister:
Ons eigen oog ontvolkt
De vrees die u bevolkt,
Ons adem keert uit u in angstgefluister.

Mij is dit licht gezicht
 Van licht tot lichter licht
 Door ondiep donker onverstoord gebleven,
 Voor al komenden tijd
 O zoete zekerheid:
 Daar is geen dood, maar enkel leven.

Voorgoed bij helder weer
 Van droefnis teer
 Aan overzij van zeeëruischend klagen,
 Ligt nu verklaard doods donkre schijn
 Als eng ravijn
 Van zomernacht doorzichtig tusschen zomerdagen.

En dit is het andere:

Ook ik was een zoon van koningen
 Eer ik kwam tot u:
 Al gaven Gods als slaven in mijn woningen
 Voedden mijn haard met vlam tot nu.

En de dag was één hel feest toen ik kwam gereden
 Te zien uw aangezicht;
 Ruiters en knechten, blanke banen breedden
 Achter me in 't licht.

Rijp vielen mijn bevelen, hoofsche beden
 Van een die eischen kan,
 Wijl onder stille morgenzon ons troepen streden
 Man tegen man.

Met 't klimmen van de zon klom 't zwijgend moorden
 In dien vreemd-stillen slag,
 Zoo stil, dat men aan glazen dagwand hoorde
 Tijds stagen slingerslag.

Maar met den middag hief uw zwellend medelijden
 Het blind vizier omhoog;
 Over den hemel, over de aarde breidde
 Zich de afgrond van uw oog.

Levenden, dooden, allen trok die diepe toover,
 Wolken vervliedend naar zomerzon;
 Niets bleef, het licht liep naar u over
 Alsof de nacht begon.

Gij zaagt niet eens van uit uw luister
 Den spotgekroonden man,
 Die dreef in waanzin tegen wal van eigen duister
 Zijn steigerende span.

Die nu zal gaan tot vroegere gelijken
 In onbegrepen nood,
 Zooals een arm man lacht bij rijken
 Den bittren lach om brood.

Wien werelds wind en eigen wreede vingren tokken
 Hartstrengen broos,
 Teervleezen snaren trillend overtrokken
 Zieleklankbodem eindeloos.

De poëzie van Boutens is die van een ziel die zielegemeenschap zoekt. Treurnis om een verloren geluk, verlangen naar wat ze weet dat ze niet vinden zal, en toch altijd zoekt, en, niet vindende, droomt, dat is het leven van die ziel.

Volste, zwaarste tranen, in de krimpene blaren van het hart opgevangen en door een manestraal bevroren, - zoo is het beeld waaronder Boutens zijn liederen wil gezien hebben. Onmiddellijk na die aanduiding, waar het boek mee opende, klinkt de roep van ziel naar zusterziel:

Neem mijn hand en waak, kind, en laat ons samen gaan,
Nu de Nacht haar late taak spint naast stervensbleeke

Maan -

een liefdelied waarin de heele samenreis, van dageraad door morgen, middag en avond, voorgespiegeld wordt.

Ik zeg niet dat de bundel *Praeludiën* meer dan een verzameling, dat hij een samenstel met plan en beteeckenis zijn zou. Toch is de verzameling niet willekeurig. Er is bedoeling in het begin, en ook in het einde. Het slotgedicht aan de Zee, waar 'naakt als ziel tot ziel' de dichter aan het eind van zijn reis gekomen is, moet klaarblijkelijk als *finale* worden gedacht.

Of tusschen begin en eind eenig verloop valt aantewijzen, merken we straks misschien.

De voorste gedichten zijn niet de beste. Zij doen nog te veel aan de vroegere *Verzen* denken. Het noteeren van de gewaarwordingen waardoor een gedachte in ons wordt opgewekt en vervolgens trachten die gedachte te uiten, dat is zeker een van de wijzen waarop een goed gedicht kan ontstaan; - mits alleen het gevoel dat gewaarwording en gedachte verbindt, voldoende krachtig zij. In Boutens' gedichten is de voorraad gewaarwordingen verbazend rijk en bijzonder waardevol: tevens is de gedachte waarin zijn ziel zich uitspreekt, altijd aanwezig. Maar het doel, de eenheid van beide, wordt niet zonder moeite bereikt. Toch kon de zekerheid dat ieder deel, zal het goed zijn, zich in de schoonheid van het ééne gedicht moet oplossen, niet zwak zijn in de dichter die de onvermijdbare saamtreffing van het verscheidene met het ééne als volgt bezongen

heeft. Bij de twee die ik niet alleen naar gehalte maar ook als geheel goed noemde, komt dit gedicht zich onmiddellijk aansluiten.

Nimmer, nimmermeer en
 Kunt gij mij ontgaan.
 Heb elk oogenblik begeeren:
 Wees die witte zwaan, -
 Blanke baan
 Lig ik voor u, lange laan
 Ververspiegelende watertochten
 Naar mysterieuze schaduwbochten.

Alles wat gij wezen moogt
 Heeft één ding waarnaar het toogt;...
 Wees dan wereldweg, - o
 Altijd vind ik wel dat woord
 In zijn schoonheid nooit gehoord,
 Dat u lokt, zijn schooner echo,
 Vanwaar ge in onvindbaarheid
 Schuilemeit.

Eeuwig, eeuwigdoor
 Duur' die onvermoeide jacht;
 Telkens achter, telkens voor
 Kruist mijn zilveren uw gulden voor
 Diep in 't donkre braakland van de Nacht, -
 En de sterreschijn
 Dien gij volgt om mij te ontwijken,
 Zal ik blijken
 Zelf te zijn.

Zoo lokt God een ziel
 Met Zijn bloemen en Zijn zon,
 Liefdes zuiver eeuwig-mild profiel
 Aan den horizon,

Tot zij zit en zegt:
 Al wat gij mij zendt en doet
 Heb ik bij mij weggelegd,
 't Is al schoon en goed,
 't Is al goed en schoon,
 Maar toch eisch ik beter loon;
 Want al 't goud dat 'k uit uw dagen delf
 Kan mij
 Maar vermeeren
 't Wreed begeeren;
 Neem mijn leven van mij -
 Of kom zelf.

Als men, zonder zich te verdiepen in de beteekenis van de gedichten enkel oog en oor openhoudt, dan vangt men telkens mooie fragmenten op. Zoo in het eerste gedicht:

Zacht met ons mede de mindrende mijlen
 Leidt ons der waatren vochtschallende zang;
 Donkere schrik gaan vogels van zeilen
 Over ons hoofden in ruischenden gang.

Als gewaarwording van een wandeling langs een vaart is dit prachtig, maar het verband met voorafgaande en volgende verzen is zwak: in elk geval behoort er tot het bevatten van die andere een ander soort geestesinspanning.

In het tweede vers treft een fraaie regel:

In de gulden wijlen van zijn zeilen het zonneschip zal loopen.

Goed is ook het kwatrijn:

O Zon, leer mij uw kussen,
 Die schoonheid viert en doodt:
 Eén koele brand van leven tusschen
 Morgen- en avondrood.

Uit volgende gedichten zal ik een aantal regels die mij getroffen hebben, aanhalen.

1. In hooge bergestilte
Praten de jonge blijde beken
Door lichte lomtermildte
Uit koele keel van steile krekten.
2. Waar beddingen tot peinzen zich verdiepen.
3. O land van bergen, in wat drang naar vreugde
Mijn wilde stroom door uw valleien snelde:
*Een diep-stil water dat in 't Noorden welde,
Wien maar van ver zijn sneeuwen oorsprong heugde.*
4. Tevreê God achter bergen te gelooven.
5. En in de straling van den oopner hemel
De vaste bergen diafaan verwolkten.
6. Op effen kim wordt heel de hemel landschap.

Een liedje, fijn van toon, dat men alleen voller zou gewenscht hebben, eindigt:

Hoe heb ik wreed verstaan
In één stil even
De pijn van te vergaan
Uit dit schoon leven.

In al wat ik hier overschreef is in de gewaarwording zooveel aandoening gemengd dat ze onze verbeelding treft en wij hetzelfde gewaar worden. Lees ik nu de volgende regels:

In nachtstaal water
Slijpt manestraal de riemerimpelen
Tot zilverfijne sneden.

dan vind ik die zeker niet minder treffend, maar alleen voor mijn *gezicht* en *verstand*. Ik vind het fijn gezien en tracht mij door ontleding van het geschrevene hetzelfde voor te stellen.

Hier raken we een groot en belangrijk onderscheid. Het opzet van gewaarwordings-notering is bij Boutens zóó duidelijk, en zijn talent daartoe zóó onmiskenbaar, dat wij nauw hebben te letten op de grens waaroverheen die notering overgaat in poëzie.

Wij raken die grens in een gedicht dat het late doorbreken van de zon tot aanleiding heeft:

De zon heeft alles goedge maakt:
De lange donkre regendag
En al zijn leed ligt met één slag,
Eén straal in 't hart geraakt.

Dit is uitmuntend: gevoel en beeld waaraan we onmiddellijk deelhebben.

De tweede strofe luidt:

'k Dacht niet, het oog des daags zoo diep
Achter de wolken, dat er sliep
In donkerlaag omhangen aardvertrekken
Glorie zoo hoog te wekken.

Dit is proza. Niet eens een bijzondere gewaarwording, maar een stijve poging om van het dadelijkverbeeld-gevoelde te buigen naar een gedachtegang. In de derde strofe wordt door een nieuwe gewaarwording het dagmoment nader aangeduid:

Goud- en wit-verklaarde
Regenwolken
Stralen tusschen zon en aarde
Als guldenbespraakte tolken
Tusschen de vreugde van twee zaalge volken.

Vaag, nadenken behoevend om verstaanbaar voor ons te zijn, maar de gezichtsindruk èn het gevoel dat de gedachte wil opwekken, van elkaar gescheiden. In de vierde wordt de aanduiding voortgezet:

De hooge hemelen neigen
 Diep in vochtverheerlijkte aardegronden,
 In zaligheid gaat aarde stijgen:
 Haar bloei berankt de kimmeronden
 En maakt zich hemel eigen...

Hier is een zeer bijzondere en schoone gewaarwording: hemel en aarde zich in elkaar spiegelend, door vocht en bloei elkaar zoekend en zich vereenigend. Gedachte en gewaarwording doordringen elkaar; het gevoel heeft *bijna* deel aan hen. Wat ons nog terughoudt van diep gevoelen is de noodzakelijkheid de woorden en trekken te doorgronden en saamtehouden. De gewaarwordings-notering overheerscht *bijna onmerkbaar*. Als dan ook de gedachte zich geheel losmaakt om nu enkel drijvende op de aandoening in ons gemoed binnen te lopen, dan voelen we zwakte in de uitdrukkingen, die veel te algemeen gehouden zijn om ons diep aan te doen.

O God wiens licht ik voel toekomend,
 Zonne verblindend nog in neevlen loomend, -
 Een zoele zomersmart, -
 Zult Gij eens zóó aan dit maar donkre leven
 Uw late, alzeegnende lichtwijding geven,
 Dat het mag klimmen aan uw hart?

Dit en wat er verder volgt is veel meer een soort woorden-mooi dan het gewenschte klinkklare beeld.

De behoefte aan ongehinderde zielsuitstorting èn

de te hevige drang naar uiting van verijnde gewaarwording zien we elkander zoeken en belemmeren.

Ziehier opnieuw een gedichtje waarin ze elkaar gevonden en doordrongen hebben. Het bezingt niets dan de kringloop van dag en nacht zooals die beleefd wordt door de ziel van de dichter, maar dat beleven is erin uitgesproken.

O, elken dag beginnen
Dit broze bezinnen
Als hartdoorgloedenden wijn, -
Iederen nacht vergeten
Dit vorstelijk weten,
Dat gij zijt mijn.

Door diepe droomedalen
Eenzamen nacht verdwalen
Als arm man zonder wijk, -
In morgenpaleizen
Den dag zien rijzen
Over eigen wonderrijk.

Met avond sterven,
Een Koning zonder erven,
In koelen nachtedood gebed, -
Met morgen rijden
In feesttocht van verblijden
Ter kroning naar uw lichtdoorvlagde stad.

Uit iederen nacht herboren,
Tot iedren dag verkoren,
Een godgeroepen kind zoo vroom,
Dat met diepopgetogen
Jongheilige oogen
Mag opgaan tot steeds nieuwen dagedroom.

Het is eigenlijk met het tweede derde van de bundel, met het door mij aangehaalde gedicht waarin het onvermijdelijke van de eenheid wordt uitgesproken, dat Boutens de vollere toon treft waarin zijn veelheid een eenheid wordt. Aldoor nog blijft in deze bundel de strijd tusschen zijn tweeërlei aandrift bemerkbaar: het karakter van de goede gedichten is juist de blijkbaarheid van die strijd. Maar indien al niet een meêsleepende aandoening, een evenwichtige geest dan toch heeft alle figuren in die kamp geordend en de kracht van die geest belet dat de gedachte aan vroegere zwakheid verder bij ons zou opkomen.

Wij laten zijn gevoels-zwakke varen om de geestes-sterkte van de dichter ga te slaan. Boutens heeft ze al vroeg bewezen, toen hij in de *Verzen* begon wat hij in de *Praeludiën* voortzette: tegelijk *vrije* verzen te schrijven en strenge, rijmenrijke *strofen*. Zooals wij Boutens nu kennen is dat dubbele pogen het onmiddelijk gevolg van zijn aanleg. Hij was de man van de rijkste en meest verfijnde gewaarwording, die niet rustte eer hij voor elke ziels- en zinnesisdering het juiste woord, de sprekendste woordkoppeling, de teekenachtigste trek en het schilderendste ritme gevonden had. Maar tevens was hij de dichter van de ziels-uitstorting. Die uitstorting was zijn begeerte, zijn behoefte, - maar niet zonder moeite, zagen we, droeg de golf van zijn gevoel de voorraad van zijn gewaarwordingen voor zich heen. De krachtige ordenende geest moest daartoe te hulp komen. En zoo zien we tegelijkertijd een *vers* dat, ter uitdrukking van al het bizondere, in maat en lengte zich tracht vrij te houden, zelfs in de overigens regelmatige *strofen*, en die *strofen* vast

en streng en rijmenvol. De doorwerktheid van de strofen, kan men zeggen, is zelfs in evenredigheid tot de losheid van de verzen. Ik bedoel: bewust van de losheid die hij zich vergunnen moest, spande de dichter zijn geestkracht in tot een doorwerking die soms overdadig lijkt.

Dit is de moeilijkheid die de lezer te lijden krijgt: er wordt van hem meeleven verlangd met een dichter die in buitengewone geestelijke aktie is: wat die dichter voor schoons heeft kan hem eerst door dat meeleven geopenbaard worden. De ruil is billijk: geestes-schoonheid die geestes-arbeid kost.

Er is in de *Praeludiën* een klein gedicht dat ik hier zal afschrijven:

Haar hart is een Kind van den Dag,
Dat is uitgehuwd aan den Nacht
Met een uitzet van verbleekte vreugd
En een bruidschat van herdenken.

O een lied, één sprank, dat lach
Als licht in haar oogen bracht,
Dat zij zie haar volknoppende jeugd
En zooveel vreugde te schenken.

Eén trillende zielelach
Als nachtegaleslag
Kan slaan in dorre deugd
Felle fontein van vreugd,
En kloeken haar armen met blijde kracht,
Haar borsten met leven drenken...

Stil, laat haar onder Gods gezag,
In den schijn van wat door God wordt bemind,
Haar oogen naar verre-kustsmaragd
Waar engelen wenken, -
Een Kind.

De gewaarwordingen waarmee de dichter dit meisje ziet, worden u wel eenigszins duidelijk. Ontroering wordt u weinig meegedeeld. Wel een zekere stemming, een gul willen en een daarop volgend ingetogen-zijn dat het laatste woord behoudt. Maar let nu ook eens op *hoezeer* de dichter de gulheid van zijn opwelling gebonden heeft in zijn rijmenspel. Aldoor dezelfde vier rijmen, waarvan twee nog zoo goed als gelijk aan elkaar zijn, en aan het eind alleen het veelzeggende: *bemind* en *kind*. Hier, voelt ge, moet de bindende geest terug hebben gewerkt op de aandoening van de dichter en wat hij u geeft is een schoonheid die zonder die geest niet kan worden gedacht.

Ik beken dat dit gedicht beter zijn zou als men er dieper ontroering in getemd voelde, maar, zooals het nu is, voelt men bijzonder goed hoezeer er een werking uitgaat van de bindende kunstenaar.

Die kunstenaar, op krachten gekomen, bewerkt nu in zijn regels en strofen alles wat hij, bewogen door zijn ééne zielsverlangen, gewaar wordt en bespiegelt, en met sterke geest geordend heeft. Een dertigtal goede gedichten schrijft hij dan, waarvan de twee die ik in het begin van dit opstel aanhaalde, de beste zijn. De oogen van een gestorvene terugziend uit het doodenrijk, en die doen blijken dat ook dáár niet enkel duister is. En de koningszoon die na doodstille strijd tegen een hooger macht geslagen en ellendig achterblijft. Twee beelden zijn dit die klaar boven de woorden van de dichter uitleven; zij zijn meer dan rangschikking van gewaarwording: zij zijn het gevoel en de verbeelding waarin de gewaarworder van het vele zich als eenheid erkent. In de andere gedichten is de eenheid meer een band

van gedachte. De elegische toon zet zich voort, zwelt aan en dit is misschien de lijn, die, door enkele voorstellingen van afscheid en ondergang heen, naar het einde wijst en dus iets als een plan van saamstelling vermoeden doet. In het slotgedicht:

Naakt als ziel tot ziel
Kom ik, Zee, tot U -

is de strofe streng en, ook in regellengte, vierentwintigmaal volgehouden. Ook hier evenwel minder de eene gevoelsgolf dan de vierentwintig facetten. De Kunst werd voor de dichter van *Praeludiën* het Eene en Eenige:

Eenig aardsch bed waar een ziel zich strekken kan ten voeten uit.

II Stemmen

De vraag was maar of de dichter die beurtelings in zinnenverfijning en in spanning van de geest bevrediging gezocht had, een andere macht in zich zou voelen opkomen, die de twee vereenigde. Ik ken maar één zulk een macht, namelijk het hart. Hij had in zijn jongelingsjaren een schoonheid bewonderd die, alleen voor zichzelf zijnde, op anderen de indruk van niet te zijn moest maken. 'Uw water-klare wijs van niet te zijn' zegt hij nu nog in bewonderende herdenking tot de Hermes van Praxiteles. De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat, indien zijn wezen Verlangen was, hij niet allereerst, in zijn behoefte aan zielegemeenschap, het gemoed van deze of die mensch zou zoeken, maar over de hoofden van de enkelingen heen, de heele zichtbare stille dingenschoonheid, om, wanneer deze op zichzelf hem niet

houdbaar bleek, haar op te heffen en te verheerlijken in de schoonheid als Idee. Vertaler van Plato werd hij, en ook in zijn poëzie. Maar dit nam niet weg dat deze zinnelijk zoowel als geestelijk zoo verfijnde dichter de blijken droeg van een onontgonnen gemoed. Al zijn teerheid, zijn weemoed, zijn hartstocht, en zijn onmiskenbare zieletoon, klank van verdriet en vreugd, van moed en deernis, zich bespiegelend, zich uitstortend, in honderd vlakken zich slijpend om het heelal onder honderd hoeken te vangen en te kaatsen, - al dit felle zoowel als fijne leven flikkerde rondom de spil van zijn eigen Zelf. Waar was er de gulle toon waarmee hart op hart bonst? Waar de stroomende dreuning waarmee de ziel niet in woorden, maar in daden, sprakeloos zich overgeeft aan het heelal? En dat niet enkel: maar zijn de dingen zonder hart gezien de dingen wel, en is de Idee zonder hart aanschouwd, wel waarlijk idee? Neen, de dingen zonder hart gezien zijn gewaarwording, en de Idee zonder het hart aanschouwd blijft gestalteloos. Wat is de schoone wereld anders dan Zijzelve, het eene dat men beminnen moet, en dat ding en idee beide is. De reeks 'Stemmen' in de nieuwe bundel opent met een gedicht dat 'Afvaart' heet. Het begint met de voorstelling van een bom die vertrekken gaat. Er is liefde in de zorg waarmee de dichter zijn verscheidene gewaarwordingen bij elkander voegt:

De maanlicht-overvloeide vloed
 Heft 't ranke spook van vlotte bom
 Boven den zwarten menschendrom
 Die vlekt het zilvren zand als roet.
 De ketting waar zich 't schip aan windt,
 Kreunt eenzaam als nacht-wakker kind.

Het beeld is voortreffelijk; laat ons verder gaan.

Geen andre klank begint of duurt,
 Het koele klikken langs de kiel,
 Nu 't schip in voller water stuurt
Reikt niet tot hier. Het slank profiel
 Verbreedt onhoorbaar-onverwacht.
 Zich met der zeilen effen pracht.

De woorden: 'Reikt niet tot hier' hoeven weinig te hinderen, mits men niet uit hen verstaat wat ze zeggen, dat we namelijk het geluid *niet* hooren, maar, juist omgekeerd, ze de aandacht van ons oor er meer op vestigen. Het kon zijn dat in de breede en schoone voorstelling dit de bedoeling was. Maar we zetten onze lezing voort.

Van duistre plecht *onzichtbre* hand
 In driemaal-op-en-neder-zwaai
 Wuift *licht vaarwel* aan vriend en land
 En heel de manelichte baai.
 En donker wuift de kust weerom
 Van rijke vangst en wellekom...

Een scherpzinnig vriend vraagt me of onder 'licht vaarwel' misschien 'vaarwel door middel van een licht' moet verstaan worden. Zoo zal het zijn: het gebruik afscheid te nemen door middel van een lantaren bestaat op onze zeeplaatsen, en door deze lezing wordt ook de 'onzichtbre hand' verklaard. Maar, hoewel de woorden 'licht' en 'vaarwel', zoo saamgevoegd, het feit in het afgetrokkene te kennen geven, - en ook dat niet zonder dubbelzinnigheid -: zij schilderen, zij toonen het niet.

Onmiddelijk daarna verplaatst zich de dichter op dat schip, op een schip tenminste:

Ik blijf niet langer op mijn plek
 In 't avondduin. Mijn voet
 Voelt onder zich het weifel dek
 Van schip te deinen op den vloed.

en wij worden ons bewust dat het hem, al scheen het zoo, niet om de afvaart maar om zijn gewaarwordingen bij de afvaart te doen is geweest. Door het woordje 'weet' in de slotregels van deze strofe begint hij ons opzettelijk van de voorstelling los te maken.

En met nabije schaduw weet
 Ik lichtste licht bekleed.

Niet geheel nochtans:

De breede ronding van de kust
 Deinst lamp-bezet, maar doodsch.
 Met geen sinjaal durft donkre loods
 De stranden roepen uit hun rust...
 Waar schuilt de stille school van buit
 Waar vol mee keer' de leege schuit?

Geheel in de volgende:

Of wordt in 't verre land en voor altoos
 Ons wild verlangen schoon en stil?
 De zee is diep en eindeloos
 Zooals vertrouwen wil
 En wilde toen 't aan 't veilig strand
 Te droomen zat van d' overkant.

Het schip is hierin niet langer een bom die ter vischvangst vaart. Het is het dichter-, het levensschip, dat hem naar "t verre land" voert.

De wind bolt uit het ruime wak.
 Het schip helt op zijn breeden streek.
 Nog even maar is de einder strak
 En van kustlichten bleek...
 En nu - niets meer dan heem'l en zee...
 De zeilen over! Reê!

Met name in de regels:

Of wordt in 't verre land en voor altoos
 Ons wild verlangen schoon en stil?

stelt de gedachte zich op zichzelf. De zichtbare werkelijkheid waarin het scheen dat ze zich belichaamd had, verlaat ze en leeft zoo goed als gestaltelooe. Of nu ook niet zóó, als gedeeltelijk beeld en gedeeltelijk gedachte, een gedicht bestaan kan? Ja, maar dan moet er een derde zijn waarin hun eenheid ligt. Indien niet zoo duidelijk, zoo sprekend, de scheiding van die elementen zich opdrong, maar het gevoel stroomde en klopte, de verbeelding betooverde, zoodat geen oogenblik het besef hetzij van werkelijkheids-voorstelling of van gedachte in ons kon opkomen. Maar dat is hier niet het geval: de dingen zijn er, zoozeer dat ze op zichzelf schijnen, en de gedachte is er, zoo bewust dat ze ons aan het denken brengt. De dingen, de werkelijkheids-gegevens zijn in dit gedicht hoofdzaak en zoo hadden we gehoopt dat *in* hen de idee zich geven zou. Vandaar dat we nu mijmeren: heeft de dichter zijn werkelijkheid wel genoeg liefgehad? is het voldoende haar te kennen in de gewaarwording? moet zij niet bemind worden niet alleen met zinnen en geest, maar ook met het gemoed? En de idee - is ze niet meer dan gedachte? vragen we; - is ze niet altijd alleen werkelijk in haar

zichtbaarheid? - en is háár zichtbaarheid niet de schoonheid die ons hart bemint?
 Niet door, hoe ook verfijnde, gewaarwording, en niet door, hoe ook bezielde,
 gedachte, - denken we - ontvangen gedichten hun eenheid, maar door het Hart, dat
 van alle dingen in hemel en op aarde de verwant en de verkonder is. In zijn
 'water-klare wijs van niet-tezijn' leek het wel of Boutens de harteklop van zijn kunst
 niet vinden zou; maar het Leven is een goed leermeester: ook in de nadering van
 het 'niet-zijn' bergt het ontroeringen voor hem die tegenover het 'zijn' roerloos bleef.
 In de dood vond deze afgekeerde de ontroering waardoor leven leven is.

Goede Dood wiens zuiver pijpen
 Door 't verstillde leven boort,
 Die tot glimlach van begrijpen
 Alle jong en schoon bekoort,

Voor wien kinderen en wijzen
 Lachend laten boek en spel,
 Voor wien maar verkleumde grijzen
 Huivren in hun kille cel, -

Mij is elke dag verloren
 Die uw lokstem niet verneemt;
 Want dit land van most en koren
 Is mij immer schoon en vreemd;

Want nooit beurde ik hier te drinken
 't Water dat de ziel verjongt,
 Of van dichtbij hief te klinken
 't Verre wijsje dat gij zongt:

Alle schoon dat de aard kan geven
 Blijkt een pad dat tot u voert
 En alleen is leven leven
 Als het tot den dood ontroert.

Alleen in de ontmoeting met dat wat niet wijzelf zijn, vinden wij die maatvolle bezonnenheid, die de rust van de Schoonheid is. Hart en hoofd zijn één in dit uitgaan tot het Andere, dat tevens een breidelen is van het eigene. Niet vreemd is het daarom, maar vanzelf-sprekend, dat de dieper dan tevoren ontroerde dichter in deze 'Stemmen' tevens klaarder en rustiger is. Zeg het hem, hem de zanger die in een lange lijn zijn ziel wenscht uittestorten in het Oneindige: Rust, klaarheid, evenwicht; - en luister naar zijn antwoord:

Omdat leven,
 Dit wellend bloed, dit eenig klimmend water,
 Niet wezen kan dan in verlangen,
 Verlangen tot verlangenloozen dood -
 Is alle rust die 'k heb gekend
 En weet en weten wil,
 Dit oogenblikkelijk kristal,
 Dit vlakgevljide vuur:
 De rust van 't zeker, onvervuld verlangen.

Luister daarnaar en zeggen we dan op onze beurt: Maar hier zagen we u komen, o Dichter, want dit *is* rust, dit *is* klaarheid, dit *is* evenwicht.

'Aan de Schoonheid' heet een gedicht dat ik geheel zal afschrijven. Dat *is* zijn Idee, maar levend, maar zichtbaar, en toch zonder dat ook maar ééne poging gedaan werd om éénige werkelijkheid te teekenen, zonder dat ook maar één oogenblik de gedachte in ons het van de Verbeelding wint.

Kom niet, Schoonheid, eer we u zijn bereid,
 In ons huis, in ons te ontvangen;
 Kom niet vóór de wereld openleit

Brede bedding uwer heerlijkheid;
Kom niet eerder: ons verlangen
Is sterker dan de tijd!

Niet zoolang aan aardes blonde brood
Wij ons vloek en smaadheid eten;
Niet zoolang met maat van veler nood
De overloed der enklen wordt gemeten;
Niet vóordat ons aller jeugd den dood
Om het blijde leven kan vergeten!

Als een zuivre zelfverlichte
Zegenzware wolkkolon
Doemt gij in de diepe vergezichten
Achter zeeën, maan en zon:
Geen gedachte die met felste schichten
Ooit uw glans bereiken kon,
Maar geen hart dat zich naar simple blijdschap richtte
En uw milden dauw niet won!

Van al tempelen u gebouwd
Uit de marmeren gedachten
Van de schooner levende geslachten,
Is er geen die u besloten houdt:
Als voor steen en goud
U de volkren offer brachten,
Vond en zong u 't eenzaam smachten
Van een kind in lentewoud!

Alwier oogen smartverklaard
Aan den einder hunner dagen
Uw bestendig weerlicht zagen,
Vreugdes morgen over schemeraard,
Hebben vrij en onbezwaard
't Donker menschenhart gedragen: -
Al hun lijden is melodisch klagen
Dat gij niet voor allen waart.

Bidden niet en handenwringen
 Lukt de goôn; -
 Waar een hart het uit moet zingen
 Daalt het ongebeden loon,
 Neigt de naaste van de hemelingen
 Zich tot haar bestemde woon.

O wij weten wel wat lentedag
 Al de stille sneeuw die gadert,
 Van uw bergen dooien moet;
 Dat zijn uur door de eeuwen nadert,
 Dat geen hart ontbreken mag
 Tot zijn gloed!

Vochte koelte zoekt door 't bruine riet;
 Sappen gisten in het dor geraamte -
 Overval ons niet in onze schaamte:
 Schoonheid, kom nog niet!

Zijn hierin niet al de elementen die we aan Boutens kennen leerden? Gewaarwording en gedachte; behoefte aan zielsuitstorting: verlangen in hoogste uiting, stroom van zang en verscheidenheid van strofen en verzen? En toch: welk van die alle is er op zichzelf? Zijn zij niet alle onscheidbaar opgenomen in die eene aarzellooze schoonheid, die ge zijn Idee moogt noemen, maar die - wat dan anders is als het gedicht-zelf? Noem dat eene, wat hij vroeger niet en in deze uiting zoo onmiskenbaar heeft: de hartetoon, en het geheim is u opgelost.

Behalve het bekende 'Zwerverslied' heeft het uitmuntende 'De Gast' al de genoemde voortreffelijke eigenschappen. De verbinding van dieper gemoeds-toon en inniger rust moge de poëzie-lievende in menig andere bijdrage tot de nieuwe bundel

erkennen en smaken. Kritiek, waar hij zwak bleef en faalde, zij voortaan de dichter-zelf toebetrouwd.

Hoezeer hij ook in kleinere gedichten - altijd dezelfde minnaar van de schoonheid - zich weet gelijk te blijven, toone ons één ervan:

Zij

- 'Gij hebt haar gekend als kind?
 - Gij als jongen haar bemind?
 - Gij hebt haren mond gekust?
 - In uw arm heeft zij gerust?
 - Gij hebt haar in 't graf geleid;
 Als een jonge bleeke meid?
 - Met u was zij jaren saam;
 En zij droeg uw eigen naam?
 - U heeft zij een zoon geboren?
 - Allen hebt gij haar verloren?...
 Wel ik zweer u, al dien tijd
 Heeft zij hier met mij gebed.
 Ieder dag- en avonduur,
 In den tuin en hier bij 't vuur.
 In de buurt is ze altijd en
 Vindt mij waar ik eenzaam ben;
 En zoo zit zij uren daar
 In haar lijst van blonde haar
 Met de blank besneden handen,
 Met de zuivre lipperanden
 Door haar stillen lach bewogen,
 Met de heemlen van haar oogen
 Waar de lichte droom in drijft,
 Juist zooals gij haar beschrijft...
 Maar wat zijn mijn rechten dan,
 Die ik niet bewijzen kan?
 Geene, - toch, van heel de rij
 Bleef zij enkel trouw aan mij.'

1907-1908.

P.N. van Eyck: De getooide doolhof

Gedichten zijn goed, naarmate zij stem zijn. Zij zijn adem en brengen daarom niet enkel de overeengekomen teekens over, die wij woorden noemen, maar met behulp van die woorden de bewegingen van onze ziel die ons lichaam is.

Een zachte eentonige stem is die van Van Eyck. Zij ontroert, wanneer zij innig is. Moeielijkheden moeten dan voor haar stille gaan worden weggenomen. Haar klinkers moeten gedempt, haar medeklinkers glijdend zijn. Niet schrijdend maar geruischloos glijdend volgt zij haar windingen, de golvingen van haar volzinnen. Zij wint doordat ze niet waagt.

Toch heeft dit bescheiden voortgaan zijn eigen waagzucht. Terwijl de stam in de niet breede stroom weerhouden wordt en bij horten en stooten telkens een eind verder meedrijft, gaat het strootje vlug als water bocht na bocht door en beleeft ongestoord zijn veelvoudige kronkeling. Het kan stranden, maar het vertrouwt op zijn weinigheid. Het waagt en wint wat ontzegd bleef aan de balk.

Het wagen ligt bij Van Eyck in de volzin en niet in het geluid. Zoo *moet* het zijn uit de aard van zijn stem, die zich niet mag uitzetten. Zoo *mag* het zijn uit de aard van zijn gedachte, die zonder moeite de vorm van een uitvoerige voorteekening aanneemt die door de stem dan wordt opgevuld.

* *

Het gevoel dat door die stem tot ons komt is een troebele droefheid, als een water dat dof en ondoorzichtig is, maar toch glanzen op zich draagt.

Het gedicht 'Celloconcert van Lalo' bevat het eerste duidelijke beeld van dit gevoel.

Toen gleed een loome droom
 Zacht binnen in mijn rust-beroerd gemoed
 En éven lichtte 't, wat ik dezen dag
 Gezocht had en nu vond: Ik vond de ziel
 Van dezen dag in deze herinnering:
*Dat eenmaal in een middagstille zaal
 Waar mistig grauw van wolkend buiten kwam
 Neervlieten door het mat-geglasde raam,
 Een man zat met een cello en daar dof
 Het innig zingen speelde van Lalo.*

De jonge dichter die op het oogenblik dat de hem eigen stemming hem het hevigst aanvalt, zich afvraagt wat in hem omgaat, vindt het antwoord in de herinnering aan een man die onder matte ruiten, op een regendag, dof en innig violoncel speelde.

'Uw *dof* zingen' zegt hij tot de poëet van de meest gewaagde schellingen, tot Baudelaire. In dit onwillekeurig aan zichzelf gelijkmaken van de meester die zoo heel anders is, verraadt zijn wezen zich niet minder zeker dan in de beter-karakteriseerende slotverzen.

En 'k wil niets hooren dan Uw welig-zingend lied,
 Geen leed meer dan Uw heet-doorpijnd gewezen.

Hierin heeft werkelijk de volle toon van de fransche dichter de stem van de hollandsche doen aanzwellen. Let op hoe daarbij een enkele helle klank uit de zwaarte van zooveel ee's opklinkt.

In 'De Dichter en de Jonge Vrouw' tracht Van Eyck de grijsheid, en het licht dat er door heen broeit, van elkaar aftescheiden.

De dichter

Zie hoe de vale ruiten
 De *regengees'ling* dragen, hoe de weiden buiten
 Vergrijsd zijn en verdrast; kom aan het raam en zie:
 De schuimend-vuile beek, de naakte boomen, die,
 Zwart-wrongig naar omhoog, druipend en dor gebaren
 Van trieste droevigheid, zie hoe de schorre scharen
 Van sombre vogels kringen, zie daar ginds: de stad
 Grauw-mistig onder 't vaal gewolk, verdofd, star, nat
 Van neergesnikte vlagen, zie hoe moede wolken
 Voorttrekken aan de kim en als verslagen volken
Vernederd schuifelen, in regenend gewezen
 Reis-drijvend langs den *paal van iedren schoorsteen* heen,
Die rook golft in de nevels.

Verder in het gedicht het volgende:

De jonge vrouw

O vreugde, o zingend lied, o weifelende val
 Van wankle liefdetaal! Ik hoor het aarz'lend luiden
 Van verre klokken, die een nieuwen daag'raad duiden
 En ruchten over 't veld. Ik hoor een dof gesuis
 Van stemmen, dat van ver zal zwellen naar dit huis,
 Gelijk een vol koraal. Ik zal uw liefste wezen...
 Uw hand zal in mijn haar,
 Dat 't milde gloeden draagt van vol-rijp zonnekoren,
 Rondswalen, *als een bij in blauwe riddersporen.*
 'k Zal zijn gelijk een boom...

Het is al duidelijk dat, hoewel de bedoeling van de tweespraak in toon en gedachte verdienstelijk is

volgehouden, en de *bij in blauwe riddersporen* een allerliefst beeld is, werkelijkheid, innerlijke zoowel als uiterlijke, alleen toekomt aan de eerste plaats. Die *regen-geesling*, dat heele landschap, dat *vernederd* schuifelen, - het is alles niet alleen gevoeld, maar het gevoel-zelf in zijn zichtbaarheid. Terwijl die *paal van iedren schoorsteen, die rook golft in de nevels* de laatste en afdoende, de meest volstreckte, verbeelding is van dit grondgevoel.

Voorloopig is het uitsluitend dit grijs-in-grijs dat Van Eyck kan uitspreken. De droefheid, en dat zij inderdaad onontkoombaar is, bezielt hem, doet hem de wereld duiden naar haarzelf, prikkelt zijn verbeelding tot het vinden van vormen en trekken die haar gelijk geven.

Hij bezichtigt een prent, een houtsnede van Outamaro. Kleurig genoeg is het landschap dat zijn fantasie daarbij kan oproepen. Hij teekent het in een gedicht 'Avondgang':

In Yedo. Avond. Zwart en strak geboogd,
 Buigt tegen 't kleurig blinken van de lucht,
 Van oevergroen tot oevergroen, de brug.
 De zon, - groot-glanzig in een meer van gloed,
 Zacht røse en bleek oranje, straks nog dáár
 Hoog, helder, hevig, tusschen 't drijven van
 Doorzicht'ge wolken, veders nevel, mist
 Van fijn-doorschenen regendamp, - slaapt ver,
 Ver, ginder, achter 't wazig-groene groen,
 Haar korte rust van schemering en nacht.

Het water weerspiegelt de lucht. De stroom buigt aan de overkant tot een kreek.

Een enkele boot
 Glijdt, frisch van kleuren, langs den oever weg,
 Met ritselend geplas, - al reeds voorbij. -

Maar op de brug staande, naderen hem twee vrouwen:

En ik wend
 Mijn hoofd naar dáár en zie: een kleine vlam
Wiegt door de scheem'ring, dichtbij, op en neer,
 Bij 't rythmisch schrijden van twee vrouwen, die
 Meest zwijgend, naar mijn stil-staan nader gaan.
 Zij naadren, zijn nabij mij. Met het hoofd
 Gereikt naar voren en gebogen rug,
 Gaat de eene omwaad door strookend lichte kap
 En zijig-lichte wading: 't rond gelaat,
 Door 't aarzlend branden van een kaars beglansd,
 Die wappervlammend in haar lampion
 Heur hand het meest omschijnt, is fijn en scherp
En duidt naar meen'gen spitsen vreugdedroom.
 Naast haar, met hooge, zijig-dónkre kap,
 Waardoor ten halve 't bleeke voorhoofd doemt
 In 't kaarsvlam-schijnen, de ander, wazig-teer
 Door elk zacht-stil verlangen, dat dit hoofd
 Deed gloeden *en dan, dorrend weer,* verkromp.
 En armen buigen om en vangen plooi
 En weeken val van kleeren, handen gaan
 Omhoog of waren om de kleine vlam,
 Wit-fijn beschaduwd, schaduw om 't gelaat,
 Een schaduw onder iedre luchte vouw,
 En schaduw om elks nauw doorguldigd oog. -
Zoo gaan zij langzaam en zij spreken niet,
Wanneer zij langs mij henengaan, en weg,
Weg naar een plaats, die ik niet weet, niet ken,
Niet kennen kàn, niet zàl...

Hier ziet men de verbeelding aan het werk. Wat is haar daad? Dat terwijl de vrouwen over de brug naar het donker trekken, de dichter daarop staat, en ze vlak langs zich heen ziet gaan. Dat is haar eerste daad. Dan dat hun lichtje, dichtbij, door de

scheemring op en neer wiegt, dat het fijne en scherpe gezicht van de eene duidt naar meenge *spitse* vreugdedroom, dat in het gelaat van de andere een zachtstil verlangen opgloeiend *en dan dorrend weer*, te zien is, dat - ten laatste - hun gaan is naar een streek die de dichter niet kennen zal. Eigenlijk was alleen het zich op de brug plaatsen een daad. Het andere is waarneming en duiding. De ingeboren droefheid vindt dat woord *spitse* uit voor de droom van vreugde, spitse, het woord dat wij, zonder het te zeggen, zonder te meenen dat de dichter het zeggen wou, over het scherpe gezicht heen op de vlam van de kaars betrokken die ook zich spitst onder de wind van... de begeerte? En dat gloeden en dorren dat het verlangen doet. Een zieleduiding, maar die in de lichtschijn op dat gelaat haar beeld heeft. Zoo voelen wij, al lezende, ons omgeven door onuitgesproken verbeeldingen, flikkerende schijnen die komen uit het donkere hart van de dichter; - dat donker dat hij niet weet, is zijn eigene, het is *achter* zijn verbeelde eigene.

Uit dat donker, dat doffe troebele, slaat, veel feller, de verbeelding op van het gedicht 'Erkentenis':

Toen week die droom. *En uit het strakke venster,*
Dat als een dreigkreet in den harten morgen
Zijn nuchtre starheid spande en mij gelijk
Een slâg van haat, het nauwlijks wakend hoofd,
Waarom slaaps teederheid nog hing, geraakt had
Met àl de pijn van zijn verglaasde klaarte,
 Zag ik, verstijfd rondom en overal
 Een land zóó wreed in zijn bevrozen dood,
 Dat àl mijn angst te zaam gelijk een hand
 Mij vastgreep in het hart, om daar het laatst,

Het allerlaatste leven te doen bloeden.
 En 't was mij of 'k in 't zwaar doorhijgde zwijgen
 Van 't grauw vertrek de droppels vallen hoorde,
 Of 't leven heet uit heete wonden vloeide,
 Zich langzaam spreidend langs den donkren grond.

Maar aan 't *ellendig* Oosten hangt de zon,
 Een bloedend oog, waar alle droefenis
 Zich heeft verzaamd als in een gapend graf. -
 Een bloedend oog. De droppels druipen af
 En lekken langs het onverschillig linnen
 Der grauwe lucht, daar kleven ruwe brokken
 Geronnen bloed, daar vloeit een dikke gulp
 Van dampend rood, dat traag zichzelf verstikt
 En langzaam klontert tot een *schampre* krans
 Van spot om al die smarten, àl dat bloed.

De verbeelding ligt niet in de beschrijving van het landschap, of in de schild'ring van het oog, maar in de door mij aangeduide regels en woorden. Ze beweegt zich eerst om, neen ze werpt zich op: dat venster, *strak, dat als een dreigkreet in de harde morgen zijn nuchtre starheid spande*, en dat als een *slag van haat*, het hoofd, *waarom slaaps teederheid nog hing*, met de pijn van zijn *verglaasde klaarte* had geraakt. 'Slaaps teederheid,' dat is de ziel van de droeve dichter. Uit háár troebele dofheid stijgt het beeld van wat zij haat: de 'verglaasde klaarte.' Zoo ook hangt de zon aan 't *ellendig* Oosten, zoo ook is het een *schampre* krans die hij ziet opgehangen in de dageraad.

* *

De gedichten 'Orpheus' Vaart langs de Seirenen' en 'Pan' zijn niet het gevoel onmiddelijk uitge-

sproken of de beelden onder de aandrang van dit gevoel gegrepen, maar ze zijn zinnebeelden, aan de mythologie ontleend, in de gedachte van de dichter opgenomen en uit bewondering en verwantschap door hem voorgedragen.

Hier heeft de stem haar volkomen rustigheid, hier volgt ze ongestoord de windingen die de lokkende gedachte haar voortee kent, hier is die gedachte-zelf de bezitster van een beeld dat in de plaats komt van het anders altijd dringende en benauwende grondgevoel.

Het donkere, troebele gevoel is begrepen. De dichter verhoudt er zich telkens anders toe. Maar het is iets anders of men alleen iets voelt, dan wel als een vrije tot dat gevoel een verhouding heeft.

Orfeus varende langs de Sirenen, weet alleen door zijn eigen zang, 'den droom van door geen lust verbrakt geluk', zich en zijn roeiers de kracht te hergeven die 'het loklied van hun lijf', het 'lustlied van hun ziel' allen ontnomen had. Of daarom het lied schooner dan het hunne was? Het was zóó schoon dat hij wanhoopt het ooit te hervinden. Maar het overklonk het hunne niet: het klonk saam ermee.

Pan, 'God vol liefde die geen liefde vond', sluit zich aan bij de volgers van Bakchos, maar temidden van hun lusten waaraan hij deelneemt, leeft hij verslingerd op zijn innerlijke eenzaamheid. Is het omdat hij aan die gescheidenheid van zijn innerlijk en uiterlijk leven de voorkeur geeft? Neen, maar omdat hij geen kans op verwerkelijking van hun eenheid gezien heeft, en de hoop erop nu verschuift tot de oneindigheid.

Het wezen dat Van Eyck tracht uittebeelden is

een waarin liefde en lust vereenigd zijn. De pijnen en moeiten waarin die twee elkaar zoeken zijn hem de ernst van het leven, - de schemeringen waarin ze elkaar missen of vinden ontroeren en bekoren hem, - zijn duisternis is de wanhoop dat ze elkaar nooit zien zullen. Met dit wezen niet uitsluitend meer te ondergaan, maar het buiten zich te stellen in zinnebeelden, volbracht de kunstenaar die hij is een daad van bevrijding en begon voor zich een nieuwe wezens-kring.

Wat hem daarin beschoren is? Niet, hoop ik, het misbruik van die vrijheid. Nevens nog enkele goede gedichten staan in dit boekje *De Getooide Doolhof* - bleef het wel een doolhof voor hem die in zijn verzen de draad van Ariadne had? - staan in dit bundeltje sommige die erger dan zwak en leeg, die schijn-schoon en maakwerk zijn. Een vers als 'Vreugde's Wonder' - eerst in de *Gids* en nu hier verschenen - behoort daartoe. Niet het schrijven van dergelijke gedichten is het gevaarlijke, maar wel het uitgeven. Wees zeker dat leeken en beoordeelaars ze prijzen zullen. Wees zeker dat gij, die ze één keer drukken liet, tiendubbele kracht nodig hebt om ze daarna, en in het gezicht van uw bewonderaars, te verloochenen.

Ik spreek nu nog niet van het smaak-bederf dat ge hebt aangekweekt. Het is op dit oogenblik, in Nederland, buitendien al grenzenloos. De dichters weten dat. Zij weten dat alleen van hen een goede en krachtige werking op de smaak van hun landgenooten uit kan gaan. Zij weten dat, indien zij niet zelf hun eer stellen in het uitgeven van alleen goede gedichten, alleen verzorgde bundels, niemand hen zal helpen of terechtwijzen. Zij weten dat zij bloot-

staan aan de uitspraken van onverschilligen, smakeloozen, en partijdigen en dat, tegen hun aller uitspraken in, zij de zekerheid moeten hebben van hun eigen oordeel.

Indien het waar is dat de dichters, dat de kunstenaars, over de heele wereld, niet zonder elkanders gemeenschap zijn, - dat ze zich opbeuren en oefenen aan elkanders arbeid, - dat ze zich sterken aan elkanders meeningen, - het is daarom niet minder waar dat de Poëzie, dat de Kunst van heden zich temidden van de talloos-vermenigvuldigde halfbeschaafden, als in een versterkt kamp bevindt. Wie dáár slecht en goed niet meer scheiden kan, wie dáár het kunstwerk verwart met de schijn waarmee het gepeupel genoeggen neemt, die is een bederf voor de zijnen en een prooi voor de menigte.

Meen niet dat die eisch van afzondering er een van vereenzaming en dus van verarming is. Maar de dichter, hoe meer hij voor eeuwig en voor allen schrijft, moet *in zijn werk* alleen onder opzicht van zichzelf en zijn genooten zijn.

Wat is het eenige dat van een dichter geeischt kan worden? - Dat hij *goede gedichten* schrijft. Maar hoe weinigen zijn er, buiten de dichters, voor wie het goede gedicht bestaat en een behoefte van hun leven is. Wie die dit schrijven leest kan verklaren dat er dagen zijn waarin hij, vastgehouden door zijn arbeid, naar de avond uitziet, niet om een *whist* met vrienden, of een krant, of een opera, maar om het lezen van een schoon gedicht? De schuld van de dichters, meent ge. Ziehier: deze Van Eyck is de jeugdigste van alle dichters, hij is zoekende, hij is onzeker, hij is in zijn onderwerpen zoo beperkt als gijzelf hem vinden zult, maar alleen toch door

zijn bundeltje te doorlopen, enkele regels, enkele volzinnen aan elkaar te rijgen, te luisteren naar zijn stem, te mijmeren over zijn gedachten, alleen door dit weinige hebben wij uit hem een mensch gehaald. Jongste van levende dichters heeft hij toch gevoelens in u opgewekt, schoonheden in u wakker gemaakt, beelden in u doen leven, - een verrijking aangebracht in uw bestaan. Meer dan hij zijn er, meer en belangrijker, die minstens datzelfde voor u kunnen doen.

Want, indien de kunst alleen zaak is van de kunstenaar, zijn menselijkheid is zaak van de menschheid, en wat zou kunst zijn als ze geen menselijkheid in zich sloot.

Tal van dichters zijn er, door het publiek nauwelijks gekend, door beoordeelaars zelden of verwarrend geprezen, die in hun verzen een schoone menselijkheid kunstvol geuit hebben. Zelf hebben zij te zorgen dat zij zich saamhouden in sterkte van kunst en oordeel, maar het zou goed zijn als ieder die iets voelt voor dichtkunst belangstelling toonde in hun werk.

In redevoeringen en handboeken is het een staande fraze dat de 'voortbrengselen van de dichtkunst als een onvergankelijk bezit door ieder volk dat zich hoogacht moeten worden op prijs gesteld.' In de werken van doode dichters worden dan ook de kinderen op de scholen onderwezen. Dit is ten voordeele van hun kennis, niet altijd in gelijke mate van gemoed en smaak. Toch komt ware beschaving niet het minst uit de ontwikkeling van de beide laatste voort.

Maar gemoed en smaak, levende machten die voortdurend voor iedere adem openstaan, er zal hun

wel geen enkele naderen die indrukwekkender tot hen spreekt dan de stem van de dichter-tijdgenoot. Die jonge dichters zijn opgegroeid met het geslacht waartoe ze behoren. Zij spreken zijn nooden en vreugden uit. In hun gedichten herkent zichzelf een geslacht dat zonder hen blind en doof zou zijn.

De poëzie van een land gaat zeker van bron tot bron, maar ze gaat ook van schakel tot schakel. Uit telkens weer een ander hart springen haar stralen op. Maar haar uitingen, naarmate ze in de tijd op elkander volgen zijn onderling verwant en schijnen elkander voorttebrengen. Er is een onafgebroken samenhang tusschen die uitingen, tusschen hun dichters, tusschen de op elkander volgende geslachten zelf. De geschiedkundige weet dit, maar wat heeft hij aan schakels die nog niet zijn afgerond. Hij wacht tot een tijdperk, of tot een dichterleven, verstreken is. Vandaar dat wij ouderen die in onze jeugd een nu afgesloten tijdkring hebben meegemaakt, ons niet kunnen beklagen. Wij behoren tot de stof van de geschiedschrijver. Tot de scholen zelfs zijn we rijkelijk toegelaten. Maar dit soort belangstelling komt minder ten goede aan de jongeren. Zij zijn nog ten doel aan de verwarrende besprekingen, waaruit later hun roem zal voortkomen. Zij voelen te zelden die meer onmiddellijke deelneming die de poëzielievende leek aan hen verbindt. In stilte is ze er wel, maar te weinig. Gestoord en afgeleid door het gekakel van de letter-kundigen. En zijzelf, de jeugdige dichters, hebben moeite de stille stem in zich te verstaan.

Dit zijn gedachten die niet onnatuurlijk in ons opkomen als we zien dat een jong dichter van goede aanleg er niet toe geraken kan zijn misgrepen te

onderkennen en uit te sluiten. Ze schrijvend, misschien omdat dergelijke gedichten in zijn omgeving werden bewonderd, in het geloof aan hun voortreffelijkheid versterkt door hun plaatsing in eenig maandschrift, drukt hij ze in een bundel naast zijn eigen goede gedichten, en brengt in zijn eigen smaak zoowel als in die van zijn lezers een verwarring die zich in geen jaren laat recht strijken.

De toekomst van de nederlandsche dichtkunst berust *op dit oogenblik* op de vraag of de *jongeren* sterk genoeg zullen zijn. Wanneer zij, ongehinderd door mensen van slechte smaak, partijgroeperingen, verkondigers van denkbeelden, voor niets ter wereld *slechte* gedichten schrijven, dan zal de ontwikkeling die de laatste vijfentwintig jaar voor ieder erkenbaar was, zichtbaar worden voortgezet. Indien niet, dan zal de verwarring hand over hand toenemen tot nieuwe talenten zich baan breken in een nieuwe tijd.

1909.

Arthur van Schendel: Een zwerver verliefd

‘Toen Tamalone een knaap was van dertien jaren, bleek en bescheiden, was hij het meest geliefde kind van zijn vader, die hem altoos bij zich verlangde, hem 's morgens medenam naar het hof van den baljuw en hem zin boek liet dragen. En thuis aan het avondeten las hij hem voor, dicht bij hem gezeten. De jongen luisterde dan met oogen neergeslagen naar de geschiedenissen van de heiligen, van de koningen en de oorlogen en zat nog langen tijd daarna zwijgend voor zich te staren. Maar zelden sprak hij een woord.’

Deze Tamalome leerde als knaap zingen van de priester ‘in zijn kapel, achter het gasthuis, bij de rivier’, doch spoedig verloor hij de lust erin. Hij liep toen langs de straten en zat 's avonds in taveernen, totdat zijn vader hem in de leer deed bij een zilversmid. Het duurde niet lang of hij had van zijn werk een afkeer, en nadat hij eens een dievegge tegen de knechts van de schout verdedigd had en daarvoor gegeeseld was en in het blok had gelegen, wou het tusschen hem en zijn vader niet meer goed worden. Hij kwam nog slechts ongeregeld thuis, leidde met vrienden in de herbergen een vroolijk leventje en bestal ook zijn vader soms. Eindelijk, op een koude avond, terwijl zijn vader bij het vuur zat en hij het zwijgen tusschen zich en zijn ouder,

niet kon uithouden, liep hij weg, voor goed. Hij was daarna in het gasthuis en in de achterbuurten, en soms op de vlucht buiten de stad, voor de schouts die hem en zijn vrienden in het oog hielden. Eindelijk ontmoette hem vader Mahy, de priester die hem zingen geleerd had: die nam hem mee, eerst naar zijn huis, en toen naar het klooster van Sint Franciscus, 'waar de prior hem in beproeving ontving.' Maanden lang werkte hij daar en deed zijn best een vroom man te worden. 'Ten leste echter kwijnde zijn ijver en op zonnige morgens talmde hij langer in den hof, op een bank in het bloesemend lommer, met andere broeders, die praatten en hun werk vergaten in glimlachende genoegelijkheid, of drentelde geheel alleen door den boomgaard, zooals hij 't liefste deed, terwijl met vreemde onverwachtheid hem de lieve verbeeldingen uit zijn jongensjaren weer verschenen. Wanneer de overste of de poortier hem vond, hem berispte en bestrafte, ondervond hij diezelfde schaamte en vrees als in de dagen toen zijn vader hem gestreng behandelde. En onder 't werk wanneer de wrok tegen het onrechtvaardig gezag was geweken, werd 't hem al klaarder bewust, dat hij in heel zijn leven niet gelukkig was geweest, behalve vroeger als hij alleen door de straten liep en in zijn fantasieën verwonderlijke dingen zag gebeuren. Hij zuchtte bij de gedachte wat er gekomen was van zijn innig voornemen om vroom te leven, zijn schoonste gevoelens was maar een vergankelijk iets geweest, en hij glimlachte over zichzelf.

Omtrent den tijd, dat de aartsbisschop een bezoek zou brengen, gingen er heimelijke geruchten in het klooster; de broeders, die des morgens altijd luierden en praatten, werden achterdochtig, en keken gedurig

rondom zich. Eén van hen, Simon was zijn naam, vertelde Tamalone eindelijk wat er ophanden was: zij werden van ketterijen verdacht, er was een geschrift gevonden met leerstellingen van de catharisten en zij hadden besloten liever te vluchten dan het oordeel van den aartsbisschop te wachten en de penitentiën, die volgen zouden om het huis te zuiveren - bijna in alle kloosters waren oproerige denkbeelden ontdekt, men straffe gestreng. Tamalone zelf had gevaarlijke woorden gesproken, zeide Simon, en zij rieden hem met hen mede te gaan. Hij herinnerde zich niet waarin hij gezondigd had, maar het enkele geheimzinnige woord van een vlucht in donker bekoorde hem zoodanig, dat zijn wangen gloeiden en hij in ontroering telkens dacht aan de uitgestrektheid der velden ginder buiten den muur, aan de tallooze menschen die hij weerzien zou in de stad.

Denzelfden avond nog klauterden zij stillekens één voor één een venstertje uit en liepen achter elkaar zwiiggend door een weiland in de richting der stad, waar de lucht rossig was gelijk de weerschijn van een brand. Tamalone kwam achteraan in de donkere rij van pijen en floot een deuntje dat schriel welluidend was in den teederen avond; hij was zoo zorgeloos wat een toeval hem weer brengen zou. Toen zij binnen de stadspoort waren gekomen gaven zij elkander de hand, een iegelijk ging zijns weegs en Tamalone voerde Simon naar een herberg mee, dien hij wist in een achterstraat.

Sedert dien tijd had hij nooit meer een woning. Hij verliet de stad waar hij geboren was, vroolijk en onbezorgd waar 't henen ging; slechts de bochtige nauwe straatjes waar hij als knaap had gedooled

keerden somtijds in zijn herinnering weer, en ook een enkele maal het gelaat van zijn vader met starre oogen. Wel vermeed hij de eerste maanden de menschen nog, want in de droomen uit zachtzinnig verlangen gerezen zweefde een vage hoop, dat hij wonderen zou beleven van passie en geluk. Doch de tevredenheid, welke hij genoot op zijn reizen over verlaten wegen, wanneer hij enkele dagen in een dorp of konvent had vertoefd, deed hem begrijpen dat zijn vrijheid zijn eenigst geluk zou wezen. En de oude verbeeldingen van schoone vrouwen en 't geluk dat zij schenken, van prinselijke grootheid en daden die de wereld zouden verbazen, werden allengs een simpel welbehagen gelijk in een schouwspel dat men gadeslaat; het wekt geen verwachtingen en 't genot is maar tijdelijk. En hij werd spraakzaam en gemoedelijk.

Hij zwierf in vele streken, het liefst op het land; onder den ruimen hemel voort te gaan was zijn grootste vreugd. De burgers in de steden kenden hem als een vriendelijke eerbare broeder, die talloze verhalen wist en hen aan 't lachen kon maken, zoodat zij hem gaarne zagen; maar sommigen ook zeiden kwade dingen van hem, dat hij een bedriegelijke sluwerd was en een dief. Zelden echter bleef hij lang in de steden, hij trok zich van de menschen en hun zorgen luttel aan, en het leek hem of ook de lieden hem eerst met bevreemding aanzagen, wanneer hij weer eenige dagen in hun buurt was teruggekeerd; er was er geen die ooit aan hem dacht. - Tamalone wist, dat zelfs broeder Simon, zijn vriend die in Pisa woonde, waar hij wel eens kwam, hem vergat, wanneer hij vertrok. Maar hij bleef argeloos en blijgezind en voelde in zijn avontuurlijke vrijheid zich

immer een gelukkig man. Het duister verlangen van weleer naar hartstochtelijke daden en ontroeringen kwam maar zeldzaam in zijn gemoed, de vreugde van 't zonlicht en de wolken aan den hemel en van de beelden, die enkel beelden bleven, was zijn eenig bezit, hij wist dat er geen toekomst was.'

II

Het lotgeval van Tamalone was het volgende: -

Rogier, een aanvoerder in het leger van de keizer die in strijd was met de Paus en italiaansche steden, trok een stad binnen, en in zijn gevolg kwam Tamalone. Deze Rogier werd verliefd op de jongste dochter van zijn vijand Lugina, maar moest na de geheimzinnige dood van haar éene broer en het sneuvelen van de tweede bij een straatgevecht, ontboden door zijn keizer de stad verlaten, waar Mevena, zoo heette het meisje, achterbleef. Tamalone had meelij met Mevena, en terwille van haar nam hij op zich aan Rogier te boodschappen dat haar vader en broers die hem voor de moordenaar van haar broeder hielden, hem wraak hadden gezworen en van zins waren haar naar Bologna te zenden, waar Rogier niet komen kon. De aanvoerder die na een ongelukkige overval met de rest van zijn ruitery gevlucht was, en in zijn tent ziek lag, ontving Tamalone verrukt en verzocht hem terug te gaan en Mevena te halen. Tamalone deed dat en bracht het meisje bij haar minnaar, die met haar leefde totdat er een oproep van zijn keizer kwam. Hij verzocht toen de monnik zijn geliefde te brengen naar zijn slot Siremonte waar ze zijn terugkomst kon afwachten. Tamalone beloofde het, maar toen Rogier weg was wenschte

Mevena hem te volgen en zich te vestigen in Pisa waar zij dicht bij het leger was. Aan het eind van de derde dag bereikten zij die stad, waar de monnik het meisje en zichzelf inkwartierde bij zijn vriend Simon, die thans een winkel had in scheepsproviand, en saamwoonde met zijn broeder Josse en diens zoon, pastei-bakkers. Uit Pisa schreef Tamalone een brief aan Rogier, met het verzoek van Mevena of zij een oogenblik in het kamp mocht komen om hem te zien. Rogier verlangde wel naar Mevena, maar ook toen het kasteel waarvoor hij lag genomen was, dorst hij niet gaan, omdat de koning, zijn veldheer, hem geen verlof gaf, en zoo schreef hij haar een lieve brief dat zij twee, drie maanden wachten moest, dat hij dan kwam. Tamalone die in het geheim van Lugina geld had aangenomen tegen de belofte Rogier te zullen vermoorden, maar daar geen het minste plan op had, kleepte zich als een edelman en bleef bij Mevena. Hij wist al lang dat hij haar liefhad, maar ook dat zijn verbeelding hem ten slotte liever was dan de werkelijkheid. Bij hun eerste vlucht uit Bologna was het al over hem gekomen dat hij een genegenheid voor haar te bedwingen had; terwijl zij sliep had hij haar zacht gekust en zich toen weer te slapen gelegd. In het kamp waar Carolus de brigadier blij was dat het meisje zijn meester gezond kwam maken, en Walid, de hoofdman van de oostersche ruiters, zich tegen haar toelating verzette omdat hij een bijgeloovige angst had voor een vrouw en voor de ring met een bloedsteen die zij de eerste maal Rogier door Tamalone gezonden had, - deze Walid werd hem een vriend omdat zij beiden in hun hart dezelfde wensch hadden. Toen Mevena bleef en Rogier nu minder lust in de oorlog

had werd ook Carolus weemoedig, die altijd voor zijn meester roem en rijkdommen gehoopt had en nu vreesde dat hij wekelijks werd. Carolus, de monnik en Walid zaten dan samen in de avond en alle drie peinsden 'wat één zelfde teedere vrouw in hun leven beduiden mocht.' In de vertrouwelijkheid van de reis naar Pisa waren hem allerlei gedachten door het hoofd gegaan en had hij genoten en geleden. Hij wist ook dat zij hem beminnelijk vond. Eens op een avond zag hij dat Mevena een kind moest krijgen, en hij nam het besluit heen te gaan. Maar toen hij het haar de andere morgen zeggen wou was zij zoo vroolijk, 'dat hij wel terug moest glimlachen en haar niet te leuren wou stellen.' Tegen dat het kind kwam zond hij een bode met een brief aan Rogier die met het leger voor Capraia lag. De bode bracht antwoord dat de keizer Rogier niet vergunnen wou heen te gaan en dat hij later schrijven zou. Voor Mevena verzwegen zij 't. Het kind kwam en 'na een poos, toen het weder milder werd begon het Mevena te bevreemden waarom Rogier niet gekomen was. Zij sprak er over met haar vrienden en hoorde wat Rogier geantwoord had; - dan vroeg ze of de krijg nog lang zou duren en hoe ver Capraia was, maar Tamalone met zijn muts in de hand om naar buiten te gaan, antwoordde gemelijk dat hij 't niet wist.' Het eind was dat hij, Mevena en het kind op weg gingen. In het kamp liep hij gevaar door Montefeltro, een groot heer die hem voor dief schold, gehangen te worden; maar Rogier werd door de liefde van Mevena geheel verteederd en ging naar de keizer om te vragen of hij vertrekken mocht. 'De keizer zat voor het open raam (van het landhuis) te lezen in een zeer groot boek, zijn hoofd leunde in zijn handen gebogen

voorover, zijn haren hingen langs zijn wangen en naast hem stond een schaal met fruit. Aan een andere tafel zat Theodoro de wijze te lezen. De een noch de ander verroerde zich. In de koele kamer werd slechts het ruischen der bladeren voor het venster gehoord en Rogier wachtte met de muts in de hand. Eindelijk richtte de keizer zijn hoofd op en keerde zich om, zijn baard was grijs en sierlijk gekruld; hij hief zijn hand hoog op zooals een gemoedelijk man doet wanneer hij vroolijk is en vroeg: Wel, overste, is de burcht verrast? Rogier schudde zijn hoofd en zeide dat hij gekomen was om verlof te vragen en het leger te verlaten, immers daar hij gezworen had een lieve vrouw, die hij beminde, naar zijn kasteel van Siremonte te voeren - maar terwijl hij sprak voelde hij dat hij laf was en een onwaardig man om aldus voor een wensch van Mevena het recht van den keizer te verzaken. En hij schaamde zich. De vorst intusschen zat vriendelijk te luisteren met zijn hand aan zijn baard en Theodoro, de oude man, zag bij wijlen op van zijn boek, maar las dan ongestoord weer verder. Toen Rogier zweeg antwoordde de keizer knikkend dat hij wel wist hoe Lugina bedrogen was en dat diens dochter in het kamp was gekomen met een gauwdief. Maar Rogier kon met haar niet trouwen, tenzij hij in het verbond der pauselijke edelen ging en niet in Siremonte wilde wonen, in het gebied van den heer van Romano, die meer geducht was in 't land dan de keizer zelf. Rogier haalde zijn schouders op en wilde antwoorden, doch de vorst sprak verder, dat hij hem als stadhouder over Toscane wilde stellen wanneer de burcht was gevallen en zeide hem, indien hij de vrouw zoozeer beminde,

te wachten tot de oorlog voorbij was en Lugina onderdanig werd. Dit zeide de keizer vertrouwelijk met zijn hand op Rogier's schouder; dan richtte hij zich tot zijn volle grootte op en voegde er bij: Vergeet niet, dat gij mij trouw hebt gezworen en als ge ondanks mijn raad uw wil doet, zijt ge mijn vijand, - en reikte zijn hand, die 't zegel des rijks aan een vinger droeg; - Rogier boog en kustte haar terwijl de sterrewijze hem toeknikte. De arts trad toen binnen door een knaap gevolgd, die een schaal droeg met gekruiden drank. En daar de keizer weder naar zijn tafel ging, groette messer Rogier en vertrok.' - Het gevolg van dit bezoek was dat Mevena terug naar Pisa moest. Toen enkele dagen later het kasteel zich had overgegeven, schreef Rogier aan haar vader en verzocht hem terwille van zijn dochter bij de keizer terug te keeren. Maar Lugina antwoordde niet, er kwam alleen een brief van de heer van Romano die hem gebood de dochter van Lugina heen te zenden. Rogier, nu stadhouder van Toscane, dacht dat Siremonte een zeer oud huis was, somber, en waar hij niet meer zou kunnen leven. Ook de machtige markgraaf van Lancia, die hij in zijn vertrouwen nam, lachte kalmpjes, en ried hem bedaard en overtuigend, van het meisje aftezien. - Tamalone, ontsnapt aan de woede van Montefeltro, vluchtte naar Lucca, waar hij zijn intrek nam bij 'een oudbekende, Marco genaamd, een bezadigd man die metalen mengde en studeerde.' Eens op een avond daar thuiskomend vond hij in de werkplaats Lugina die hem vriendschappelijk de hand schudde. 'Des anderen daags vond hij Lugina reeds buiten de herberg op hem wachtend in de straat onder den hoogen dom. De edelman liep hem lachend te gemoet,

de grillige zomerkoelte speelde in zijn paarsen mantel; hij nam den monnik bij den arm en vertrouwelijk naast elkander gaande wandelden zij de stadspoort uit.' 'Eindelijk sprak Lugina en vertelde hoe hij ook zijn dochter nog te wreken had. De monnik antwoordde, dat hij wist wat er gebeurd was, ook had hij Rogier wel gevonden, maar hij had zijn belofte nog niet kunnen uitvoeren. Toen hoorde hij verbaasd, dat Lugina zelf met alle vier zijn zoons zijn vijand gevolgd had van kamp tot kamp, dat hij wist waar Rogier, die stadhouder geworden was, was met het meisje, en dat ook haar broeders daar waren op dit oogenblik... Tamalone bleef staan zijn oogen waren wijd open, en in zijn starre verbazing zag hij den ouden man, met fel gelaat, die plotseling een dolk in de hand hield en naar hem stiet, maar even plotseling bukte hij, greep zijn aanvaller bij de beenen en wierp hem op den grond.' Tamalone liep snel naar de stad waar Rogier was, om hem te waarschuwen. Hij ging naar het paleis en vond er Walid. Die begroette hem lachend en vriendelijk en vertelde hem, op een wandeling door de straten, 'dat Mevena reeds lang vertrokken was, naar Pisa, dacht hij; dat de meester sedert dien tijd stil en treurig was geweest, en dat Carolus en hijzelf bemerkten hadden, dat er geheime moordenaars omzwierven, zoodat zij hem voortdurend hadden bewaakt. Maar zij waren blijde, dat de meester nu voor goed had besloten het meisje niet meer te zien; zoo zij hem den bloedsteen nog konden ontrooven was alle gevaar voorbij. Rogier zou een dochter van den grooten markgraaf Lancia tot vrouw nemen en gelukkig en aanzienlijk worden.' Het meisje met haar kind moest niet terugkomen want het lot had geopenbaard

dat een vrouw hem onheil zou brengen. En Walid gaf te verstaan dat Tamalone Mevena huwen moest. De volgende dag ging Tamalone naar Pisa en deed zijn verhaal aan Simon, Josse en Baldo. Mevena, die bij haar kind was, hoorde het door het open venster. En hoewel zij dat niet dadelijk merken liet, dacht ze aan niets anders en vluchtte, zoodra zij kon, te voet met haar kind naar het leger, waar Rogier was. Tamalone volgde haar; het was een tocht van vier dagen. Onderweg zag hij door het gebladerte Lugina. Dadelijk daarna kwam Mevena en naderde. 'Gelukkig dat ik je vind,' zei hij. 'Je moet niet naar het kamp gaan, zonder mij.' 'Ik ben er al geweest,' zeide ze. Zij had Rogier op haar knieën gesmeekt, maar hij had niets gezegd en zij was weer heengegaan. Zij wilde niet weer naar Pisa, maar ging naar haar vader. Tamalone liep in de richting van het kamp en vond Rogier op een steen zitten aan het water. Hij sprong op hem toe, zij worstelden en na eenigen tijd voelde hij zijn hand in het water, en de arm van Rogier slap worden. Ginder liep nog Mevena in het donker. Tamalone ging terug en sliep in tusschen de boomen. Toen hij wakker werd zag hij een muts zooals de oosterlingen droegen die onder Rogier dienden. Wat verder hoorde hij een schreiend geluidje: het was het kind dat naast Mevena op de grond lag: er lagen nog een paar doode krijgslieden en in de verte klonk verward geschreeuw. Carolus en Walid en de soldaten hadden hun aanvoerder dood gevonden en zij hadden zijn dood geweten aan Lugina. Mevena was dood en op haar borst lag de bloedsteen. Terwijl hij geknield lag kwam Walid achter hem, en zei goedhartig dat hij hem helpen zou. Zij groeven een graf, en toen kwamen ook Caro-

lus en de soldaten. Tamalone nam het kind in zijn arm en ging ermee heen en dacht dat het *zijn* liefde was waardoor al dit ongeluk was gebeurd.

III

Als Tamalone gegeeseld is en in het blok gesloten omdat hij een oude dievegge geholpen heeft om te vluchten, voelt hij eerst zijn woede en zijn pijn, maar dan vervult hem een onnoemelijke onverschilligheid, 'en gelijk hoog aan den hemel, langzaam en onbereikbaar, een vogel gestadig verder vliegt tot hij in 't licht verdwijnt, zoo voelde hij duidelijk, dat hij een lief vertrouwen verloor; hij sloot zijn oogen en zijn spieren ontspanden zich.'

Toen hij, twee dagen later, aan zijn vader die hem vertrouwelijk onder de arm nam en vroeg wat er gebeurd was, openhartig de oorzaak van zijn straf vertelde, en deze hem daarna losliet en wantrouwend aankeek, was 't hetzelfde: hij liep met een kreet hard weg.

En evenzoo was het die laatste avond, toen hij wenschte dat zijn vader toch iets zeggen zou, maar zijn vader voor het vuur te dutten zat.

Het moest hem duidelijk worden dat hij, om het met het leven te vinden, het alleen in zijn eigen gemijmer beminnen moest, maar niet in daden, die, hoe goed ook bedoeld, hem altijd gevaar brachten. Daarom was het geen wonder dat de afzondering van het klooster nu zijn eerste liefde had. Maar niet voor lang, want er was in hem verscheidenheid van gemijmer, en het was zelfs buiten vraag dat hij voor zijn gemijmer allereerst behoefte aan zinnelijke dingen had. De landen en de steden, de menschen

en de eenzaamheden, de kwinkslag en de verteederling, kleuren, luchten en zonsondergangen, het vrije en vroolijke en donkere en sidderende leven van natuur en menigte, - dat alles lokte hem, wel niet meer als in zijn jongenstijd tot roem en daden, maar *zoals een schouwspel dat men gadeslaat*.

In die wereld die hem zoo lokte waren de menschen niet meer dan de dingen: hij mocht ze wel, maar hij wist te goed dat hij en zij elkander vreemd bleven; zelfs zijn vriend Simon vergat hem als hij vertrokken was. Hij genoot hun gezelschap, en, als het noodig was voor zijn onderhoud, nam hij wat zij op hem voor hadden.

Maar het lotgeval van zijn leven werd nu dit: dat er een gemijmer in hem ontstond dat de sterkte kreeg van een opwelling.

Toen hij de boodschap overbracht van Mevena, toen hij haar zelf naar Rogier leidde, toen hij haar naar Pisa bracht, en naar het kamp, en tot op het uiterste oogenblik van haar gaan naar haar vader, kon hij, ondanks al zijn lijden en liefhebben, zich wijsmaken dat dit gemijmer was, dat die vrouw uit zijn leven gaan zou zooals zij erin gekomen was, - maar een voorgevoel zei het hem eindelijk en het werd werkelijkheid; toen hij Rogier zag zitten aan de rand van het water brak de opwelling zich baan: hij doodde hem, hij doodde Mevena.

De onheilbrengende opwelling, teruggehouden, gebonden tot gemijmer, maar noodlottig onweerhoudbaar, dat is de ziel van Tamalone.

Let wel dat het onheilbrengende niet noodzakelijk ligt in de aard van de opwelling, maar in het feit. Hoe goed ook in zichzelf, voor hem brengt de opwelling onvermijdelijk onheil mee. Zoo ervoer hij het,

zoo gelooft hij het, en dat hij het gelooft zal misschien een van de oorzaken zijn waardoor hij het opnieuw ervaart.

Het noodlot van dit onheil voelt hij dus niet als een macht in hem, maar als een macht buiten hem.

Tamalone is een van hen die onder een wolk leven, onder een dreiging, onder een onafwendbaarheid die vroeg of laat verwoestend in zijn leven treedt.

Acht jaar geleden heeft Arthur van Schendel een schets geschreven, die, naar haar held, *Drogon* heet. Drogon is een man die, ook als hij het niet wil, het slechte doet, *en daartoe, naar voorteekens en volksgeloof, geboren schijnt*. De schrijver zelf cursiveert als Drogons meening 'dat de voorteekens en de vrees van het volk hem slecht gemaakt hadden.' Ook hier dus wordt het noodlot van de onheilsbrengende opwelling gezocht buiten de dader. Een reden te meer, komt het mij voor, om aan te nemen dat het gevoel van dit noodlot het wezen van Tamalone is en de idee van dat noodlot door de schrijver in *Een Zwerver Verliefd* belichaamd werd.

Het ligt voor de hand dat als een schrijver in zijn tweede werk een zelfde idee uitspreekt als in zijn eerste, wij de beide uitingen vergelijken, in de hoop niet enkel door hun overeenkomst de idee, maar door hun verschil haar ontwikkeling gewaar te worden.

Dat verschil is opmerkelijk. Het bestaat namelijk daarin dat, terwijl Drogon de door de verderfbrengende opwelling beheerschte is en hij zelden en kort een behoedende macht er tegenover kan stellen, Tamalone in spoedig-geleerde en onafgebroken zelfbeheersching aan de opwelling ontkomt, tot aan het ééne noodlottige oogenblik.

De woeste Drogon, en de mijmerende Tamalone, denkt men; - en nu er sprake is van ontwikkeling: de woeste Drogon, getemd tot de mijmerende Tamalone.

Men voelt wel dat deze ontwikkeling, behalve dat zij verklaard kan worden als de natuurlijke voortgang van hartstochtelijke jeugd tot mannelijke bezonkenheid, ook als ontwikkeling van de idee die de dichter aandreef, beteekenis heeft.

Die idee was het buiten de mensch bestaande maar door hem werkende noodlot, zich uitende in zijn opwelling. Maar zie nu hoe in de jeugdheld die opwelling, en het onheil dat eruit volgt, hoe ook door het noodlot gewild, aan hemzelf te wijten blijft, - terwijl in de held van 's dichters rijpere leeftijd de opwelling onvoorziens, in haar gevolg onbegrepen, geheel verschijnt als de handeling van het Noodlot dat onontkombaar is.

De idee van het Noodlot, eerst onzuiver door de bijmenging van klaarblijkelijke menscheschuld, - nu, zooveel doenlijk was, daarvan ontdaan, zich openbarende als die ze is.

Deze ontwikkeling, van een onvolkomen tot een volkomen uiting, is het die ik door een vergelijking van Van Schendels jeugdwerk en zijn laatste arbeid, wil doen bewonderen, om de volkomenheid van de idee in *Een Zwerfer Verliefd* allereerst te prijzen, voor ik op de volkomenheid van de bewerking wijs.

IV

Drogon, die de vrouw van zijn broer begeert en bezit en door die daad de oorzaak is van haar dood en zijn eigene, blijft schuldig, al maakt de schrijver het

ons voelbaar dat hij een werktuig van het noodlot is; - Tamalone, na maanden van leed en bedwongen liefde Rogier doodend en daardoor de dood bewerkend van Mevena, moge zichzelf aanklagen: wij klagen het noodlot aan.

De lezer begrijpt wel dat hier geen vraagstuk is van zedelijke belangrijkheid, maar een van kunstbelang. Eenmaal gesteld een de mensch door zijn opwelling tot verderf brengend noodlot, is de vraag: door welke mensch zal dat noodlot zijn vermogen machtiger toonen: door een die, met hevige hartstochten, makkelijk in het verderf is te storten of door een die in bewuste en zichzelf genietende vrijheid van het toegeven aan zijn opwelling heeft afgezien?

Het moge waar zijn dat de overgang van de eene mensch tot de andere een moment in het leven van de schrijver is, niet met dat leven hebben wij te maken maar met de kunstenaar, met de dichter, die beide wezens geschapen heeft.

En dan is het antwoord duidelijk: door de mijneraar Tamalone toont het noodlot zijn vermogen machtiger dan door de heftige Drogon.

Een scherpzinnig beoordeelaar kon het verderf van Drogon toeschrijven aan de *onveranderbaarheid* van zijn eigenschappen: dit lag ten deele daaraan dat hij naar de indrukken die zij op hem maken en niet naar het beeld dat zij in hem achterlaten de geschriften pleegt te waardeeren, maar ten deele ook hieraan dat Van Schendel een held koos in wie zijn idee zich niet zuiver openbaren kon.

Drogon maakt inderdaad de *indruk* dat het zijn eigenschappen zijn die hem in de dood drijven, maar op die indruk kan alleen vertrouwd worden door wie de grondtrek van zijn wezen niet in zich

zag nablijven: het jammerlijke *raadsel van het ongeluk*.

In Drogon is dat 'Raadsel des Ongeluks' - in het begin van het boek gesteld, en het woord is van Van Schendel - op onvolkomen wijs gedicht geworden, zooals ze het volkomen in Tamalone werd.

Geboren met een raadselachtig teeken: de rechterwang ruig van roode haren, in het geloof van het volk met een vloek belast, is Drogon allereerst mensch van een innerlijk, een verborgen leven. Hij hield van de menschen het meest als hij niet bij hen was. Geheel in tegenspraak daarmee brengt hij een keer uit de bergen een kind mee, wier moeder gestorven was, en hecht zich daaraan. Dit is de opwelling, de zijn gewone natuur te buiten gaande opwelling van de eenzelve, juist als bij Tamalone. En juist als bij Tamalone met ongelukkige afloop: na een jaar wordt het kind door een hooikar overreden.

Men ziet hier al dadelijk de idee van Van Schendel in werking. Alleen vertoont ze zich in Tamalone zuiver, in Drogon onzuiver. In Tamalone namelijk wordt de inderdaad goede opwelling onmiddelijk oorzaak van ongeluk; bij Drogon sterft het kind door een toeval, meer dan een jaar na de opwelling. Drogon wijt zichzelf dat toeval: hij heeft zich na de dood van zijn moeder drie maanden afgezonderd. Maar als dáárin de oorzaak van de dood van het kind ligt, dan ligt die niet in de opwelling, maar juist in de, hem eigene, eenzelve. En *dat* bedoelt Drogon niet: juist uit leed over de droevige afloop van zijn opwelling wordt hij *nog* eenzelviger en haat en mishandelt de menschen die hij tegenkomt.

Drogon bestrijdt niet, zooals Tamalone, de op-

welling die het noodlot hem aan wil doen met ingetogenheid, maar hij bestrijdt opwelling met opwelling. Hij bemint de vrouw van zijn broer, Ermgarde; om te ontkomen aan die hartstocht werpt hij zich in dweperijen van een zoeker te zijn naar de Ring van Jezus.

Vooraf waar die dweperijen zich alleen in woorden uiten, is het spoedig duidelijk dat de noodlotsgedachte overbodig wordt. De toch al sterke hartstocht, in vlam geblazen door de leer van de kluizenaar dat nemen van het begeerde nooit kwaad kan zijn, behoeft nauwelijks door de hem verlangende Ermgarde te worden aangewakkerd om verterend te zijn. Het is niet eens waar wat Ermgarde zegt, dat hij alleen niet te zwak is om kwaad te doen, want hij heeft het niet gedaan: de kluizenaar en zij deden. Noch het noodlot noch Drogon waren ten slotte de schuldigen, maar de omstandigheden. Hij was hun speelbal en, omdat hij toch niet zonder schuld was, moet men zeggen dat zijn schuld in zijn zwakte lag.

Als dan ook, wanneer Drogon berouw krijgt en zich terugtrekt om op reis te gaan, Ermgarde, uit woede en vrees zich een dolk door den hals steekt, dan voelt men daarin wel de schuld van Drogon, maar tevens dat veel van haar daad, zoo niet het meeste, op rekening komt van haarzelf.

En als, even later, bij het aanstormen van het volk om het kasteel, Ursula, zijn trouwe zuster, hem naar de hal voert en hem wil wapenen, en hij, op een bankje geklommen, bij enkele aanraking van het zwaard van zijn grootvader dat aan een zijden koort blijft schommelen, zwikt, achterover stort en sterft, - dan is dat wel een wonder, en bedoeld zal

wel wezen dat wij in deze geheimnisvolle dood het oordeel hebben te erkennen van het noodlot, maar dat noodlot zelf werkt dan nu niet meer naar de idee die zich in Van Schendels werk een uiting zoekt, niet namelijk *door de opwelling van Drogon heen* en tusschen zijn opwelling en de wonderlijkheid van zijn dood wordt door ons niet een onmiddelijk verband gelegd.

Toch - en dit bewijst dat wij onze stelling van een door zijn opwelling de mensch verdervend noodlot als idee van Van Schendel mogen volhouden, - toch is Van Schendels bedoeling klaarblijkelijk geen andere dan dat in de door het zwaard uitgeoefende macht de werking van een noodlot zich openbaart. Niet de onveranderbaarheid van zijn eigenschappen, die dan nog voor zijn hartstocht gelden mocht, maar het wonder van die aanraking voert hem de dood in. De aanraking zelf evenwel is, evenals de voorafgegane dood van Ermgarde, gevolg van zijn opwelling.

Niet onmiddelijk dus, maar middeljik en afgeleid, niet zuiver maar onzuiver, vertoont zich het verband tusschen noodlot en opwelling. Evenals in het begin bij de dood van het kind, vertoont zich aan het eind bij zijn eigen dood onzuiver de idee die zich zuiver in Tamalone toont. In het midden van het boek daarentegen: in het verloop van zijn hartstocht voor Ermgarde, verdwijnt die idee zoo goed als geheel om plaats te maken voor de *onveranderbaarheid* van Drogons eigenschappen.

V

L. van Deyssel - want hij is de beoordeelaar die ik straks bedoelde - heeft sommige fouten en deugden

van *Drogon* indertijd fijn en voortreffelijk aangeduid. Maar hij kon dat niet anders dan mogelijk was voor iemand die zoowel voor zijn kunst als voor zijn kritiek alleen over een zeldzaam talent van gewaarworden en aanvoelen beschikte, maar niet over het vermogen een idee in zich te laten rijpen, een verbeelding in zich te laten uitbloeien. Vóór 1890 bracht dit talent de groote nieuwheid in ons leven en onze letteren: tegenover verzen en proza oefenden wij het, en oog en oor, zin en zenuw, genoten en onderscheidden de indrukken, en wij weigerden naar andere aanraking de aard en de waarde van een kunstwerk te bepalen dan naar deze zinnelijke beroering. Tegelijk werd ook onze kunst niets anders: indruk van zintuigen, stemming ontstaande uit aanvoeling van de werkelijkheid, hartstocht ontstaan uit beroeringen van de zinnelijkheid. Maar na 1890 kwam er verandering. Het bleek dat nevens de zinnelijkheid ook de geestelijkheid haar eischen heeft. Poëzie en Proza zochten zich te toonen als geestelijke geheelen, die zonder twijfel - hoe zouden ze? - de schoone zinnelijkheid niet mochten ontberen, maar die *alleen* door zintuigelijke aanvoeling niet konden worden verstaan. Het kon niet anders of tegenover het opkomen van een dergelijke kunst moest een kritiek achterblijven die nu eenmaal geen vermogen in zich had het geestelijke zoozeer in zich optenemen en te waardeeren als ze het tot toen toe het zinnelijke gedaan had. Van Deyssel verfijnde, verfijnde tot etherisch en doorzichtig wordens toe zijn orgaan van gewaarwording, in de hoop dat het hem toch eindelijk wel het allerinnigste, ook van het geestelijk wezen, openbaren zou, maar zelfs met de strakste aandacht en de teederste bewustmaking kon

hij er niet anders door nabijkomen dan, nu in zijn meest verfijnde schakeeringen, het zinnelijke, maar het geestelijke nooit. Zijn kritiek en zijn werk geven getuigenis van dit streven, dat wanhopig was; beide bewijzen dat door verfijning van het zinnelijke het geestelijke niet valt te naderen.

Ik maak hier deze opmerking omdat de arbeid van Arthur van Schendel er een van geestelijke schoonheid is. Niet uit zinnelijk schoonheidsgevoel, maar uit de schoonheid van idee en verbeelding zijn *Dragon* zoowel als *Een Zwerver Verliefd* voortgekomen. Niet naar de indruk, maar naar de idee en verbeelding die ze in ons opwekken, is het mogelijk ze geheel te verstaan.

Deze bespreking bedoelt niets anders dan de idee en de verbeelding van *Een Zwerver Verliefd* in de lezer teweeg te brengen, en te doen voelen dat alleen voor wie het in idee en verbeelding leest de zinnelijkheid van dat werk waarde krijgt. Ze is een proeve van de kritiek die tegenover deze na het naturalisme gekomen kunst noodig is.

De reden waarom kunst zoowel als kritiek in Nederland in de laatste jaren achtergebleven zijn, ligt toch naar mijn meening daarin dat terwijl naturalistische en impressionistische voortbrenging en werkwijze in roman, tooneel en dagblad zijn doorgedrongen, de kritiek niet het hare gedaan heeft om tegenover dit wezenlijk-overleefde de beteekenis van de geestelijke kunst, in die jaren ontstaan, aantetoonen.

Sinds tien jaar toch, ja sinds zestien jaar, is het Naturalisme overleefd, is het Impressionisme geraakt tot zijn fijnste en vaagste verwording en is alle europeesche schoonheidskracht erop gericht in gees-

telijke geheelen zich anders en heerlijker te verwerkelyken. Bij ons is het onvermoeide pogen van enkelen niet in staat geweest de menigte, neen nauwelijks de besten, terug te houden van navolging of verfijning, en ze te doen luisteren naar een kritiek die het overleefde als het minderwaardige kennen doet, en gehoor vraagt voor een kunst van nieuwe, van geestelijke beteekenis.

Bij Duitschland zoowel als bij Frankrijk is Nederland achtergebleven.

Terwijl in die landen, sinds 1890, onomwonden met Naturalisme en Impressionisme gebroken is, en een geestelijke kunst is gaan heerschen over verbeeldingen en meeningen, is het eerste hier alleen in naam gebeurd, is in waarheid doorgestaan met het navolgen en verfijnen van het verouderde, zijn roman, tooneel en pers in steeds toenemende mate ons volk blijven overstroomden met minderwaardigheid, en vindt het nieuwe en betere noch de eraan toekomende beoordeeling, noch zelfs een bescheiden plaats in de waardeering van onze tijdgenooten.

Ik verheug me er in dat ik dit alles zeggen kan naar aanleiding van een boekje, dat zeer zeker niet wereldveroverend is, maar dat de idee van het nieuwe kunstwerk zoo volledig en volkomen openbaart.

Men hoeft *Een Zwerver Verliefd* maar eenmaal te lezen om te zien dat men erin te doen heeft met een tafreel van *innerlijk* leven, en dat het als zoodanig hemelsbreed verschilt van werken die met alle middelen van indruk en aanvoeling uiterlijk leven probeeren weer te geven.

Niet als het best denkbare in zijn soort, maar als ontwijfelbaar van die soort, verschijnt het ons, en het is daarom de meest welkome aanleiding om

zonder persoonsvergoding de soort te doen erkennen en bewonderen.

Wie schrijft, gij verbeeldinglooze naturalisten, wie schrijft, gij idee-looze sensitivisten, een werkje zoo levens-vol en zoo wezenlijk, hoewel zoo onwerkelijk in zijn voorkomen?

Versta me wel, ik beweer niet dat die onwerkelijkheid van voorkomen een deugd is. Ik prijs onverdeeld die werken van bewonderde tijdgenooten die, werkelijk in hun verschijning, tevens een droom in zich houden, een leven en een geestelijkheid. Maar hoevelen zijn het er? En hierop wil ik u doen achtgeven, dat ook bij wie werkelijkheid beelden het wezenlijke niet ligt in dat voorkomen, maar in hun innerlijk bestaan.

Deze schrijver, Arthur van Schendel, waar hij ook de vormen van zijn schepping gevonden heeft, en hoe vreemd ze u mogen aandoen, hij óók heeft dat levende, dat wezen-volle, die droom en dat geestesbeeld waardoor het voortreffelijke blijvend is, en dát juist, wil ik u doen opmerken, kunt ge door enkel uiterlijke aanvoeling en gewaarwording niet nabijkomen.

Ge moet het doen worden in u, het doen rijpen, het zich opnieuw doen voortbrengen en als een bewoner van uw eigen verbeelding moet het door u worden gezien en gewaardeerd.

VI

Wie de idee van *Een Zwerver Verliefd* in zich heeft opgenomen, en dan nog eens de eerste volzin leest, bemerkt daaraan een zekere aangenomen eenvoud van sierlijke schrijfmanier, en tevens de oorzaak

daarvan. Wanneer ge een idee, een verbeelding in u hebt, leeft ge *in gebondenheid* en die gebondenheid, dat is de macht van de idee, van de verbeelding over u, dwingt u tot de stijl waarin uw innerlijk zich uit.

Dit is meteen de reden waarom verzen, zoo ze levend zijn, *in wezen* verschillen van proza: zij zijn de uiting van *die* innerlijke gebondenheid die alleen in maten wordt weergegeven: zij veronderstellen een ander innerlijk.

Daarom, omdat verzen niet anders dan uit innerlijke gebondenheid kunnen voortkomen, is een proza dat zoo ontstaat verwant aan verzen. En het proza van *Een Zwerver Verliefd* is dat: indien ge ooit van een gedicht in proza spreken wilt, noem dan dit boekje zoo.

Het voortreffelijke van dit gedicht in proza is nu dat alles er natuurlijk en zonder eenige gewrongenheid in gezegd is: de heele idee, en die idee op de wijze van een kunstwerk, dat is in volkomen zinnelijke verschijning.

Het spreekt vanzelf dat er om een boekje als dit te schrijven, veel studie noodig was; maar dat doet er niets toe. Ook als op de een of andere plaats gebrek aan studie blijken zou doet dat er niets toe; want de beschreven omgevingen en voorvallen staan hier niet als waar gebeurd, maar als verbeelding en de vraag is maar of de schrijver ze, na al of niet studie, in zijn verbeelding zoo gevonden heeft. Daarop alleen, op de zekerheid dat hij ze zoo in zijn verbeelding gevonden heeft, berust de gewisheid van zijn toon, van zijn volzinnen, van zijn indeeling en saamstelling. Die saamstelling is eigenlijk niet saamstelling, ze is uit elkaar-stelling; want ook het

geheel was, toen hij schrijven ging, aanwezig in zijn verbeelding.

Wanneer men het verhaal nu leest krijgt men in de woorden de bemiddelaars tusschen de verbeelding van de dichter en zijn eigene. Wat hij zag en zeide, lezen wij en zien het. En wij hebben niets anders te doen dan zien, niet denken, maar zien in onszelf wat voor wonderlijk gebeuren de woorden daar aan doen gaan.

Toen ik het de eerste maal las wist ik niet wat ik van Tamalone denken moest. En dit was - begreep ik later - juist zooals het hoorde: Tamalone weet namelijk, gedurende zijn heele lotgeval, zijn eigen bedoeling niet. Hij kende zich alleen als mijmeraar, in zijn mijmering gaande naar alle zijden, iedere mogelijkheid openhoudend, alleen niet die van de hem onheilbrengende opwelling; en toch werd juist die opwelling zijn groote werkelijkheid. Het leek nog eer mogelijk dat hij een kleine gemeenheid doen zou, - hij bezag de menschen toch ook niet anders dan als voorwerpen, hij bestal zijn vader wel, hij nam geld aan van Lugina, hij maakte toch meermalen de indruk een verdacht persoon te zijn, - zou hij ook niet tot een kleine, ja tot een groote gemeenheid, in staat zijn tegen Mevena, tegen Rogier?

Bij de tweede lezing zag ik hoe de mijmering over zijn liefde hem bond, hoe al zijn doen vast en natuurlijk en gevaarloos is, tot het ééne gevaar zich opdoet: het aanzwellen van de mijmering tot opwelling bij de laatste ontmoeting met Rogier.

Dat niets ook maar een oogenblik dit einde vermoeden doet, terwijl het toch in het avontuur met de dievegge vooraan in het verhaal stilletjes ligt afgeschaduwd, dat is een bewijs hoe goed Van

Schendel de reflectie over zijn held heeft weten weg te houden, hoe hij hem alleen in zijn verbeelding heeft laten leven naar zijn eigen, hemzelf raadselachtige, aard.

Niet eenige bedenking van de schrijver, maar het innerlijke leven van de verbeelding wordt ons in de geschiedenis van Tamalone aangedaan en daarom is ze kunst van deze hoogte, deze onmiddellijke soort.

De verschijning van dat leven is geheel zinnelijk. Men gaat het boek door als door een onafgebroken reeks van schoone en beminlijke tafreelen, tafreelen van allerlei aard: landschappen en steden, binnenhuizen en werkplaatsen, kampen en bergwegen, met veel of met weinig menschen, en grauw of kleurig. En er is in al deze voorstellingen geen feil of gedwongenheid: zij zijn gezegd zooals ze gezien werden en wij zien ze zooals ze zijn gezegd.

Het is naar de aard van Tamalone, de mijneraar, die alles, leven en menschen, zag *zooals een schouwspel dat men gadeslaat*, - het is naar zijn aard dat ook voor ons alles die decoratieve werking houdt en dat dus dat wat we zien altijd als het ware de begeleidende muziek voor het oog is van wat de personen in dit spel voelen en denken.

Als een mijneraar voor wie het landschap altijd het zinnebeeld van zijn stemming is, die niets anders zien kan, en altijd zoo ziet als hij op het oogenblik voelt, zoo gaat Tamalone, zoo gaan wij, door Van Schendels gedroomd middeleeuwsch Italië, ziende rondom ons heen wat we voelen in ons zelf.

Een doen opdoemen van het geheel in zijn zinnelijke verschijning kan niets anders zijn dan een hernieuwde lezing. En zoo moet het ook. De idee van een werk geheel uitgesproken is niet anders dan het

werk zelf. Het geestelijke zinnelijk. Niet anders dan door de lezing ook kan men in al haar zinnelijke schakeeringen de volheid van de idee zich bewust maken. In het leven dat beeft door licht en schaduw voelt zich de gestalte verstaan.

1905.

Jac. van Looy: Reizen

Het verhaal van de reis die Theobald van Horen en zijn vrouw Emilia door Marokko maakten - een tocht van Tanger naar Fez - heb ik tweemaal gelezen. Ik heb ook tweemaal geprobeerd de kat te tekenen waarmee Van Horen zijn amerikaansche reisgenooten, Mr. Roosevelt en Mrs. Dartle, neef en nicht als men hen gelooven wou, de kampeering bij Sjëbanad genoegelijk maakte; maar ik verdenk Theobald van langere voorstudies in het tekenen: mijn kat leek naar niets.

Zeven dagen! Maar welk schrijver van nederlandsch proza zou voor zulke zeven dagen geen zeven jaren van zijn leven geven?

De gedachte is onzinnig; want die ééne week in het voorjaar van 1901 is het bijzondere en éénmalige eigendom geweest van de hilversumsche schrijver Van Horen, die onder het pseudonym Jacobus van Looy zijn eigen ervaringen vertelt.

Er zijn algemeene en bijzondere ervaringen. Juister: er is aan iedere ervaring iets algemeen en iets bijzonders. 'Het regent' zegt de een. In hetzelfde oogenblik betuigde de ander dat er lauwe druppels op zijn hand vielen.

Jacobus van Looy ziet alles van zich uit. Zijn reisverhaal is een overrijk en zuiver in toon gehouden weefsel van bijzondere ervaringen.

Zulk een boek te lezen is een lust, omdat het een arbeid is. Aan iedere gewaarwording van zijn schrijver neemt men deel, maar terwijl men zich door zijn

woorden aangenaam bespeeld voelt, streeft men innerlijk naar het zien van de lijnen die dit vele bijeenhouden, en die hij schrijvende vóór zich had. Die beginnen eerst te dagen als men het werk gelezen heeft. Dan leest men weer, en geniet nu de volzinnen met meer inzicht: de verdeeling van de reis in dagen, het reisgezelschap, de plaatsen die het langs kwam, dat alles staat nu vast en men voelt zich rustiger. Zoo schijnt het groeiende genot dank schuldig aan het arbeidende begrip. Zoo kan men het bijzondere van een schrijver benaderen doordat het algemeene van zijn ervaring ons verstaanbaar wordt.

Ik houd het er voor dat de volheid van het genot ontstaat bij de derde lezing. Dan, terwijl men weet waarheen men gaat, wat men van dag tot dag zien en beleven zal, deelt men de stemming van de schrijver-zelf; men is oog en oor voor ieder onderdeel. De groote gezichten, de kleine lotgevallen, de duizend belangwekkende verschijnselen, en vooral de menselijkheid.

Dit boek is namelijk bij uitstek menschelijk. Er is geen spoor van grootdoenerij in, maar tusschen deernis en humor een aanvaarden en afwijzen, dat geen onderscheid maakt tusschen de eigen persoon en die van anderen. Geen heroïsme van de daad, maar een bewonderenswaardige erkenning van de schommelingen in het geweten.

“Ben je nogal in je knolletuin” vischte Emilia, ontpakkende den koffer onder het zeil.

“Ik heb,” hervatte ze, beginnend reeds haar haren voor den nacht te schikken, “weer net het gevoel als toen in Tetuaan, alsof wij ballingen zijn.”

Theobald lei allebei zijn handen op haar schouders.

“Ballingen hier, of ballingen in Holland”, zei hij, “wij zijn toch samen.”

Deze volzin is in het heele werk de eenige pathetische. Hij is er ook de laatste van: de brief die het tiende (eigenlijk elfde) hoofdstuk uitmaakt, is meer een toevoegsel. En als slotwoord drukt hij de grondstemming van zijn schrijver uit: balling, maar dankbaar voor het tezamen zijn.

Theobald met zijn bezorgdheid, zijn beschouwende aanleg, zijn verdoken wijsheid en meegevoel, Emilia met haar teergevoeligheid, haar kinderlijke openheid, haar vrouwelijk stuurhouden te midden van de gebeurtenissen, deze twee met hun voorzichtigheid, welmeenendheid en humor staan samen tegenover dat andere tweetal: de officierachtige Amerikaan met zijn mooie tatouages - trofeën van zijn aziatische reizen - en de dikke Evangeline, zangeres, verliefd, en een beste meid, vooral in haar zorgen voor de huishouding.

Op de lijn tusschen die twee paren - de lijn die het fijner-bewerktuigde en geweten-voller leven scheidt van het grover en ikzuchtiger - bewegen zich de gids en de drijvers, de al oudere Hasj al Arabe, de magere Zailaschi, die het grootste deel van de weg hinkte, de jongen Mohammed die voor het eerst de reis naar Fez maakte en, volgens zijn kameraden, zou gaan balken als een ezel wanneer de stad in zicht kwam, Mustapha, de kleine man met vrouwachtige kuiten en appelronde wangetjes, en nog een donkere vent die ook Mohammed heette.

Aan deze lieden konden de twee paren hun verschillende aard toonen. De eenen hen drillen, overtuigd zijn van hun luiheid en bedriegelijkheid, trachten in El-Ksar zich te voorzien van beter volk.

De anderen hen bewonderen, sympathiek vinden, en met sigaretten beschenken.

Toen Emilia de gruwelijk ontstoken teen van Zaïlaschi verbonden had, liep Theobald heimelijk met een lik vaseline naar zijn rauw-ruggige muilezel.

De dierèn, vooral de onhandelbare muil van Theobald, figureeren in het verhaal belangrijk. Ook spelen hun rol de tenten met toebehoor, die telkens vooruitgezonden iederen avond worden opgeslagen.

Kleine ontmoetingen, langs weg en in stad, bij de overtocht van een rivier of het kampeeren nabij een gehucht, verlevendigen het voorttrekken. Daar is die vrouw die langskwam terwijl ze buiten de tenten aan het ontbijt zaten en die stilletjes eenige rauwe boonen naast Emilia's bord legde. 'Er was zulk een groote mildheid geweest in het zachte opendoen van haar hand dat beide dames dankbaar bleven knikken naar het omkijkende moeder-gezicht.' Daar is de post van Fez naar Tanger, 'een neger die schuin als een stuk wild over het blinkend duin rende' en Emilia's brief meenam. Daar is het halfnaakte bootsvolk, door Roosevelt met de revolver op zijn heup in ontzag gehouden, terwijl Hasj, 'schaamachtig zulke schriele meesters te dienen', de schouders ophaalt. Daar is de deftige schatbewaarder van de Sultan, reizende met zijn twee vrouwen, en wiens 'wekkerlompe klok van nikkel, die vastgestropt bleef aan een zijden koord', Theobald kreeg op te winden. Daar is - zooveel dat in mijn geheugen meespeelt en bij de voorgenomen derde lezing, met nog zooveel anders, zal opdoemen, gelijk de sterren wanneer men kijken blijft.

Nog zooveel anders. Want lucht, land en water, menschen, beesten en planten, steenen en geraamten

- als bouwstof in een muur gemetseld, weet ge wel? - zijn in al hun duizendvoudige bijzonderheid hier woord geworden, en toch breken ze de eenheid niet, van deze vertelling, van dit vizioen.

Van Looy heeft lang gewacht eer hij het verhaal - vroeger in een tijdschrift verschenen - als boek liet uitkomen. Hij hoopte misschien dat hij ook de terugreis beschrijven kon. Ieder lezer hoopt erop. Maar niet omdat hij de indruk heeft dat het werk halverwege eindigt. Zijn volledigheid toch ligt niet in de doorreisde afstand, maar in de bevrediging van het gevoel, dat, na zich in zooveel schoons te hebben verzichtbaard, neerruischt en zich te ruste nijgt. Als Theobald de handen op Emilia's schouders legt, - als Evangeline zich gereed maakt om bij Engelschen in Fez te gaan eten, - om deze trek alleen al is het goed dat de brief werd toegevoegd, - als Hasj hartstochtelijke kussen drukt op de laarzen van de vette pasja aan wiens beugel hij meeloopt, Hasj voor wien de reis niet was wat hij verwacht had, en die ouder geworden scheen door het harde jachten, - als het angstwekkende Fez het bedrijvige Tanger vervangen heeft, - dan is de achtdaagsche idylle geeindigd, en vond het reisverhaal zijn natuurlijk slot.

Een tweede verhaal is mogelijk. En waarom niet? Waarom zelfs nu nog niet? Voorraad is voorraad, maar ook niet meer. Waarom zou de kunstenaar die nooit heeft opgehouden zijn ervaringen en gepeinzen ons met pen en penseel te openbaren, ook zijn herinneringen aan Mequinez, Larasj en Azaili niet nu nog in het leven tooveren, en zijn muil vleugelen laten aanschieten in de droom?

1913.

Ary Prins: De heilige tocht

Zoolang men moeite heeft met de eigenaardigheden van Prins' woordschikking en zinbouw, ondergaat men niet de indruk van het geschrevene. Die eigenaardigheden komen trouwens alle voort uit één beginsel: Prins wil zooveel mogelijk gezichtsbeelden geven en geen gedachte-beelden. De gedachte ontwikkelt zich in de tijd, het gezicht leeft in de ruimte. De vormen van beweging en opeenvolging, waaraan de eerste behoefte heeft, kunnen dus door het tweede tot op zekere hoogte versmaad worden. Inplaats daarvan bedient het zich van middelen die oogenblik-bestand en plaatselijke samenhang uitdrukken.

Voor de gedachte heet het: De zware deur ging open. Dit is beweging en opeenvolging van momenten die zoowel door de plaatsing van de woorden als door de tijd van het werkwoord worden voorgesteld. Eerst was er de deur, daarna het opengaan. En dit opengaan niet in de tegenwoordige tijd gezien, maar in de verleden tijd gedacht. Prins daarentegen schrijft: Opengaan de zware deur. Dat wil zeggen: hij ziet allereerst: opengaan, en stelt dan vast dat het opengaande de zware deur is. Bovendien is dat opengaan voor zijn gezicht als plotseling tegenwoordig, zoodat hij het als verleden niet denken kan.

Even verder schrijft hij: Toen, in de leege stad-dievol, een man uit een der straten en naar de kerk schreed. In het gedachte-beeld zou dit 'schreed' zoo

mogelijk bij 'toen' gesteld zijn, omdat het daarmee de beweging in de tijd beteekent; maar Prins is het te doen om het gezichts-beeld: hij ziet eerst de man, uit een der straten, naar de kerk, en als een laatste toevoegsel tot die plaats-bepaling: dat hij schreed. Dezelfde zin toont dan nog een ander van Prins' middelen: zijn aaneenkoppeling van woorden. Wanneer hij schrijft sneeuw-wit, zilver-grauw, dan is de aaneenkoppeling een gewone, zooals ze ook bij alle andere schrijvers voorkomt. Er wordt dan verbonden wat klaarblijkelijk bijeen behoort, zoodat men van de aaneenkoppeling als bijzonder stijlmiddel niet spreken kan. Maar in het aangehaald geval zien we iets anders. De gedachte zou zijn: in de leege stad, die nochtans vol menschen was. Prins wendt hier niet alleen het middel aan van wegtelaten, namelijk èn het werkwoord, èn de gedachtelijke tegenstelling èn het alleen voor de gedachte vervolledigend zelfstandig naamwoord; maar ook de aaneenkoppeling, als een, hem bijzonder eigen, middel op zichzelf. Door de woorden 'die' en 'vol' aan elkaar en aan 'stad' te koppelen, maakt hij een nieuwe term, een eenheid, die bij het woord 'leege' onmiddellijk, als zichtbaar aansluit, zoodat de tegenwoordigheid van de leege volle stad ons als 't ware tastbaar is.

De genoemde middelen dus dringen alle naar het gezichtsbeeld, en zoover mogelijk weg van het gedachte-beeld.

Nog een ander middel doet dit zelfde.

Waar aan de gedachte haar recht van rangschikking en uitbeelding ontnomen wordt, zij dus haar vrijheid van beweging verliest, daar kan het niet anders of dit zal ook in de beweging van de zinnen

nawerken. Die beweging wordt ingehouden, de aandrang waarmee iedere zin haar golf tracht voort te zetten, te steunen, te wijzigen in de volgende, wordt geremd, de vrije ritmen van het bewegelijke gedachte-proza voelen zich als niet op hun plaats, een zekere jambische skandeering voldoet het meest aan de bedoeling van, zonder gedachte-storing, stilstaand beeld na beeld te laten treden in het gezichtsveld.

Zoo ontstond een jambisch proza, dat van de jambe in verzen scherp te onderscheiden is.

Als iedere maat in verzen, dient er ook de jambe als middel tot verwekking van sterkere ritmische beweging. De kunst is daar om door de samen- en tegenwerking - de laatste niet het minst - van woord- en maat-accenten leven te brengen in het klankverloop. Maar in het jambische proza is de bedoeling juist het verloop terug te houden. De zin wordt uit het verband zooveel doenlijk terug gedrongen op zichzelf. De zin dringt zijn waarde zooveel doenlijk uit zichzelf terug naar het woord. Het enkelwoord, al of niet samengesteld van aard, is voor het gezichtsbild het ideale uitings-middel.

Tot dit inzicht moet men gekomen zijn, eer men voor het latere werk van Prins onbevangen openstaat. Dit werk is niet ritmisch en onderscheidt zich dus zeer van verzen. Maar het houdt zich tevens voornaam terug van alles wat alles wat in het proza op bewering, op redeneering, of op welk soort ook van gedachtelijke orde of rangschikking lijken zou. Het is persoonlijk-visueel proza in de hoogste graad, en daardoor zoo goed als een kunstsoort op zichzelf.

* *

Schriftuur als die van De Heilige Tocht moet gelezen worden van woord tot woord. En niet alleen gelezen, maar men moet ieder woord toestaan zijn werking te doen op ons voorstellingsvermogen. De schrijver is namelijk, bij de keus en de koppeling van zijn woorden, voortdurend geleid door de overweging, of zij het stukje voorstelling dat op 't oogenblik in zijn gezichtsveld lag, zoo niet weergaven, dan toch zoo dicht mogelijk benaderden. De wil, dit te doen, verliet hem nooit. De gestadige spanning van die wil waarborgde het van stap tot stap gelukken van zijn onderneming, en werkte tegelijk als een toon die zich door het heele werk voortplantte en die aan een min of meer nauwkeurig vooraf-vastgezette compositie vanzelf verbonden bleef. Die wil zet zich voort op de lezer. Maar nu in omgekeerde richting. De schrijver ging van compositie naar voorstelling en vandaar naar woord, de lezer gaat van woord naar voorstelling en bevat ten laatste ook de compositie. Dit schijnt niets ongewoons: het lijkt integendeel de toedracht die men in de drielingenschap schrijver, boek, lezer, doorgaans zal kunnen opmerken. Maar het ongewone ligt hier in de verhouding tusschen compositie en voorstelling. Regel is, in verhaal of vertelling, dat het innerlijk samenstel de uiterlijke beelden begeleidt en er zich door kennen doet. Overgangen en verwickelingen worden aangeduid en voorbereid. Gebeurtenissen en karakters ontplooiën zich en worden inzichtiger. Spanning en tegenwerking wisselen elkander af, intermezzos brengen verpoozing aan. En, verrassend of aangekondigd, toont het eind altijd de oplossing en saamvatting van wat verspreid en verward scheen. In De Heilige Tocht nu

is deze werkzaamheid van de compositie uitgeschakeld. Geheel, of zoo goed als, tenminste. Ieder beeld verschijnt voor zichzelf, éénmalig, zonder zinspeling op samenhang. Terugziende alleen merkt men op, dat een zekere ontwikkeling zich voltogen heeft. Er blijkt dan dat de ridder, die de hoofdpersoon, of eigenlijk de eenige persoon van het verhaal is, aan het eind een ander mensch is dan aan het begin, dat de heilige tocht, de kruistocht, dus zijn werking op hem niet gemist heeft. De werking van zulk een tocht op een toenmalige ridder is dus het onderwerp. De plechtige toon van het boek is de eerste en onmiddellijke verzinnelijking van dit onderwerp, en de voorstellingen - al zien we dat niet bij de lezing - moeten daarop betrokken worden. Al zien we het niet. Want het zoo weinig mogelijk meespelen van het onderwerp als gedachte-geheel achter en in de zichtbaarheid, is in dit boek regel. Evenals van de zin, de volzin, alle kracht zich voortdurend schijnt terug te trekken in de woorden, zoo verwerkelijkt zich alle leven, dat het onderwerp verleen kan, telkens weer uitsluitend in de voorstelling.

* *

Van de voorstelling uit, en niet van de gedachte, moet ik dus trachten mijn denkbeeld van De Heilige Tocht te teekenen.

De stad en kerk in wintersneeuw. Het uitgaan van de kerk. De pelgrim vóór de kerk. met de armen voorover in de sneeuw liggend. Zijn gaan naar het slot.

De ridder te bed, die de pelgrim geweigerd had naar het heilige land te gaan, ziek, in koortsdroomen

opgestaan, ziet zijn zondig leven, en de duivel, die hem meesleurde. Wordt gevonden op de harde sneeuw. Door zijn knechten naar het slot gebracht, waar bij de poort, de pelgrim voor zijn leven bad. Voor zijn gesloten oogen het vizioen van een zilverlicht kruis. Na zijn genezing, door de herdenking van dit vizioen, het besluit van zijn penitentie.

In hoogmoed om dit doel de uitrusting, de verpanding van zijn goed aan Joden. De uittocht met zijn troep uit het slot, de reis naar het kamp bij de stad, waar andere heeren lagen, met hun leger. Zijn gang naar de stad en zijn bezoek aan het hoere-huis, waar hij in twist een man doodde. Gewond in zijn tent, terwijl het leger verder trok. De trek van dat leger. De ridder beter, dringt met zijn volk door in de stad, 's nachts bij regen, verwoest het huis om zich te wreken op het hoerevolk, doodt met eigen hand een blinde vedelaar.

Trok verder met het leger, waarvan de minderen gebrek leden, daarna regenweer, belegering van een stad in Hongarije. Inneming en roof. Gevecht met rabauwen. Rijkdommen gevonden en weer bij het spel verloren.

Uit spijt van zijn verlies mishandeling van zijn knechten.

Voorttrekken met het leger, door koude, regen, bosschen. Eindelijk in vlakten bij zomerweer. Al verder in vreemde landen, door geringe vijandelijkheden, tot Byzantium. Ontvangst bij de keizer daar en aan hem de eed van trouw.

Tien dagen er blijvend, dan tocht over de Bosporus. Moeiten en wederwaardigheden. De landen waar ze doortrokken. Gevechten met Saracenen. De woestijn. Dorst. Fata Morgana. Het leger uitgeput. De ridder

de dood nabij. Een visioen van de Jonkvrouw. Hij volgt en ze toont hem een bron.

Het leger langs een meer. De ridder blij om het naderend doel. Een burcht die belegerd wordt. Bengaalsch vuur. De ridder in het slot, doodt een Oosterling die hem te weerhouden tracht. Vindt de Saraceen die het bengaalsche vuur geworpen heeft; juist op het oogenblik dat hij een vrouw geweld wil doen.

Een Kristen edel-vrouw. De ridder, nu innerlijk anders na het visioen van de Jonkvrouw, gedroeg zich vol eerbied, en kuisch, ook toen ze die dag samen voorttrokken. De dag daarna, de ridder met zijn ruiters, en wat voetvolk, en ook de Edelvrouw, door bosschen waar het leger zich niet wagen kan. Hij droomde van de Edelvrouw, bad ontwaakt om kracht tegen de bekoring. De oostersche bosschen uit, een bouwval waaruit Mooren togen. In de verte een stad brandende. De Mooren in de nabijheid zoo talrijk dat de ridder met zijn troep, van het hoofdleger gescheiden, zich niet vertoonen dorst en weer in het bosch ging.

De ridder maakte de bouwval tot zijn burcht, om daar te wachten op het leger. Op het binnenplein aan een paal, een gespietste Kristen. De ridder nu vroom en werkzaam. Verkenneren keerden niet terug. De ridder, ongerust, trok uit met zijn knapen om ze op te sporen. De Edelvrouw vergezelde hem. 'De ridder, die vooraan reed met de Edelvrouw, sprak woorden vol van vroom vertrouwen uit het sombere vizier, waarnaar zij met veel aandacht hoorde, de oogen neergeslagen, maar eensklaps hield hij stil en zag met zorg om zich heen.' Nevel, en daarin het langstrekken van een Saraceensch

leger. De weg onvindbaar. De volgende dag de burcht in de verte; maar de afstand bedriegelijk. Uitgeput neerliggen van de troepen. 'De ridder bij hen waakte. Door zorgen gekweld hij zat naast de Edelvrouw, die bleek lag neer van dorst bevangen, en hare donkere oogen strak open zonder gloed. Sinds vele nachten de Engel hem niet meer verschenen, wat duisternis bracht op den weg die leidde ter zaligheid. De blijdschap der verwachting van het hemelsch geluk gestoord ook door de kammernis dat het Kristenheir, zoo na aan het heilig doel, te gronde was gegaan, wat een straffe Gods voor al de zondigheid moest zijn, op den tocht bedreven.' Het bereiken van de bouwval. Tegelijk een naderend Moorsch leger.

Aanval, en afgeslagen. De Saracenen weg. Maar vruchteloos wachten nu op het Kristenheir.

Op een avond weggereden. Over een hoogvlakte tot een vallei vol groen water. 'In schaduw daarna werd gerust, maar de ridder en de Edelvrouw zacht liepen langs het water voort, dat, stroomend, door den schijn vol zilver-bruising was. Door weelderige kruinen de zon-in-snaren gleed, die waasde goud in speling op schaduw om de boomen heen, en danste in het blauwen van schemer onder struiken, waartusschen bloemen fleurden uit met warmte van zomer-kleuren. In bladeren school vederpracht, die wiegelde op takken; en een gekuifde lorre-vogel, wiens oog in starre loering stond, met karmozijnen vederstaart de lokken van de vrouw beroerde. In de frischheid onder lommer alsof fonteinen sprongen, die van het water kwam, bekoring was van schoone lent' na de heete dorheid der woestijn. De vreugde van het leven, die voor de Edelvrouw

door al den ramspoed was verdreven, weer welde in haar op uit het hart, dat bron van vreugde is, en dit geluk look in haar uit tot warmte van begeeren. De weelde van haar elpen borst, die door de boezemspleet werd ongedekt gelaten, van onrust in beweging; zacht was een bos op haar gelaat, waarin de oogen neergeloken, die vochtig door ontroering waren. Zij naast den ridder ging met beven, door schroom die te verwinnen was, en bijkans onbewust, in zoetheid van bedwelming, zij eensklaps greep zijn hand, die in de hare beefde. Alsof van zwijmeling bevangen, hij voelde zich nu zwak met suizing in het hoofd, en de verzoeking was een schrik, die onverhoeds zijn hart beneep. Zoo liepen zij als in een droom in zwijgen langs het water voort, want één gesproken woord dien teeren band zou breken, die nog den schijn-van-onschuld had. Maar het ontwaken met grouwelijk verschrikken kwam. De vruchtbare streek ten eind; in zand het water droogde weg, en voor hen de woestijn zich strekte uit in zonne-vurigheid, die plekken grond als lagen zout deed sintelen. En uit de heete lucht, die zwalping had van gloed, sloeg pestilentie van eene hoogte neer, waar hunne oogen, groot en van ontzetting star, van menschen aas aanschouwden, dat spijs voor roofgedierte was. Hyena's slopen rond al wroetend in ontbinding, de ruggeharen hoog, met fosfoorglans in de oogen, en gieren, als ganzen volgemest, in waggeling op de lijken, waarin hun snavels boorden. Met purper scheen bespat het wit en zwart der vederen, die in gehavendheid alsof door strijd met klauwen. De kale halzen volgepropt met brokken-in-verpeesting, zij draaiden nauw de koppen om, waarin de blauw-omkringde oogen met loome wreedheid glans-

den, toen de ridder kwam nabij om hen van het aas te jagen. Maar zóó verstikkend was de stank, die zwaar als damp steeg op, dat hij moest wijken van de plek, waar na een harden strijd veel kruisvaarders waren neergeveld... Zij keerden naar het kamp terug, gescheiden door den dood, die in zijn gruwelijkheid voor hunne oogen was verschenen.

'In droeven moede werd na een korte rust de tocht weer voortgezet, en amper nog slechts hoop, dat het Kristenheir was niet verwonnen.

Nu kwamen tal van dagen vol lijden en ontbering. Steeds bleef men in een zandwoestijn, waar kale hoogten, die moeizaam te beklimmen waren, de ledigheid der vlakke braken. Geen boom, geen schaduw te ontdekken, en de zon, torment van vuur, die iederen dag aan wolkenloozen hemel draaide, de hitte zoo ondragelijk maakte, dat rustingstukken weggeworpen - alleen de ridder had nog kracht vol harnastuig te dragen. Hij reed vooraan, en meed de vrouw, die, bleek en zwak door het lijden, met moeite zat te paard, en schroom voor hem gevoelde, wiens hart was zwaar, dat hij in zwakheid van den weg ter zaligheid was afgedoold. Maar de eenderheid dier lijdensdagen, waarin veel Kristenen versmacht terneder zonken om niet weer op te staan, tot plotseling einde kwam. Toen eenen ochtend vroeg een heuvel was bestegen, werd men een stad gewaar, die in bouwvalligheid en deels was onder zand bedolven. Van huizen vuilig-wit nog slechts de muren laag verbrokkeld stonden, en een enkele boom daartusschenin schoot uit met pluim, die grijs van dorheid was. De aanblik dezer troosteloosheid het hart der Kristenen verruimde, en wijl de hemel vaal betrokken, wat tempering der hitte bracht, werd in

een korten tijd de stad door hen bereikt. In eene leege straat de ridder met zijn troep, en dof de hoefslag van de paarden in het verstuiwend zand, dat, langs de muren opgewaaid, een geul in het midden had gelaten. Maar in de uitgestorvenheid de Kristenen een ouden man ontwaarden, in grauwe stof gehuld, die voor een poort zat op een steen, het hoofd in tulband laag gebogen, en met zijnen langen witten baard bijkans de aarde raakte. Alsof in stil gebed verzonken, zoo roereloos hij was gezeten; maar toen de ridder was nabij, en hoog van het paard zag op hem neer, de grijsaard viel languit in het zand, en boven het verscholen hoofd hij maakte met de dorre handen gebaren om erbarming. Maar wijl geen leed hem werd gedaan, kroop hij ten leste op, en zag met listigheid in de half genepen oogen, die diep in plooiën scholen, de krijgers stomme aan, den rug héél oud gebogen. Geen spraak kon hij verstaan, doch toen hem door gebaar van hand naar mond werd duidelijk gemaakt dat dorst was groote kwelling, scheen dit hem vreugd te geven, en met dienstvaardigheid bracht hij de Kristenen naar een hof, waar onder donkerheid van een cypressenboom uit eenen steenen put de koelheid sloeg van water op. Uit diepte rond van wand, die zwart van vochtigen glans en was met plantengroen behangen, de volle emmer opgetrijsd met gretigheid, waardoor verspilling, door vele monden werd gelegegd. Langs baarden dropen droppelen; van frischheid facies overtrokken, die had de zon getaand; in oogen leven glansde weer, en door den kostelijken dronk de vroolijkheid van wijn in hoofden scheen gestegen. Het water frisch en klaar, zoet-prikkelend van smaak, hen aangenaam bedwelmde. De zorgen al vergeten,

en luchtig het volk van hart zong liedekens vol oolijkheid, waarom de ridder zelfs moest lachen. De Edelvrouw had gloed van minne in de oogen, en hare bleekheid bloosde, als zij den ridder zeer heimelijk aanschouwde, want hard zijn wezen nu door wroeging voor haar was, zoodat zij nauw hem dorst te naderen. De vroolijkheid der Kristenen niet lange echter duurde. Het gezang allengs verstomde, en schaduw werd gezocht, waar hoofden zonken neer van zoete moeheid gansch bevangen, die de oogen langzaam sloot. Maar de ridder en een enkele man met kracht den slaap afweerden, die als verdooving hen besloop. Zij stonden op en liepen rond met struikeling-van-dronkenschap en woesten zwaai der armen, het hoofd verhit, vol slagen door hamering van het bloed, tot zij terneder vielen en hunne leden door krampen trokken zeer nog lange toen zij lagen. Van hoogen dag het avond werd, en de kruisvaarders in een slaap, die vast als dood, verzonken.

Uit kwaden droom de ridder wakker werd, in onbewustheid waar hij was - gestalten uit den slaap nog voor zijn oogen dwaalden, en toen zij gansch verdwenen, hun dreigen nog zijn geest bezwaarde. De kille nacht zijn lichaam ook met stijfheid had geslagen; de dauw in tranen gepareld op zijn aangezicht, en onbewegelijk met smarten in het lijf, alsof daar vurige tangen nepen, zag hij den dag verschijnen. De vale schemer werd gelicht - van zon zwakroode schijn gleed over steen in het binnenhof, dat van een wal omgeven, waarboven grillig takken staken, en het dagen helderde gestalten, die zwaar in ruste lagen met zwakken blos alsof van wijn op facies, die verwrongen waren. Door angst de ridder werd bekropen, dat geen zich met den dag verroer-

de; alleen zag hij de Edelvrouw ten halve opgericht, als spoke in haar wit gewaad, wier oogen, groot, zóó pijnlijk verdwaasd, dat deze smart zijn smarten meerde. En in de troebelen van zijn geest sloeg het vermoeden op, dat de grijsaard, die verdwenen was, hun water had doen drinken, waarin venijn gestort. Dit zulk een onrust in hem bracht, dat voor zijn oogen in het licht duisternis als vonken danste, en de kommernis zoozeer zijn hart bezwaarde, alsof dit was tot steen bestorven. Zijn lichaam, zwaar, met koorden scheen omsnoerd, waardoor hij zich zoo hulpeloos als een verlamde voelde, en in dit groote lijden de kracht hem zelfs ontbrak den Heer om steun te bidden. Zijn geest kwam in afwezendheid alsof het lichaam al verlaten, en doeleloos zijn bliken dwaalden, maar eensklaps gansch zijn leven in zijne oogen was geslagen, die op den wal gericht, waar, voor het zonne-vurig dagen, van takken zwart omrankt, gestalten donker kwamen met heimelijk gebaren en dreiging hunner wapenen, die vlijmden door den schijn in bloede-flitsen uit. De ridder door de kracht van zijnen wil opeens de banden brak, waarin zijn lichaam door het venijn gekluisterd was. In wanken hij verrees, en vol onstuimigheid hij doolde naar den muur als een beschonken man, het hoofd van toorn rood, met woedgebalde vuisten. Van dolheid hij bezeten scheen in dolen zijner smarten. De Edelvrouw, die dit aanschouwde, wrong hoog de handen boven het hoofd vol wanhoop in elkaar en aan haar mond de angst zich in een kreet ontwrong, die zóó ontzettend was, dat plotseling een groote vogel, gelokt door het waren van den dood, uit loerend wachten opgeschrikt, zwaar klepte van een tak in lage kringen rond. De Turken, op den

wal in woest verschijnen voor het licht, den ridder doodelijk wilden treffen, en onder het bleeken van de sterren een brandereel - door eenen Barbarijn in moer-rood kleed geworpen - hem hard terneder sloeg. Getroffen in de borst met gulpende wonde, hij voelde nauw het sterven, uit smarten al geheven, en zelfs zijn brekend oog niet zag de droefheid van de vrouw, die over hem gebogen. Blijdschap door haar tranen glimde, toen zijn stervens-bleek gelaat van vreugde zacht verkleurde, wijl in verdonkering door den dood de ridder zag den vogel, de vlerken wijd gespreid, in zongloed tot hem drijven - voor het aangezicht van zijnen geest de Engel scheen terneêr te dalen, van hemelglans omgeven. Met laatste kracht hij hief de zwakke handen als ter omhelzing op, en deze gelukzaligheid bracht der Edelvrouw den waan van droef en nooit gekend geluk.'

* * *

Dit overzicht, aan het eind vanzelf voltooid door van het boek-zelf de laatste bladzijden, waar we ons aandachtig in verdiepten, is wel het beste bewijs hoezeer dit geschrift bestaat uit de zichtbare voorstelling, en hoe weinig het overlaat voor de verbindende gedachte.

Op de zware gelijkmatige stem, in haar opzettelijke gebondenheid, wiegt de eene zichtbaarheid voor, de andere na, naar boven. Soms is het alleen terwille van die gebondenheid dat de woorden geschikt, sommige woorden verkort of verlengd worden. En waar, ter verklaring voor het begrip, de schrijver aanwijzingen geeft omtrent de gemoedsstemming van

de personen, daar zijn die plaatsen de minst verrassende.

Wie het hier ontworpen beeld van het werk gewonnen heeft zal onvermijdelijk terugkeeren naar die talrijke bladzijden waar de boeiendste tafreelen het stramien van het proza hoogen, waar dat stramien niet doorschijnt, waar de kleur en de glans van de zichtbaarheid door geen aanwijzing van de bedoeling verdoft wordt, waar - week mozaïek of mozaïek-vast borduursel - de gebondenheid aan gaas en aan omtrek-lijnen gelijkelijk verdwijnt.

De schrijver heeft ongelooflijk met het oog geleefd. Aan de met het oog genoten kunst vooral ontleende hij de gewaarwordingen die hij onder woorden bracht. Die woorden zelf zijn kunst. Exotische, om hun voorkomen of klank kostbare woorden gebruikt hij graag; hun afgelegene bekoring laat de gedachte niet opkomen, dat hier een gewoon hollandsch man zou zijn die een verhaal vertelt. Er is alleen een kunstenaar, van hoogst eigen-aardige en eigen-willige beschaving, die tot het overdragen van zijn kostelijke gewaarwordings-vondsten zich van taalelementen, van woorden en hun verbindingen, vrijmachtig bedient.

'De Heilige Tocht' is een arbeid van jaren, die wij zorgvuldig hebben te bestudeeren, en waarvan wij het aandenken zullen hebben te bewaren onder de schatten van onze poëzie en ons proza. Er is geen twijfel aan of ook deze schepping van het tijdperk waartoe wij behooren, zal, neven andere, vereerd blijven en haar werking doen.

1913.

Aart van der Leeuw: Kinderland

Er waait een wintersche wind en het schemert. Hier en daar is licht in de winkels. Op de hoek van de straat ontmoeten we elkaar. Gaat ge mee? Waarnaarheen? Naar Kinderland. En als zittende op de sleep van een wapperende mantel ga ik de lucht door. Er schijnt ergens oorlog. Eigenlijk naar alle windstreken. De heele horizon brandt. Granaten ontploffen als vuurwerk en kanonnen dreunen. Maar het rijkje waar wij aankomen ligt klaarblijkelijk erbuiten. Het is er ongewoon werkelijk en ongewoon droomachtig. Dit is Kinderland.

Meent ge waarlijk? Het zijn niets anders dan de herinneringen van een man die een eenzelvig kind was: over-gevoelig, weinig bekwaam tot aanpassing, en met in zijn bloed een al te zware druppel van die godengaaf, de bekorende verbeelding. Zulk een kind is het, dat Van der Leeuw 'mijn kleine held' noemt, en wiens leven hij schildert als ware het zijn eigene.

Het kind zat eerst morgen, middag en avond in zijn stoeltje voor een venster. Het deed niets dan zien, hooren en mijmeren. Het leefde voor een achtergrond van eenzaamheid. Het genot en de vreezen van zijn tijdelijkheid vulden het. Ook in de tuin, ook tusschen zijn verwanten, ook zomers buiten. De school en de omgang met makkers waren een marteling. De dood leek verkieselijk boven de harde wereld, die op geen wijze te winnen viel, die al wat rein en onbevangen in hem leefde, vertrapte en bezoedelde. In de eenzaamheid alleen vond hij zich.

Het zou lijken dat het verhaal van dit kinderleven een troosteloze indruk maakt. Maar dat doet het niet. Het is zoo vol, zoo gelukkig, dat het mij de ellende van de oorlog vergeten deed, dat het me meesleepte en vertrouwen en geloof hergaf toen ik innerlijk radeloos jammerde om de lafheid en onmachtigheid van het mensdrom.

Waar ligt dit aan?

Het kind dat Van der Leeuw ons zien laat, is een uitzondering als weinige. De wereld wenscht zulke niet, bestrijdt ze, verwekt in hun ziel de gedachte aan een vrijwillig einde. Maar dit kind heeft in zich een eigen wereld, waardoor het getroost wordt, die zich niet laat verloochenen, en die het handhaaft tegen de andere. Door die wereld is het zelfs onmiddellijk in gemeenschap met het heelal, waarvan de overige menschen maar kort en bij tijden iets weten, hoewel ook zij er, middellijk, van afhangen. Dit kind is meer nog dan zij, al schijnt het gebondener. Het is rijker, al schijnt het armer. Het wint voortdurend, terwijl zijn eenzaamheid grooter wordt. Het zal toenemen, juist in de leeftijd als anderen verminderen.

De reden is dat dit kind een zin in zich draagt. Het bezit de zin van het natuurleven en mist daardoor de onbewuste handeling, Maar wie een zin heeft is ziende en zal ten laatste altijd de leider van blinden zijn.

* * *

De vader van Willem Voogd was juist zijn tegendeel. Hij was het natuurleven waarvan het kind de zin bezat. 'Onbewuste, blijmoedige wandelaar door

het leven zocht hijzelf naar oorzaak of gevolgen nimmer; lachend liep hij naast het onbegrepen gevraag van zijn zoontje, verkneuterde zich in die grappige weetgierigheid, en gaf spelenderwijze met niets dan dwaasheid bescheid.' 'Lang was hij de gewoonte blijven volgen mij af te halen uit school. Ik herinner mij nog duidelijk hoe hij daar tusschen de stoeiende knapen liep. Over zijn vroolijk gelaat glansde eenzelfde behagen, als wanneer hij op zomersche Zondagmiddagen in de koele waranda van geuren, merelkweelen en loomheid genoot; in gespannen aandacht volgde hij wedloop en vechtpartij, hij riep een raadgeving met een stem die hem gelijkmaakte aan kinderen, zijn stappen werden leniger, zijn oogen blonken als water in hun onbewustheid, hij vergat de asch van de jaren, de jeugdvlam brandde hem helder in de simpele ziel. Ook de jongens herkenden hun vriend, zij groetten hem ongedwongen, zij namen vertrouwelijk zijn handen en zochten, zijn arm om hunne halzen, de beste, liefste plaats. Zij hoefden hun kreten niet te dempen, hun woorden werden onvervalscht verstaan, en er zong om den gelukkigen man een gekwetter, alsof een boom vol vogels zat. Voor den banketbakkerswinkel schalde hoerageroep, de witte petten zwaaiden ten hulde, en dra was de ruimte voor de toonbank met wringende rekkende lijven gevuld. De bakker stond vergenoegd te lachen in zijn blanke buis, de juffrouw tastte al rond in den geheimzinnigen trommel. Appelbollen en soezen werden dan uitgedeeld. De belhamels kwamen het eerst aan de beurt en tevergeefs trok ik, gloeiend van schaamte, vader die genoot als een koning, met driftige rukken aan de mouw.'

De belhamels waren Wims vijanden, die hem plaag-

den. Het onderscheid tusschen vader en zoon kon wel niet grooter zijn. Enkele jaren later waren zij samen bij bloedverwanten op een buiten. Het was een Zondagmorgen en Wim zat na het ontbijt voor het huis met Anneke, het blonde meisje. Een jongere broer van zijn vader bespeelde achter hen, in de schemerige kamer, het orgel.

'Ik weet niet hoe lang wij daar hebben gezeten, maar eerst door het knerpen van kiezel ontwaakte ik als uit den slaap. Vaders schaduw glipte langs haar schoot en mijn knieën, en hijzelf riep met de hand voor den mond over ooms vrome muziek de dwaaste zotternijen.

"Kom Jeremia", spotte hij eindelijk, "klaagliederen genoeg voor vandaag, neem uw beenen op en wandel, wij wachten allemaal, en jelui ook, allo!"

Vader liep voorop en oom en wij tweeën volgden. Op het grasveld, naast den teederen regenboog van het draaiend fonteintje, stonden zij allen gereed: tante Julie ooms liefste, tante Eva, een gezellig bolstaand rieten mandje aan den arm, de jager met zijn groene hoedje, en Turk en Sperwer, trillend op de pooten, en uitgelaten kwispelend met den radden staart. Vader liet dwepend het hoofd voorover zinken, hij hield de oogen gesloten, bootste in bespottelijke zwaaien de gebaren van een pianospeler na en gaf terwijl een geluid, alsof hij vreeselijk schreide. De tantes begonnen te lachen, maar oom wilde boos doen en sprong met uitgestoken vuist op vader toe. Doch die was de vlugste en hij verborg zich achter een rozenstruik. De zonnige blaadjes en de roode volontloken bloemen omlijstten zijn vroolijk, zwartgebaard gelaat. Nooit heb ik dit beeld vergeten, en ook nu nog, als ik mij vader voorstel

van vroeger, zie ik hem het liefste daar tusschen die bloeiende ranken, ruig en dorstig-gelipt als een sater, de purperen, overrijpe rozen om vingers en voorhoofd, een zuiver levenssymbool.'

Het onderscheid kon wel niet grooter zijn dan tusschen deze natuurgod en het als laf en saai door zijn makkers uitgestooten knaapje. Maar we lezen verder.

'De morgen maakte hem uitbundig, overal knapten de takken en ritselde het loover rond zijn gang. In den bongerd klom hij in de kriekeboomen, at van de zoete, donkere vrucht, met de pitten naar tante Eva mikkend. Als die hem wilde straffen was hij allang weer heen. Op schaduwlooze plekken hield hij zijn draven in, ontblootte het hoofd en dronk daar roerloos, met open mond en wijde neusgaten, de zengende zon als een schuimenden wijn. Dan, in de koelte der twijgen, herleefde zijn moedwil en wij hoorden hem, naast ons en van verre, door de dichte heesters breken, aan schichtig wild, een vluchtend hert gelijk. Turk en Sperwer schenen dit werkelijk te denken, zij spitsten de ooren, blaften en schoten als een vliegend weerlicht door de stuivende blaren, de oogen gloeiend naar prooi. En wij allen geraakten onder zijn zomersche bekoring, de bosschen schalden van onze vreugde, de gebroken blaadjes zweefden neder over ons spel, onze lippen werden blauw van de gezamelde bramen en geen die niet in de besmeurde handen een ruiker bonte bloemen droeg.'

En dan komt er:

'Ik was met vader de wildste, een vreemde liefde brandde in mijn borst, ik had de rulle, geurige aarde willen kussen, de warme ruige stammen in de armen

drukken en het ritselend wiekje willen volgen, dat de olmenrijs deed zwiepen en als een kogel wegschoot in het hoge blauw. De adem hijgde mij over de lippen: ik sperde de oogen open om alles in eens te zien. Juist had ik vader bij de mouw gepakt. Tante Eva lachte en zeide: "Wel Voogd, wat lijkt de kleine Wim op jou." "Dat is zoo," beaamde de jager en tante Julie vond het ook. Zij vormden een kring van welwillende aandacht, en daarin stonden wij samen, de man en het knaapje en zagen elkander onderzoekend en ernstig aan. Ik lichtte het hoofd op en hij boog het zijne, wij schertsten niet, doch vroegen naar iets dat met geen woorden is te benaderen. Anders en duidelijker onderscheidde ik zijn lichten, blauwen blik, den begeerigen mond, den donkeren knevel en voelde een innigheid om de onbegrepen verwantschap, een trots, een bemoedigend vleugje van hoop. Toen liet ik hem los, wij gingen weer beiden ons weegs, doch hadden een seconde ons bloed herkend.'

Het onderscheid was er wel, maar ook de gelijkheid. Het natuurleven waren zij beiden. Maar de man was het kind, de onbewuste. Het zoontje was de ziende, de wetende.

Wij zijn hier midden in de diepe bedoeling van het boek geraakt en wij zullen er nog een oogenblik blijven. De schrijver wil zonder sluiers, in één enkel beeld, zijn gedachte voor ons uitdrukken.

'Nadat wij zóó lang hadden gedwaald en nadat wij onder een machtigen eik op den weeken grond hadden gezeten en daar aten van de versnaperingen uit tante Eva's hengselmand, bereikten wij eindelijk den dichtvervlochten boog van een lommerrijk laantje. Er hingen nog vele late bloesems tusschen

de takken, zij gaven den schemer een wazigen gloor als van kaarslicht, en de zoete vlierlucht deed ons van beklemdheid zuchten. Onbewust zochten wij allen tegelijk het gretige bruinverbrande gelaat van vader, maar wij vonden het niet. Wij riepen, doch er kwam geen antwoord. Nu verhieven de ooms hun diepe stem, en de zusters heur jubelend-helle, overal in het woudgebied ontwaakten er echo's, maar als die verklonken, schalde de verwachte weerroep niet. Nu werd het een zoeken. Anneke had stilletjes mijn hand genomen en trok mij mede door een verwilderd gangetje in het struikgewas. Zwijgend gingen wij tezamen, onze vlugge voeten maakten geen gerucht op het mos van den bodem, de bladeren schenen als met lippen te lispelen, en, toen het bosch al hooger zich oprichtte om onze kleine verlaten gestalten, zag, tusschen het roerlooze loover, de blauwe hemel uit duizend zachte oogen op ons neer. Al vager hoorden wij vaders naam, en eindelijk niets meer dan zomermiddagsgeluiden; wij haastten ons sprakeloos. Wij herkenden den boom waaronder wij hadden gegeten, de witte papieren en een gedeukte bramenbus. Hier boog Anneke het dichte groen uit elkander, zooals in den vroegen ochtend een alkoofgordijn wordt terzijde geschoven en waarlijk daar lag vader rustig aan den kant van een vijver, met opgetrokken knieën, de handen onder het hoofd. Ik lei den vinger op de lippen en voorzichtig vlijden wij ons naast den slaper neer. Er heerschte een wonderlijk zwijgen. De vogels floten niet, het water lag zonder een rimpel, de muggen dansten in stilte, alleen het ademen van vader kwam regelmatig weder, en zijn droomen leken wijd om ons gelegerd in de warme eenzaamheid. Ik zag wel vader en het op

en nederwiegen van zijn borst, maar toch had ik de vage gewisheid, dat ik naast een ander sluimerend wezen was gezeten, oneindig groter, en overal aanwezig waar het zware zonlicht woog. Ik kon hem niet noemen, maar het was Pan, met zijn dubbel masker van liefde en verschrikkelijkheid. In zalig vertrouwen leunde ik aan zijn schoot en ging in zijn goddelijke geheimzinnigheid verloren. Doch Anneke toonde hij zeker zijn tweede gezicht, want plotseling hoorde ik haar snikken en schreien, zij verborg zich voor haren angst in de beide handjes en de tranen droppelden tusschen haar vingers neer. Ik wist in mijn schrik niet, hoe haar te troosten, maar vader werd wakker en richtte zich op met een luide zucht.'

Wat is meer: Pan zijn of Pan zien? hem slapend beleven of hem wakend liefhebben?

Toen Wim weer thuis en op school kwam zou het hem even onmogelijk als voorheen blijken gemeenzaam te zijn met zijn kornuiten. 'Juist in het feit, van Willem Voogd te moeten heeten, schulde het geheim dat er nooit iets gemeenzaams tusschen mij en mijn makkers mocht bestaan.'

Maar niet lang duurde het nu of de eens gewonnen gemeenschap, die met het natuurleven, deed zich gelden tegenover die andere. Het was op een tocht door de omstreken, die hij saam met sommige scholieren begonnen was.

'Nadat wij uren hadden gedood door die landen, versperde een sloot ons den weg. Mijn makkers, zich geen oogenblik bedenkend, geleken op boog en pijlen tegelijk. Zij kromden en spanden de lijven en vlogen dan licht en gevederd in feilloozen zwier naar de overzij. Ook ik nam mijn aanloop, maar duizend verbeeldingen belemmerden mijn vaart. Aan den kant

hield ik in, terwijl de kameraden schaterden. Ik herhaalde mijn poging, doch een aandrift droeg mij niet. Ik hoorde het spotten nu flauw uit de verte; de meesten waren mij reeds vergeten, de anderen staken hoonend de handen op. Wat moest ik beginnen; den terugweg kon ik niet vinden, en hopen op den uitkomst van een overgang, volgde ik den oever en keek uit. Eindelijk stuitte ik op een dwarsslot waarover een kantelig plankje wankelde; het droeg mij, ik drong door een poortje van bladeren en stond op een breed door zon en schaduwen gemarmerd pad. De wilgen bouwden een zuilgang uit oeroude schachten, waartusschen de ijle gordijnen der elzen toegeschoven hingen, als voor een heiligdom. Het was er ruim en geheimzinnig. Het water weerkaatste het groen op zijn spiegel en droeg het evenbeeld der ophaalbrug. Die verbond den weg met de hoeve: het grauw van de daken, het goud van de stroovaalt met een wit en blauw doorbloeide de wildernis. De vrees was van mij afgevallen, ik liep met open handen en een mijmerend gezicht. Langzaam kwam een groenteschuit gevaren. Beurtelings glijdend van schemer in dagglans, veranderde hij in een helder doorfonkelden ruiker, of jonge, bonte bloesem bij bedekte zon. "Hoe mooi," zei ik stil voor mij henen en met deze woorden begon dat stom gesprek tusschen mijn ziel en mijzelf, dat van toen af voortdurend mijn kostbaarst geluk is geweest. Ik zag een goudenregen onder zijn trossen gebukt. Hij groeide voor een grijswit muurtje en er graasde een lam in zijn licht. Ik vergeleek dat gebloei bij den straal van fonteynen, en voor het eerst ondervond ik de weelde, een ding niet lief te hebben om eigen gestalte, maar om zijn verbeelding, edeler dan wer-

kelijkheid. De vogels floten, het vee begon te loeien, de melker greep naar hun uier, en ik hoorde den ruischenden stroom in de emmers slaan. Dan ving het loover ook aan met zijn ritselen en prettig babbelde een overlaat. Ik had het drakenbloed van de Sage gedronken en verstond de ware taal van elk geluid. Ik verstond het afzonderlijk en dan weer in koren, en ook ik werd tot louter gefluister, dat zich gansch in deze harmonie verloor. Een floers was van mij afgeschoven, een doofheid van mij weggedaan. Eindelijk in genade aangenomen, voelde ik dat ik mij in een gemeenschap mocht voegen, milder dan de menschelijke; ja die de menschelijke zacht nog verreinde; want de vrouw die neurend hare kannen schuurde werd aan het met klokjes getooide veldkruid gelijk, terwijl de boeren, plantaardig en knoestig, groetend tikten aan de petten, in het gebaar waarmee de boomtak op een windvlaag wuift. Het kwaad was verdwenen, de idylle der gouden eeuw begon te herleven, zooals zij dit immer op de bede der dichters pleegt. Maar ik begreep dat niet in mijn onwetendheid. Ik verblijdde mij over mijn vreugde, stralende als de lamp die toch zijn schijn niet kent. De kleine kelken starrelden op uit den grasrand, een wereld van groeisels hield zich bereid onder het watervlak, de lucht gleed zoet over mijn lippen en eerder werd ik gedreven, dan dat ik zelve ging.

Wijd weken de boomen, en ik kon de vlakke, die mij daar verrukte door haar naakt onder den mantel te raden gedaante, niet begrijpen als dezelfde, die ik zoo dikwijls als geblinddoekt had doorkruist.

Aan haar zoom rees mijn stad voor den hemel. Ik had daar jaren geleefd en was er van kind tot een jongen gegroeid. Langgeleden voor mijn venster

turend, had ik haar de groote, eens te veroveren wereld geloofd; nu lag daar een duif in een nest van bosschage, nu drongen de daken en torens onder het goud van den middag bijeen tot een sieraad dat men klein en kleurig op de vlakke hand beschouwen kon. Grenzenloos bleek de oneindigheid.

Den anderen morgen ontvingen de jongens mij spottend. Zij lieten hun knikkers, zij staakten het draven en vroegen vol booze verwachting hoe het mij verder gisteren was vergaan. Ik antwoordde verrukt, met een lach waarvan zij de waarheid begrepen, dat ik nog nooit zoo mooi gewandeld had. Dan keken zij spijtig en nijdig en zeiden dat ik voortaan altijd maar alleen moest blijven. Ik knikte en keerde mij af.'

* * *

Als de openbaring van dit dichterschap, dat zich eerst tegen het eind van het boek onthult, moet dit werk van Van der Leeuw worden gelezen. Kinderland? Neen, maar het leven van een kind dat dichter is. Zijn gewaarwordingen en gedachten, zijn botsingen met de omgeving, zijn ontdekking van zichzelf en van de wereld zooals ze door hem gezien zal worden. En zelfs deze dichter niet een zooals andere dichters, maar een bijzondere. Een, wie de idee van het natuurleven geboren werd als zijn eigenst eigendom. Een zoon van Pan, en van die stille, ernstige vrouw die zijn verdriet begreep, zijn lijden deelde en ook, zij de meestal zwijgende, soms toonen kon dat zij 'woonde in dichterland.'

'Wanneer zij vertelde begonnen de bloemen te spreken, of luidden als het klokje dat Zondags uit de

dorpen klinkt, de vogels droegen een zilveren twijg in den snavel en geleidden den zwerveling naar een zalig wonderoord. In de boomen leefde een wezen, gevleugelde kinderen dansten op de weiden in den maneschijn. Zij zat op een wijde armstoel met halfgeloken oogen achterovergeleund. Nooit blonken de zomermiddagen dieper en gouder dan wanneer haar woord ze doorfonkelde, nooit zonk de avond reiner en rustiger, nooit glansde en warmde het haardvuur in zoo'n droomerigen, koesterenden gloed. De vroegste tijden maakte zij groen en levend als een woud waarin de winter wijkt. Ridders reden geharnast voorbij op hun rossen, zij trokken naar het heilige land, of zochten den draak die de jonkvrouw hoedde. Zij klopten op de poort van het tooverkasteel, of klommen naar boven langs de gevlochten lokken van hun liefste. Ook de Batavieren zag ik in hun beesteveld, ik vreesde Tamerlaan en Godegisel en zat naast gekroonde keizers op den troon. Haar lievelingsonderwerp waren de Romeinen, hoe Hannibal trok over de Alpen, de lotgevallen van Caesar, den held.'

Toch, hoewel de voorstelling duidelijk heenstreeft naar het zinnebeeldige - één voor het minst van de aangehaalde plaatsen bewijst het - is de zin van Willem Voogd, tevens die van zijn dichter, zoozeer bloed en vleesch, zoo weinig een bezit van het verstand enkel, dat hij, waar ook verschijnend, hoe bewust zich ook toonend aan de oppervlakte van zijn verbeelding, nooit het gevoel van werkelijkheid stoort dat uit de heele vertelling ons tegenstroomt.

Willem Voogd is een uitzondering; maar hij is daarom niet minder reëel en levend; temeer omdat Van der Leeuw hem zoo goed van zijn omgeving weet af te grenzen, nooit schroomt hem in zijn onbehol-

penheid en wereldsche onbruikbaarheid te doen uitkomen.

Hij trekt partij voor hem. Dat wil zeggen: de schrijver wordt geacht de ouder geworden Willem Voogd zelf te zijn, en zoo is het geen wonder dat de 'kleine held' in zijn latere herinneringen een zekere apothéose viert. Maar niet zoo dat hij voor zijn vroegere vernedering zich schamen en ervan zwijgen zou. Is dan ook het verhaal van de eerste herinneringen haast al te volledig, zoodat men bijna aan een stelselmatig bijeenbrengen van gegevens denken zou, - met andere woorden: heeft de wederoproeping van die herinneringen iets moeizaams, als gebeurde ze terwille van het te schrijven opstel, - in de daaropvolgende schildering, die van de lagere-school-ervaringen, wordt dat anders. De ellende daarvan heeft zich diep ingegrift. Herinneringen daaraan op te wekken, was niet noodig. Ze waren hem altijd tegenwoordig, behoefden geen schildering door uitgezochte woorden, konden ieder oogenblik van de dag en de nacht verteld worden in al hun doorleden, hun voor eeuwig verfoeide werkelijkheid. Zij worden zelfs niet met humor aangezien. Van humor is maar een enkele maal sprake, en dan van meer dan humor. Het is als de gebochelde meester herdacht wordt die in den beginne vriendelijk was, hem op de speelplaats naast zich tegen de muur liet staan, waarbij het kind zorg droeg dat het 'niet op die arme kromme schaduw trad.'

'Zooals de wingerd, steun zoekend door zijn ranken, eindelijk den krommen takknoest grijpt, zoo tastte mijn liefde naar alle kanten, nergens kon zij zich hechten, totdat zij den bocheligen meester vond. Vanaf het eerste uur dat hij mij redde had

ik hem het nieuw-geboren zachte gevoel van dankbaarheid gewijd. Eerst kon ik, onbewuste minnaar van schoonheid, mij niet verzoenen met zijn mismaakte figuur. Maar eens, toen weer mijn genegenheid en tegenzin streden, herinnerde ik mij den pelikaan dien ik met moeder in den dierentuin had gezien. Hij stapte parmantig op zijn dunne beenen, den langgeneusden kop tusschen de schouders gedrukt. Met een ondeugend glansje in de oogen gluurde ik naar meester, lachte stiekum in mijzelf en voelde in dien goedigen spot mijn afkeer vergaan.'

De verstandhouding duurde niet lang: het weinig wereldwijze knaapje bedierf haar grondig toen het zijn verheugende ontdekking, dat meester de broer van Koosje, de meid van tante was, in volle klas openbaren wou. Meester keek hem 'angstig met booze stekelige blikken aan', en kon de poging nog juist voorkomen, maar vergaf ze hem niet. Wat ook te beginnen met een kind dat niet wist wanneer het spreken en wanneer het zwijgen moest, dat machteloos tegenover zijn droomen stond, en ze door de zotste kreten uitte op het ongelegenste oogenblik. Zoo dachten er ook de jongens over, die hem laf vonden en onjongensachtig. De meisjes niet anders.

Ook toen hij al wat ouder werd, toen hij op zijn vader geleden, toen een meisje hem gekust had, wilden de vrienden toch alleen van hem weten tegen de tijd dat zijn moeder verjaarde. Zij gaf dan een feest voor Wims schoolmakers. De jongens zelf voerden een tooneelspel op.

'Onverwachts door de koorts van onzen ijver brak de feestdag aan. 's Middags hadden wij plooiend en hamerend de kamer in de schoone hofzaal onzer fantasie herschapeu en nu, onder het starrelend

lamplicht, temidden van een plechtigen draperieënval, betuurden wij ernstig, met poperende harten, het langzaam openschuiven van de tusschendeur. Dadelijk vergat ik het spel en keek naar de kijkers. Moeder zat op haar hoogen leuningstoel, door het houten lofwerk waren klimop en bruine beukenblaren gewonden die, aan den bovenrand met chrysanthen tezamen gevlochten, een bloeiend kroontje drukten op heur vriendelijk blonde hoofd. Vader had een bloem in zijn knoopsgat gestoken en glunderde van innig gemeente feestigheid. Vluchtig bezag ik de overige genoodigden, waaronder ik mijn ooms en mijn tantes herkende, geen tijd vindend mij rekenschap te geven van de beteekenis van hun lach. Dwingend werd ik tot mijn plicht gewenkt; het spel nam een aanvang en de eene volzin greep zich vast in den andere, zooals de hooggeheven handen bij een rondedans. Mijn vrienden overtroffen zichzelf. De baard om hun gelaat, de brillen en stokken verborgen hun dagelijksch wezen nog dieper, terwijl de verwachtingsvolle blikken hen aanvuurden tot de duizelende dronkenschap waaruit de kunst wordt geboren. Dat leek een vlucht van raketten, zooals de woorden, in vragen en antwoord, snel en gevederd, juist gericht en met gratie ontvangen, van speler naar speler terug werden gekeerd. Ook de gebaren verstonden elkander, feilloos het gesprokene begeleidend met hun verklarende zinnebeeldigheid. Ik werd niet opgenomen in de strakke omklemming van dit verband. Nog afgeleider en verwarder dan anders, sloeg ik groote brokken over en bracht een ontnuchtering in den algemeenen roes. Vaak werden mij woedende dreigementen toegesist. Toch liep alles goed ten einde en tevreden bogen wij voor het

applaudisseerend publiek. De behangerszoon, die altijd meer dan het noodige wilde verrichten, ontstak dan, heimelijk in een hoekje, een grooten pot bengalsch. Heldhaftig, in de houdingen van onze rollen, vormden wij een purperen apotheose in dien hellen verheerlijkenden gloed. Maar een verstikkende damp steeg op tot de zoldering en deed ons allen proestend vluchten met den zakdoek voor den mond. Wij werden naar boven geroepen. In een kamer verblindend van luister, wachtte ons de rijkgedekte disch. In het midden prijkte de roomtaart, bros en bruin onder de sneeuw van zijn suiker; de fonkelende limonadekrassen vingen de lichtjes op hun facetten van geslepen edelsteen; maar het genoeglijkste deden de borden mij aan, zoo blank en noodigend als die op het witte laken voor ons daar bijeen waren gezet. De vorken en messen lagen er ook al te wachten en de stoelen hielden zich met hun glimmende ruggen bereid. Wij mochten zoo maar aanzitten onder elkander, de ouderen lieten ons vrij. De meid met haar schoone schort en haar lachende wangen, diende de dampende spijs: ossentong, in smijdige reepen gesneden, overgoten van een zachte geelgrijze saus. Ook de groenten rookten in hun schalen en de glazen vulden zich met het dikke veelkleurige vocht. Luidruchtig schalden de stemmen; allen riepen dooreen uit hun sjuïge lippen; er werden de dwaaste verhalen gedaan. Sommigen konden niet goed zich gedragen, zij namen het beste stuk op hun borden, werden terechtgewezen en kijfden dan kwaad; de anderen lachten; maar toch klonken de tonen der verschillende gemoedsbewegingen tezamen tot één geschal van jeugd en zorgeloosheid. Als moeder binnentrad

zoo jong en zoo beminnelijk, werd een hoerageroep aangeheven dat mijn hart deed dansen van trots en behagen en toen zij eindelijk, terwijl de taart werd gegeten, nog een laatste versnapering bracht, verhief zich een vriend van zijn zitplaats en wijdde haar met het glas in de hand een fraaien, huldigenden dronk. Ook ik, de zoon, werd bij zijn woorden niet vergeten. Uitbundig was mijn dankbaarheid. Nooit kreeg ik mijn deel in gemeenschappelijke plezieren en nu was ik er de koning van. Zelfvergeten en toch zoovele vreugden rijker als er makkers verzameld zaten, dacht ik mij een vogel, door vleugels en winden gedragen, die slechts één enkel uur van den zomer zijn eigen kweelen hooren en ervan genieten mag. Ik blonk als de roos in een bloemkrans, ik sprong gelijk de druppel van een waterval. Ach, dat dit geen droom zou wezen, dat dit zoo duren kon. Vaag, in den zwijmel mijner gedachten, smeekte ik dat mijn kortstondige plaats aan dezen feestdisch de voorspelling van een blijvende aan de versierde tafel des levens mocht wezen. Alléén kon ik niet lachen en slechts mede met lustige koren gedijden jok en vroolijkheid.

Bij het vertrek van mijn makkers riep ik hoopvol mijn goedennacht door den koelen, sterloozen avond.

Den volgenden middag slenterde ik met de jongens langs de straten en de herinnering aan gisteren hield als een stervende zwaluw de wieken uitgespreid. Niemand sprak tegen mij; plotseling werden de hoofden bijeengestoken en na een haastig fluisteren zette de troep het op een loopen en liet mij eenzaam staan. Nog zie ik het bleekgroene grachtwater, waarover ik mij wanhopig boog, de

kale boomen lagen erin weerspiegeld, de gele gevels der huizen, en een triestig brokje hemelgrauw. Een smid sloeg ergens op zijn klinkend aambeeld, en toen ik moeilijk mijn voeten verzette, schenen zij beide door looden gewichten bezwaard. Ik trachtte vergeefs te begrijpen. Later is mij verteld, dat ik mijn vrienden die weken voortdurend tot ergernis was geweest. Ik had de grootste rol gekozen, hoewel ik niet spelen kon, den avond had ik bijna bedorven, aan tafel had ik mij het eerste bediend, terwijl ik tegen de simpelste wetten der wellevendheid had gezondigd door niet eens den spreker te bedanken voor zijn huldegroet. Zij hadden hun onwil moeten verkroppen en, nu zij niet meer gebonden waren, vierden zij hem vrijelijk uit. In bevenden toorn haatte ik hen, ik droomde ze geboeid als mijn offers, ik trof hun kwade harten met mijn wreede wapen, mij verlustigend in het vloeien van hun roode bloed. Dan zuchtte ik en sloop naar huis. Doch voor de week ten einde ging, had ik mij weer bij hen aangesloten. Ik kon het geheim van alleen te wezen niet vinden.'

Deze bladzijden toonen hun werkelijkheid even duidelijk als sommige vroeger aangehaalde hun zinnebeeldigheid. Evenzeer nochtans als het zinnebeeld zijn werkelijkheid gevoelen deed, doet deze werkelijkheid zich kennen als meer dan enkel lotgeval. Ze is eenvoudig het meest als waarlijk-gebeurd treffend beeld, waarin de ervaring van dit kinderleven haar vertegenwoordiging vindt. Werkelijkheid of zinnebeeld - ten slotte is deze heele arbeid de uiting van een niet in het ijle werkende maar in het leven gewortelde Verbeelding. Zijn karakter van verbeeldingswerk te zijn, dat wil zeggen nog iets

meer dan zin, en niet minder dan volste werkelijkheid, is het beste wat we eraan moeten opmerken.

* * *

Als iemand behoefte heeft het wezen van Willem Voogd met een enkele trek te omschrijven, dan zal hij er maar één vinden: het overwicht van de verbeelding. In huis of op straat, voor zijn prenteboeken of voor zijn venster, is dit knaapje niet een opmerker en een vrager, zoals kinderen meer zijn, maar hij is een verbeelders, die niet met de dingen leeft, maar met de gestalten die de dingen in hem ontwakken doen. In zijn tuin, als hij gifdranken brouwt uit bessen en bloemen, in de kamer als hij zich opstelt ter bewaking van zijn gifkelk, opdat onvoorzichtigen de dood niet zouden drinken aan die verderfbrengende flonkering, volgt hij niet de overleggingen van een gemoed in gisting, maar hij speelt de rol die de verbeelding uit die gisting geschapen heeft. Zijn angsten voor spoortreinen en verschrikte kudden, fel en onbegrijpelijk, zijn niet zonder meer de teekenen van een overgevoelig zenuwleven, maar een bewijs dat de mogelijkheden die zijn verbeelding voor hem tot werkelijkheid maakte, de werkelijkheid van het oogenblik voor hem vermomden.

Wie de macht van de verbeelding kent, weet dat zij onbedwingbaar is. Toen Willem Voogd op school werd ingesloten door een omgeving die troosteloos en terugstootend was, toen dus zijn verbeelding haar tegenwicht verloor, ontzette het kind zich over het geweld van een vermogen dat hij in zich had, en dat hij verklaren noch zelfs noemen kon. Hij schrijft er als volgt over:

'Maar mij kwelde nog een andere nijpender nood, waarvoor ik heul zocht bij moeder. Hij werd mij niet door vreemden aangedaan, doch ontsproot uit mijzelf. Misschien had hij al lange jaren in mij gehuisd in een vage gedaante die niet verontruste. Nu echter stond ik tegenover hem van aangezicht tot aangezicht: hij stortte zich over mijn tegenweer, als een stormwind vaart over de halmen. Op het onverwachtst greep hij mij aan, verlamde mijn wil en mijn denken, houdend mij in het spel zijner wreedheid een secunde zwevend boven het bodemlooze van den ondergang. Ik wachtte bij de opengedraaide brug aan de vaart, droomerig turend hoe de deinende golfjes met de scherven van kleuren en vormen stoeiden. Dan eensklaps kwam het uit mijn bloed naar boven gebruist, dat de open brug mij niet mocht weerhouden, dat het water mij dragen zou, dat het mij riep, dat het mij wenkte. Kracht sterker dan menschelijk trok mij tot zich naar de wiegende diepte, reeds had een voet haar steun verloren, krampachtig klemde ik mij aan de leuning vast. Bij dien tweekamp heroverde ik allengs mijn zinnen, de brug werd gesloten en met knikkende knieën vervolgde ik mijn weg. Een andermaal overrompelde mij de blinde drang als de stoomtram waarschuwendluidend langs het schemerig grachtje schokte. Ik zag de breede hijgende machine naderen; om de wielen glom het vuur van den oven, langs de donkere flanken siste de dichte heete ademdamp. Dan kon ik mij niet weerhouden en snelde, den nabijgen gloed en hitte op wangen en handen, vlak voor den dreigenden dood, over de rails. De stoker vloekte en smeed naar mij met een steenkool, ik zag de daverende wagens met een zwaai achter de boomen verdwijnen,

bevend van afgrijzen om wat ik, machteloos, had bestaan.

Ook rustig in mijn stoel of op mijn schoolbank gezeten kon het namenloze mij eensklaps bevangen, zoals de slang den vogel bant. Tusschen mij, het licht en de omringende dingen scheen een donkere voorhang gevallen, wijl ik zonder bewustzijn ergens naar vreemde oorden tot een wonderlijk avontuur werd gevoerd. Ik liep op een smallen bergweg, een steile afgrond beneden. Duidelijk voelde ik den wind door mijn haren, het harde van het hoekig graniet bij het stijgen, de gloeiende aanraking van den rijzenden rotswand tegen de tastende hand. Ver weg zag ik een vogel in den onbewolkten hemel drijven en uit het dal, bij een blinkend stroompje, een ijle rookzuil in het blauw vergaan. Ik zoog den geur van onbekende bloemen, plotseling brokkelde het pad onder mijn voeten, ik greep mij vast aan een struik die uit een steenspleet bloeide, en hing tusschen het stralende uitspansel en een beek die in de diepte ruischte, kreunend om mijn leven, aan een broozen tak. Soms ook dwaalde ik door een nachtelijk woud. Ik hoorde het dorrend hout onder mijn schreden kraken, ik huiverde van zuchten door de bladeren, of staarde door het wiegelende loover naar het eenzaam lichtje van een ster. Zachte passen slopen nader, onder de twijgen smeulde loerend een dubbele vonk. Brandende adem blies door mijn vingers. In de doodspijn van mijn vreezen knielde ik hulpeloos in de weeke naalden neer. Juist op het beslissende oogenblik van mijn gevaren kwam ik met een schok tot mijzelf, door een zucht die ik slaakte, of door een luiden, angstigen uitroep gewekt. Ik keek dan dom en verbaasd in het ronde, bespeurde dat de

tijd was voortgegaan en zocht mij onopgemerkt in de gelederen te rijen welke ik onwillens voor een wijle verliet. Een redelooze angst vervulde mij jegens den vijand dien ik niet kende en tegen wien ik mij niet verzetten kon. Nu weet ik dat deze zelfde aan de wereld ontrukkende macht de zieners doet zingen, maar toen was mijn geest nog in nevel en ik fladderde als een lichtziek motje om het groote vlammeende hart.'

Wim's moeder noemde dat innerlijk gebeuren 'de worstelstrijd' en het scheen hem dat hij al een stap gewonnen had, nu hij zijn aanvaller door een naam bepalen kon.

Hij bad om ervan verlost te worden. Ook op school bezweek hij er vaak voor en slaakte dan soms een kreet, die bestraft werd als een ongepastheid.

De aard van deze voorstellingen was zeker die van een kind met overgevoelige zenuwen, maar opmerkelijker dan hun aard was hun kracht en hun werkelijkheid. Zoodra dit kind de plaats gewonnen had, waar het ongewenschte aanrakingen met de wereld afsluiten en haar inwerking op hem beheerschen kon, zou het toonen hoe soeverein en rustig zijn verbeeldingsmacht op zich zelve was.

'Kinderland' is het bewijs ervan. Smart en vernedering, zoo goed als verrukking en zaligheid - zie de ontmoeting en de rit met Anneke - zijn hier zonder tempering - en dat zegt iets - opgenomen in éénzelfde harmonieuse, zoowel klare als gevoelige, kleurige als sobere, kunstvolle als natuurlijke stijl. Mat al zijn hoogten en laagten, zijn schrijningen en weelden, is hier een heele jeugd als schoon verbeeld. Het proza van een dichter; in waarde tot een schoon gedicht naderend.

Laten wij het boek 'De Jeugd van Willem Voogd' noemen. Van 'Kinderland' heeft het weinig. Maar het is de wereld van *dit* kind, dat een dichter was.

1915.

Karel van de Woestijne

I

De poëzie van Karel van de Woestijne is eenvoudig. Eerst herinneringen aan het ouderlijk huis, gewijd aan zijn Vader, dan de wordingsgeschiedenis van een liefde, opgedragen aan zijn Vrouw. Wij zullen zien hoe hij, voornamelijk in verhouding tot die twee beminden, zichzelf heeft afgebeeld, wij zullen zijn aandoeningen meevoelen, zijn gedachten volgen, en zijn wereld - werkelijke of gedroomde - meeleven.

Laten wij, evenwel, ons in acht nemen, dat we niet al te nauwkeurig willen omschrijven hoe zulk een dichter zich in zijn werk vertoont. Er is daarin zooveel dat voor geen omschrijving vatbaar is, dat juist alleen in het vers, en alleen door *dat* vers, kon geuit worden, een iets van klank en kleur, van blik en gebaar, van schakeering en beweging, dat onmiddellijk, onberedeneerd, het leven en de verschijning van de dichter voorstelt en dat geenszins anders dan door de ervaring kan worden meegedeeld.

Er is in de verzen van Van de Woestijne een moede bevalligheid en een verfijnd gevoel voor indrukken. Lees van de Voorzang tot 'Het Vaderhuis' de eerste strofe en ge zult u in de houding en in de ontvankelijkheid gaan bevinden die deze dichter van u wenscht en die onafgebroken, hoewel met een oneindigheid van kleine wijzigingen, de zijne is.

Het huis mijns vaders, waar de dagen trager waren,
was stil, daar 't in de schaduw der tuinen lag
en in de stilte van de rust-gewelfde blaëren.

De bevalligheid van de lijn, haar ietwat moede sleping in 'waar de dagen trager waren' en het heenniigen van uw aandacht naar tint en stemming die het huis omgeven, - dit zijn elementen die u niet ontgaan kunnen, en die het karakter aanduiden van deze strofe, van dit gedicht, van het heele 'Vaderhuis,' van deze heele bundel *Verzen*, ja van zijn dichter Karel van de Woestijne. - In de tweede helft van de strofe wordt de slag nog wat langer genomen: nu niet drie, maar vier regels, en het volzin-deel dat die bevallige slag remt, komt eerst in het tweede vers.

- Ik was een kind, en mat het leven aan den lach
van mijne moeder, die niet blij was, en aan 't waren
der schemeringen om de boomen, en der jaren
om 't vredig leven van den roereloozen dag.

Iets korter, maar juist daardoor, en ook doordat het in het midden van een vers valt, heftiger, is nu dat opduiken van de moede onderstroming. Als ge de eerste anderhalve regel leest en ge moet achter 'moeder' plotseling ophouden, om dat 'die niet blij was' in de zin intelasschen, dan voelt ge duidelijk hoe hier de aandoening van de tragere dagen is teruggekomen en dat er geen twijfel aan is of ge hebt hier, behalve met de slankheid van een uiterlijk gebaren ook met de matheid van een innerlijke weerwerking te doen. En als dan in de volgende verzen om de boomen die de tuinen omrijen de schemer, en om de vredige dag het bewegen van de jaren

wordt heengewuifd, dan zal ook hier weer de fijnheid van de voor indrukken ontvankelijke door u zijn meêgevoeld.

Eerst in het leven van het huis, daarna in het leven van het kind, worden de drie elementen van dit wezen, door deze strofe, ordelijk uiteengeleid. Maar daarna verdwijnen ze, of liever: vermengen ze zich, zoodat niet elk voor zich herkenbaar is maar toch elks aanwezigheid onmiskenbaar blijft, in één geluksgevoel, dat door de tweede strofe wordt uitgedrukt.

En 'k was gelukkig in de schaduw van dit leven
 dat naast mijn droomen als een goeden vader ging...
 - De dagen hadden mij de vreemde vreugd gegeven
 te weten, hoe een vlucht van groote voogden hing,
 iederen avond, in de teedre zomerluchten
 die zeegnend om de ziel der needre menschen gaan,
 als de avond daalt, en maalt in avond-kleur de vruchten
 die rustig-zwaar in 't loof der stille boomen staan.

De volzin heeft zich in de verruiming van dit geluksgevoel tot nog een regel meer uitgedijd. De Vader, die in het geheele boek alleen her-dàcht wordt, verschijnt niet anders dan opgeroepen ter verpersoonlijking van het huis en zijn invloeden. In de schaduw van het huis, voelt men, leeft het kind toch niet naar de vader toegekeerd. Vogelvluchten en de kleuren van rijpende vruchten lokken het. En als de schoonheid van dat leven zich geheel ervoor zal opendoen, dan is het niet in de gestalte van de Vader, die er toch de ziel van is, maar in die van een meisje. - De strofe van acht regels blijft nu dezelfde. De teergevoelige moede schoonheid, eerst aangeduid in haar saamstellende elementen, toen in één geluksgevoel zichzelf belevend, wordt ten slotte voor

zichzelf zichtbaar, is tegelijk de beminnende dichter en het door hem beminde Beeld.

...Tóen kwaamt gij zacht in mij te leven, en we waren
als schaamle bloemen in den avond, o mijn kind.
En 'k minde u. - En zoo 'k véle vrouwen heb bemind
sinds dien, met moeden geest of smeekende gebaren:
ú minde ik; want ik zag uw kinder-oogen klaren
om schuine bloemen in de tuine', en uw aanschijn
om mijn eenzelvig doen en denken tróostend zijn,
in 't huis mijns vaders, waar de dagen tráge waren...

Ieder ziet wel dat het karakter dat zich ons aankondigde in de eerste strofe, hier door de dichter-zelf begrepen is. En tot dit begrip van zichzelf te komen is ook zijn doel geweest. Het staat natuurlijk elk vrij verzen als deze naar de letter te lezen en dan in de beschrijving van een ouderlijk huis en de herinnering aan een speelnootje niets dan een anekdote te zien. Maar dan maak ik er opmerkzaam op dat de dichter dit meisje niet op zichzelf, maar 'in zich' leven laat. Of ze een droom was dan wel een werkelijkheid, haar beteekenis voor hem lag alleen daarin dat ze *zijn innerlijk leven* was. Zijn eigen innerlijk leven zocht hij. Als Voorzang tot zijn boek 'Het Vaderhuis' wenschte hij het te kennen en uittespreken. Wij kennen *hem* daardoor en weten wie verder tot ons spreken zal.

II

De moede bevalligheid van zinnelijke verfijning is, gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw, aan de poëzie van Europa niet vreemd geweest. Men zou Van de Woestijne een prerafaëlitisch jonge-

ling kunnen noemen, die na een kortstondig verblijf in Londen naar Parijs overgestoken, zich eerst later, op een wandeling langs de Leie, bewust was geworden van zijn ingeboren Vlamingschap. Toch zou hij daarmee onvolledig geteekend zijn. Zulk een jongeling *is* hij, maar tevens is hij altijd en zonder ophouden de gemoedelijke Vlaming gebleven, die hecht aan zijn huis, aan zijn streek en aan de werkkring en de mensen die hem dierbaar zijn. Wil men hem in-éénen benoemen, dan moet men zeggen, dat hij de *strijd* is tusschen die twee.

Welk beeld was er dat die kuische, zichzelf beminnende prerafaëlitische jongeling beter teekende dan die Narcissus aan de beek die zichzelf kussen wou, tot hij door een God in een bloem veranderd werd. En hoe spoedig daagt dat beeld in deze gedichten op!

- Hoe zal 'k uw leden streelen, ik die treurig ben
en, vreezend, in mijn leven slechts de liefde ken
voor mijn vreemd eigen-beeld, weerkaatst in moe-dood water. -

Maar dat beeld is er niet een - ook niet in deze regels - dat zichzelf verheerlijkt. Integendeel, deze opperste bloem van europeesch eenlingschap zou wel anders willen: er stroomt door haar aêren een drang naar gemeenzaamheid, die zij gewaarwordt als opwelling, maar dan ook als een inzinking van krachten omdat de eene drang de andere verzwakt. Het doode punt in Van de Woestijne is de gelijkheid van deze twee krachten, en zijn aandoeningen komen voort uit hun weerstrijd en uit de vrees voor hun verlamdend evenwicht.

In de Verzen eener Liefde die 'Het Vaderhuis' openen, wordt dit onmiddellijk aangeduid.

'k Ben eenzaam-droef, in 't geel-teêr avond-dalen...
Door 't open venster hoor 'k den donz'gen val
Van klamme bloemen in kristallen schale...
 - En 'k weet niet of ik haar beminnen zal,
 in 't stil en licht bewegen harer leden,
en hare goedheid in mijn vreemd bestaan...
 'k Ben droef, en 'k hoor haar stille voeten gaan
 en haar zacht neuren, in den tuin, beneden.

Zie van de loopend gedrukte verzen eerst de twee eerste. Dit is van een zinne-verfijning, die geen *gemoedelijke* aanraking verwachten doet. Maar zie dan het derde; en merk op hoe zijn bestaan van eenzelvige genieting als *vreemd* gevoeld wordt, en als *goedheid* daarin dat andere. Juist dit wèl-gemoedelijke heennijgen, doet de strijd ontstaan, en verwekt de treurnis.

Kent ons *enkel*-zinnelijke wezen wel andere genietingen dan voorbijgaande? Is niet doods-kiem daarin het eigenlijke en de dood de rust waar elke vreugde in uitmond? Wat voor andere gemeenschap is er dan mogelijk - als toch gemeenschap onvermijdbaar is - dan de herfstige die een gezamenlijk gaan naar de dood vertoont?

-

Dit zijn de gedachten die in de liefde-reeks worden uitgesproken.

De Verzen eener Ziekte, die nu volgen, doen dit hangen naar de doods-vrede uit de diepte van zijn éénzaamheid weer opklinken.

Venus en Adonis: Een Tusschenzang. Wat kan de vrouw die zijn kuische lichaam hartstochtelijk omvat en in zich wil opnemen, anders doen dan hem bevreesd maken door een aandrang die zijn Adonisnatuur geweld aandoet, anders doen dan hem de vraag ontlokken: Vrouw, vrouw, zijt gij de Dood? -

In de volgende reeksen: Verzen aan eene Vrouw en Verzen aan de Terugkeerende toonen zich sterker de afwijzende en de gemeenzame houding, totdat in De Moeder en de Zoon, gevolgd door Zeven Gebeden, eerst beginnend, maar dan onweerstaanbaar, de gemoedsdrang doorbreekt, die in een slotgedicht Thanatos en de Vreemdeling deze heele jeugd in zich opnemen en wijden zal.

Er klinkt in het begin van dit tijdperk, zooals later meermalen, de toon van een dichter, die hier wel met name genoemd mag worden: Henri de Régnier.

Thans zijt ge beter daar ge vredig zijt en kuisch.

Het zal wel geen toeval zijn dat dit ons een naklank uit *De Man en de Sirene* lijkt. Niet waarschijnlijk was het ook dat, indien al aan nóórd-nederlandsche, die poëzie aan zuid-nederlandsche dichters spoorloos voorbij zou gaan.

Zoo is hier ook, in De Moeder en de Zoon, een proeve van samenspraak. De bijzondere schoonheid van zulke, bij Van de Woestijne, is hun soberheid. Het beklag van de Moeder aan haar Zoon:

DE MOEDER:

Ziet ge niet dat ik ween?

DE ZOON:

...Ziet ge niet dat ik ween?

heeft àl zijn werking in dit slotwoord saamgetrokken.

Evenzóó is het, minder aangrijpend maar niet

minder juist getroffen, met Thanatos en De Vreemdeling. Het geheele lange levensverhaal van de Vreemdeling, met aan het einde zijn hartstochtelijk verlangen zich aan de Dood (Thanatos) overtegeven, wordt door het kort afbrekend antwoord (THANATOS: Ach, malle jongen!) in-eens op een ander plan geduwd: ons meegevoel ontspant zich in een glimlach die vrede brengt.

De Zeven Gebeden hebben de mogelijkheid van dit gemoedelijk einde ingeleid. De man van het 'vreemd bestaan' is de vreemdeling geworden die *door* het leven, die zich nog zegt dat hij *naar* de dood gaat. Maar de 'goedheid' die hij eerst aarzelde te voelen verlangt hij nu.

Goedheid, góedheid gelijk een zuster aan mijn zijde,
hoe heb ik u verbeid, - die ik niet vrágen dierf,
sinds, kommrend om mijn vreemd bestaan, mijn vader stierf
en uw gezoen, o lief, mijn doode liefde zeide...

Tot in de woorden toe wordt het hier duidelijk dat na de jeugd-liefde een andere oprijst, maar nu eene waarin het gemoed machtiger zal meespreken. De jongeling die zich ons voordeed als eenzelvig, heeft inderdaad zijn roman gehad. Van liefde tot liefde heet die en *zijn* wisselingen vullen de vertrekken van 'Het Vaderhuis.'

De Eindzang is dan ook niet een herhaling van zijn doodsverlangen. Schouder-ophalend laat hij de Dood zich afwenden. Maar wel wordt er zijn jeugd nog eens volledig en overzichtelijk in afgebeeld. De Vader, die tot hier toe slechts even genoemd was, wordt nu zichtbaar: het gemoed dat voor de moeder nog maar in een enkel woord openging, heeft voor

hèm woorden van bewondering en naberouw. En wonderlijk, nu gemoed en daadkracht eenmaal ontwaakt zijn, ziet hij zichzelf sterker en onstuimiger dan hij het te voren deed. Er is niet enkel meer moede, er is krachtige, hoewel misschien eenigszins te bloedrijk gezwollen bevalligheid in de zwaaien van zijn volzinnen, overforschheid in de beelden - De Régnier was ook hier niet zonder invloed - en men zegt zichzelf dat de nieuwe thans nog doorgebroken levens-stroom in volgende gedichten eer zal moeten worden ingedamd dan gevierd.

III

Wij hebben gezien hoe het kind, in de Voorzang tot 'Het Vaderhuis', de vogelvluchten en het rijpen van de vruchten placht waartenemen, 'De Boomgaard der Vogelen en der Vruchten' heet nu zijn tweede boek. Er zijn in ieder kunstenaar twee machten werkzaam, die men de scheppende en de ordenende zou kunnen noemen. De eene is voortbrengster van beelden, de andere ziet ze smaakvol te rangschikken. Deze tweede, die heerscheres is in de zoogenaamd versierende kunsten, gebiedt over een groot deel van Van de Woestijne's gedichten. Een groot aantal beelden of beeldende uitdrukkingen zijn daarin die hun min of meer vaste zin hebben en die alleen met wat gewijzigde schakeering en saamstelling in tafreelen of gepeinzen worden meegeweven. Deze uitdrukkingen of beelden zijn bij hem niet, zooals soms bij De Régnier, langzaam ontstaan door de veralgemeening van eigen bijzondere ervaring: ze zijn ook niet, zooals veel bij De Régnier, als het ware de beginselen van europeesche volksverbeel-

ding, zoals hij ze bij dieper terugblik in het verleden van onze beschaving gevonden heeft; - maar ze zijn in hoofdzaak beginselen van de uit Frankrijk naar Zuid-Nederland gekomene Renaissance, beide zoals die vroeger was, en zoals die in onze tijd in Frankrijk werd overzien. Het beeld van die 'Boomgaard' is een Renaissance-beeld, zoals er in de zestiende eeuw Zuid-Nederland binnendrongen - alleen in het voorbijgaan zien we naar Van der Noots Eerste *Bosken* - en zoals er omstreeks 1890 ook weer leefden in Parijs.

Terwijl we dus niet willen nalaten een afstamming te erkennen die voor de vormen waarbinnen onze dichter zich beweegt beslissend is, wenden wij ons toch daartoe niet alléén, als wij het kunstenaarswezen zien willen dat zich in dit tweede boek openbaart.

In het tweede, meer dan in het eerste, is hij kunstenaar. Om de wordings-geschiedenis van een liefde in dat boek uittebeelden heeft hij een nadrukkelijker vers en strenger strofen gearbeid, heeft hij volzinnen en gedichten verzonnen die meer innerlijke kracht, grooter zelf-beheersching en een rijkgeschakeerd aandoeningenleven behoeften opdat ze ontstaan konden, en heeft hij bovendien een oorspronkelijk-scheppend vermogen moeten ontwikkelen dat niet kan worden afgeleid, maar de verhouding uitdrukt tusschen hem en zijn liefde en zijn land.

Niet in het Opdracht-sonnet, waarvan de Liefdetoorts uit fransche handen in de zijne overging, maar wel in de onmiddelijk volgende Ernstige Liederen toont dit vermogen zich.

De 'Boomgaard' bestaat, behalve het opdracht-

vers, uit drie afdeelingen, waarvan de eerste de overgang van eenlingschap tot liefde, de tweede die liefde zelf, de derde haar lof en bespiegeling kennen doet. De overgangstijd nu wordt verzinnelijkt in vijf Ernstige Liederen, een gedicht De Jongste Sater, een Liefdezang, en ten slotte De Voorspelling die naar de dadelijke toekomst wijst.

Er is goede reden voor, dat we van dit boek de afzonderlijke gedichten nauwkeuriger beschouwen dan van het vorige. Van de Woestijne is van huis uit meer iemand die zijn gevoelens en ideeën in verzen werkt, dan een schrijver van schoon-gebouwde gedichten. Hij gaat uit van een aanwezige voorraad: gewaarwordingen, indrukken, gedachten, verbeeldingen, - en vult daarmee een kader, dat in den beginne vrij los mocht zijn. Die losheid heeft - ik zei het al - nu opgehouden. Hij tracht zijn gegevens scherper te scheiden, strenger te begrenzen, en in zijn strofen-vormen toont zich dat. Er is meer kunst, en dus ook meer aanleiding tot een oordeel over kunst. Het is onder die aandrang, die de kunstenaar door zijn werk op ons uitoefent, dat wij ons schrijven van een karakteristiek in een kritiek veranderen.

Hoofdzaak in de kunst van Van de Woestijne is de lijn, - de lijn en haar schoone bewegingen. Ook daardoor toont zich zijn fransche oorsprong. Noordelijker dichters hechten meer aan de bouw. De schoonheidsontroering is bij hen een innerlijke eenheid, die, wanneer ze uit elkander groeit tot woorden, in de evenredigheid en de doelmatigheid van haar denken zichzelf zichtbaar maakt. Zuidelijker zangers doen anders: hun schoonheidsgevoel is onafscheidelijk van schoone lijnen die ze buiten zich gezien hebben. Zij voelen zichzelf als het ware een telkens verander-

ende eenheid van schoone lijnen en bewegingen. Die lijnen en bewegingen weer te geven, eenvoudig en groot, of verwonden, grillig desnoods, dat is wat hen het meest aantrekt; en zoo levert hun kunst een contrast tot de onze op. waaraan we ons gaarne herkennen willen.

Lezen we nu het eerste van de Ernstige Liederen, dan zien we dadelijk wat in die strofen de deugd en het pogen is.

Gekomen met een zoeten mond
 waar kindsheid heen ons zingen zond
 als blijde bedelaren,
 was onze honger goed als brood,
 en zagen we in tergllozen nood
 een makker onzer jaren.

Maar 't leven sloeg, met stille speer,
 in ieders zijde een eigen zeer.
 Wij hebben 't bloed gezógen;
 een lách heeft onzen smart gekoeld;
 - maar w' hebben in de wond gevoeld
 't geraamte van onz' logen...

Aldus, van 't zinken wèl bewust
 in 't drab van onze' onzaalgen lust,
 met jammrig-nutlooze armen:
 gaan we door 't misten onzer jeugd,
 - barmhartig om onz' koele vreugd
 en lieflijk-wrang erbarmen.

Ieder die dit in zich opneemt zal voelen dat van het eerste tot het laatste woord de volkomen bevrediging in de lijn ligt. Niet een gedachte lijn, maar een lijn die vleesch van stemklank heeft, die een levend lichaam is van klanken, en die in dat lichaam

glanzen en schampen, schaduwen en kleurschakeeringen doet zien. Maar tevens wordt men zich bewust dat het beeld van de door het leven gewonde blijde bedelaren niet als een uit zichzelf ontwikkelde idee voor ons staat, maar door een verscheidenheid van verschillend-*soortige* elementen ons voelbaar wordt gemaakt. *Verscheidend-soortig*. Want zoo zal men zich het leven dat, met stille speer, in ieders zijde een wond slaat, duidelijk voorstellen, maar wanneer men een oogenblik later ditzelfde doen wil met het in de wond gevoelde geraamte van hun logen, dan kan dat niet; dan kan men zich dit enkel door een gedachte-betrekking *duidelijk maken*, door de gedachte-betrekking namelijk die tusschen 't gevoelde lichaamsgeraamte en hun innerlijke onwaarheid wordt verondersteld. Evenzoo, en nog dichter in één volzin-deel saamgebracht, is het zinken met jammrig nutlooze armen zichtbaar, maar niet in de drab, wanneer die de drab van hun onzaalge lust wil zijn.

Ik bedoel deze ontleding niet als blaam. Het is duidelijk dat de dichter ons niet brengen wil in de sfeer van de uit zichzelf opgroeiende zichtbare verbeeldingen. Hij wil ons houden in een toestand tusschen voelen en verbeelden in, een toestand van beseffen, gewaarworden, getroffen en bewogen zijn, bewogen vooral tot meegaan, meeleven in de bewegende lijn van zijn schoonheid. Ons *blijven bij een beeld* wenscht hij niet; hij zoekt ons te doen *volgen in zijn gevoel*.

Met het eerste van de Ernstige Liederen gelukt hem dit beter dan met de andere. Waar zooveel verschillend-soortige aandoening in strooming moet gebracht worden is de kans groot dat soms matheid en ge-

wrongenheid blijkt. Zoo is van het tweede gedicht de eerste strofe zeer schoon:

Ik was een goeden zoon gelijk
 die, in zijns vaders vredig rijk,
 met zoeten lach, en koninklijk,
 de heerden hoedde;
 - tháns ben ik als een gast, die gaat
 met strakken ernst in zijn gelaat,
 maar wringend onder zijn gewaad
 zijn hart ten bloede.

doch als wij daarop als tweede strofe lezen:

Ik ben niet meer het ledikant
 waar rusten mocht gerust verstand
 en, tusschen zéekren wetens-wand,
 zijn leden strekte,
 en sliep gelijk een slapend kind,
 tot lente-nieuwere aandachtswind,
 met blijde wenken, wêlgezind
 zijn waken wekte...

dan voelen we dat we gevallen zijn en dat niemand zonder zich geweld aan te doen deze mededeeling in de toon van de voorafgaande uitroep kan nazeggen. Hoewel de twee volgende strofen beter zijn wordt die toon in zijn volheid toch niet door hen bereikt.

Evenmin wordt, na het aardige versje dat het derde gedicht is, in het vierde de toon zonder haperen volgehouden; terwijl in het vijfde, rijk als het is aan soms prachtige indrukken en forsche ontroeringen, juist door die rijkdom de gedegenheid schade lijdt.

Onmiddellijk daarop evenwel zijn de gedichten

De Jongste Sater en Liefdezang groote en geslaagde werkstukken.

Het laatste en stoutste optreden van de eenzelve, op het oogenblik dat hij het Leven vermoedt waaraan hij zich verliezen zal, is De Jongste Sater een stroom van vier-en-twintig vier-regelige strofen, zesvoeters met beurtelings vrouwelijk en mannelijk rijm, en een stroom die van het begin tot het eind met onverminderde frischheid de gedachte van de dichter draagt. Die gedachte is klaar, lenig, zeker van zichzelf en met een menigvuldigheid van schoone en treffende verzen. De verfijnde glanzen van genietende gewaarwording glijden er evenzeer over als zich de breede tyrannieke gebaren erin uithouwen. Het is de eerste arbeid waarin ik de kunstenaar Van de Woestijne boven zijn eigen leven zich zie oprichten.

De Liefdezang, nog altijd de liefde die een gemeenzaam gaan is van twee eenzelve. Maar een verandering is toch dat nu niet een gaan naar de Dood, doch nadrukkelijk naar de Liefde wordt uitgesproken. Volgt men de tien strofen waaruit dit gedicht bestaat, dan bemerkt men in hoeverre het een nieuwe poging is na het vorige. In haar zeven zes-voetige regels, heeft elke strofe niet meer dan één rijmenpaar. Dit is een eenvoud die ook in het geheele samenstel wordt voortgezet. Vijf strofen zijn vijf gelijk-loopende volzin-deelen: Zoo gij - zoo gij -, en zoo ge -; terwijl door de twee laatste regels van de vijfde: kom dan tot mijn gelaat - die reeks gesloten wordt. De vijf volgende noemen op wat der komende geboden wordt: Mijn kunde - Mijn lach - mijn huis -, terwijl bij de middelste daarvan en bij de laatste de roep van Kom wordt herhaald.

In dit gedicht, dat eigenlijk zoo goed als één volzin is, geloof ik dat Van de Woestijne zijn verlangen naar een groot en eenvoudig lijnverloop bevredigd heeft. Als dan ook na een samenspraak, *De Voorspelling*, waarin het vermoeden geuit wordt dat zijn nu komende levens-richter niet de Dood maar de Liefde zijn zal, de tweede afdeeling van het boek opengaat, dan verwachten wij niet zijn kunstenaarsstreven onveranderd te zien voortgezet.

Het blijkt al dadelijk dat een mildere toon is aangeslagen:

Dit is het huis dat niemand heeft ontsloten;
Dit is het venster dat geen morgen zag...

en het kost hem geen moeite om in dit eerste gedicht zuiver zijn gedachte uit te drukken dat hij de liefde, die nu misschien nadert, toch niet tegemoet wil gaan. In het volgende is het de nadering, in het derde de laatste draling, in het vierde de verzoening, in het vijfde de overgave. Het zesde zingt voor het eerst de lof van de geliefde. Al die gedichten zijn goed: de gedachten waar het om gaat, zijn in gevoelige verzen voorgedragen. Maar de daaropvolgende van deze *Stille Zangen* zijn beter. De voelbare mildheid van de aanhef wordt verdiept tot aandoening en het wordt daardoor duidelijk dat ook op het vers nieuwe bedoelingen inwerken. De stem zoekt niet macht en grootheid, maar indringende fijnheid, om het ook het teerste en bizonderste te kunnen overdragen. De geest wordt, inplaats van breed en eenvoudig, dartzel en speelsch.

De hier bedoelde gedichten geven nog maar het begin daarvan, maar een begin dat goed hoorbaar is.

Wat ben ik dan een vogel in de schemering?...
Ik ben verliefd, o mijne vriende', en, wijl ik zing,
hoor ik den avonddauw uit zware beuken leken
en, dof geplets, de rillend-diepe stilte breken; -

of:

Wat is het goed aan 't hart van zacht verliefd te zijn,
zijn luimen naar een verre' of naëren lach te meten, -

en dan het volgende:

De bruid zegt:

Hoe wordt mijn lippe week
van honig-smaak?
- 't Is of 'k met tanden-reek
uw tanden raak...

Hoe zijn uw oogen klaar
van vreemden schijn!
'k Zie er me lévens-waar
spieglend in zijn...

'k Hou mijne leden, als
ware ik beschaamd...
- Uw adem, om mijn hals,
die zoelig aêmt...

- Is het een lente-gloed
die dóor me gaat?
Hoe toch uw strak gelaat
me rillen doet...

...'k Voel me zoo vreemd, - zoo vreemd
bevangen zijn...
Uw stille stemme fleemt
als zoeten wijn.

Dit teedere, zoetere, - en dan ook weer dit meer rustige en milde, tracht zich nu mede in de langere gedichten van deze afdeeling te uiten. Hoogere Zangen heeten ze. Het eerste ervan is vooral merkwaardig om de slingering, de dans als het ware, waarin de lijn van het gedicht gebracht wordt. en die dans heeft tevens haar figuren in de voorstellingen van het gedicht.

Hoe leven in mijn oog, bij glanzen en verglijden,
als in stil-lichtend tin,
uw weifelende beelde', o leven en o lijden,
en gij, o min...

Dit is de strofe, waarvan er achttien zijn. Van deze volgen er acht verdeeld over een voorstelling van de vier jaargetijden, niet alleen ieder getijde op zichzelf, maar ook elk naar vorig en volgend zich toekeerend. Met de tiende strofe neemt de volzin de gedachte van de eerste strofe weer op, maar om eerst nog, nu in zes strofen, de Vergetelheid te gedenken die de Dichter een tijdlang liever dan een vernieuwd leven gewild had. Het is dus de zeventiende strofe waarin voor de tweede maal tot de grondgedachte van de eerste wordt teruggekeerd, waarna in de achttiende de Liefde en eerst na de Liefde de Dood wordt begroet.

Deze dans, waarin de gedachte van de gedurige herhaling der levensbeelden tusschen de dansende jaargetijden en voor de achtergrond van zijn eigen verlangen naar vergetelheid zich heen beweegt, om met een glimlachend uitzien naar Liefde en Dood te eindigen, is dus een nieuwe uiting van de lijnkunstenaar, die nu zijn schoonheid niet in stroom en een-

voud, maar in maat en verwondenheid zoekt. Het gedeelte dat de seizoenen beschrijft is er zeker het best geslaagde van. De Régnier's voortreffelijke gedicht *Le Verger* heeft een dergelijk om en om winden van gestalten in de voorstelling van de Drie Vrouwen, die hij drie keer en telkens in omgekeerde orde door zijn beschrijving voor oogen brengt. De lust iets overeenkomstigs te doen, kan Van de Woestijne hebben aangelokt, maar overigens is zijn gedicht met het fransche niet vergelijkbaar.

Het volgende van de *Hoogere Zangen* is voornamelijk belangrijk omdat het aan de Leie gericht is. Deze stroom, die breed en stil, met bochten door het schaars-, maar schoonbeboomde Oost-Vlaanderen gaat, krijgt hier in het boek zijn ware afbeelding. In breede kronkels, vol van ontroerende spiegelingen, vaart hij door zeventien strofen, elke (behalve de laatste die met een korter vers eindigt) van vijf zesvoetige verzen. De stroom is het beeld van het leven van de dichter geworden, die zich nu niet meer alleen gevoelt.

'Gelaten in dit stil geluk' zingt hij dan in het volgende zijn liefste en zijn land toe:

Gelaten in dit stil geluk,
naast u, die mij misschien bemint
en die 'k misschien geloof, o kind;
naast u, mijn land, dat veilig waart
voor deze liefde een liefde-gaard;
- in ons drie-eenige eenzaamheid
vergeten bloemen in de tuinen van den Tijd; -

O mijne vrouw, o mijn goed land,
ik voel me uw kind, ik voel me uw heer; -

en daarmee trekt hij voor ons de grondfiguur van zijn boek, en van zijn leven zooals dat nu geworden is.

Het lange gedicht waar deze reeks mee eindt heeft een vaste, kalme gang en zijn geluk wordt er rustig in uitgezegd.

- Er stierf iemand in mij die hiet mijn eigen-zelven...

En weer is het een samenspraak: Epithalaam, waarmee de afdeeling, de tweede van de 'Boomgaard', gesloten wordt.

De derde bevat tusschen eerst Zes Idyllische, en later Vier Idyllische en Twee Epigrammatische Gedichten, de lange samenspraak De Dubbele Nachtegaal.

Niet in de liefde kan het heele wezen van de dichter worden uitgestort. Hij is *strijd* - we zagen het vroeger al - tusschen de gemoedelijke Vlaming en de kuische eenzelve. En die strijd herhaalt zich ook hier. Niet enkel het vaste van zijn verzekerd geluk mag zich nu in harmonische volzinnen uitspreken, maar ook de aarzeling is er, de beangstheid, of toch misschien dat geluk niet blijven zou.

Zeer harmonisch is zonder twijfel een volzin als de volgende. Wanneer Van der Noot voor het eerst de renaissance-volzin in het Vlaamsch wist na te bootsen, laten wij dan erkennen dat hij er nooit een als deze gaf.

Gelukkig wie zijn drift de toomen heeft gegeven
die buigen, gracielijk, ter handen eener gâ;
hij wandelt als een peerd, verdrágend, door het leven,
dat streels een geerge zweep om zijne flanken ga.
Zij sliere of vleie of striem': hij stapt, gelijk in ijver.
En zoo de bremm'ge bronst door hem zijn toortse torst,

hij weet: zijn meester kent den weg en vindt den vijver
 die koele kenen bijt in zijn gezoenden dorst.
 Zijn manen trest een zorg, die tallent in 't behagen
 van cierend-traag te drale' om 't rillen zijner huid;
 maar hij en schudt den rug, want kent hoe zijn verdragen
 hem warmere, ten stalle, en beetre rust ontsluit..
 - Aldus uw lust, o vrouw, om de' ouden driften-draver,
 wien zoet regeren thans de zekerheden meert.
 Gelijke hand die ment koor mild de beste haver;
 eenzelfde wil die voert is die het vallen weert.

Dit is het beste stuk van de Zes Idyllische Gedichten die voorafgaan aan De Dubbele Nachtegaal.

Dit grootere werk heeft het allermeest de gevoelsverfijning waardoor Van de Woestijne erin slaagt zijn volzinnen de dragers te maken van aandoeningen en stemmingen die de dag en het dag-uur wonderlijk warm en kleurig gevangen houden.

De stilte regent. 't Geuren teedere anjelieren.

Men schiet op musschen, dof...

De menschen slapen. Witte zon. De bijen beven.

Hoor ook dit vers:

De morges' is fijn geweest van kiesche zoetigheden.

Is dit niet zoo innige verfijning als door klanken te bereiken is?

Terwijl het tweegesprek tusschen de beide nachtegalen, de eene aarzelend en vreezend, de andere rustig en zeker, streng wordt doorgevoerd, beweegt eromheen die warme lucht en stilte van het zomermiddaguur.

Verschillende elementen van Van de Woestijne's wezen zijn er tot een goed en evenwichtig gewrocht bijeengekomen.

Na deze samenvatting en uitbeelding zijn dan ook de volgende Vier Idyllische Gedichten de ongestoorde lof van Vlaanderen, zijn vlaamsche leven en zijn liefste. De dood zelf zal nu, als hij aan het einde komt, welkom zijn.

Door Twee Epigrammatische Gedichten wordt ten slotte de vermelding van de dichter en zijn vrouw met twee vriendennamen saamgestrengeld.

Niet noodig is het de nu volgende Vroegere Gedichten te beoordeelen. - Karel van de Woestijne heeft van de jongere dichters de stoutste worp gedaan: hij zal er nog stoutere doen.

1905.

Het proza: Warhold en Quia Absurdum

De boeken die in het laatste jaar het meest werden besproken, zijn *Warhold* door Adriaan van Oordt, *Santos en Lypra* door Nine van der Schaaf, en *Quia Absurdum* door Nico van Suchtelen. In het vorige waren het *De Kleine Johannes* van Frederik van Eeden en *Een Zwerver Verliefd* door Arthur van Schendel. Voor en na trok Stijn Streuvels de aandacht terwijl van de ouderen Jac. Van Looy en Ary Prins de bewondering voor hun werk zagen toenemen.

Wie het nieuwere proza eenigszins kent, weet wat dit zeggen wil. Het tij is om: het vlakke strand van de stelselmatige werkelijkheidsbeschrijving is overspoeld door de vloed van vrijer en kleuriger verbeeldingen.

Dat dit zoo is merkte men ook aan hen die op het bedoelde beschrijven hun geest en stijl hadden ingericht, en nu niet in-eens konden veranderen. Zij zijn onzeker geworden. Zij hebben hun beschrijvingen vermengd met denkbeelden, met aandoenlijkheden, met wijsgeerige en zinnebeeldige bedoelingen, die er niet in thuis hoorden en er niet mee vergroeid raakten. En zooals de schrijvers werden de beoordeelaars. Zij zochten de belangrijkheid van de beschrijving te verhoogen door te zeggen dat ze een beeld van het gemoed van haar maker was, en tegen de verbeelding werd door hen aangevoerd dat zij het niet stellen kan zonder de vormen van de werke-

lijkheid. Het een zoowel als het ander is zeker waar, maar wanneer men zoo spreekt op het oogenblik dat de werkelijkheidsbeschrijving het klaarblijkelijk tegen de verbeelding af gaat leggen, dan blijkt daaruit dat men die verhouding niet wil zien. Men vestigt dan de aandacht op de *in het algemeen* bestaande eenheid juist terwijl er een *bizondere* tweeheid merkbaar wordt. Dit is vrees, een verklaarbare vrees in hen die de lijdende partij vertegenwoordigen.

Er komt bij dat van die laatste de meeste dagbladschrijvers deel uitmaken. Zij zijn in haar gedachten opgevoed en hebben aan haar arbeid meegedaan. Voor zooveel het publiek de nieuweren prijst, prijzen zij ook, maar nooit zullen zij toegeven dat er tusschen die nieuweren en de vroegeren een wezenlijk verschil bestaat. Zij loochenen dat onderscheid en beletten daardoor de nieuwe gedachte als een afzonderlijk en herkenbaar wezen vóór de lezers te treden en hun smaak omtvormen. Evenals zij nooit in staat geweest zijn de verbeelding te erkennen in de dichtkunst, integendeel het mogelijke gedaan hebben om het verschil tusschen dicht- en proza-kunst weg te doezelen, loochenen zij nu ook het verbeeldingsproza voor zooveel het volstrekt anders dan het beschrijvingsproza zou zijn.

Dit is geen ongeluk. Het noodzaakt de schrijvers zich opnieuw, net als voor vijfentwintig jaar, onmiddellijk tot de lezers te wenden, en van hen te vragen dat zij de boeken lezen en niet de kranten.

* * *

De prozaschrijvers van 1885 richtten hun aandacht op indruk en gewaarwording. Met deze hield zich hun

gedachte uitsluitend bezig en de voortreffelijkheid van hun arbeid lag in de weergave van gewaarwordingen en indrukken. Zij verwaarloosden daartegenover de hoogere vormen die de geest uit die eerste aandoeningen samenstelt. Zij kenden niet de gedempte bezonkenheid, waarin al het van buiten gekomene rustig leeft, en weinig zijn saamstellende deelen zien laat, maar te machtiger zijn van binnen gekomene eenheid voelen doet. Zij streefden vergeefs naar de vrijheid waarmee de geest al het ondervondene ordent naar ingeschapen denkbeelden. Zij werden niet overweldigd door verbeeldingen, die, hoewel ze de werkelijkheid vertegenwoordigden, hun los leken van die werkelijkheid. Hun verhalen waren het kader voor hun indrukken. De koorts van die indrukken ging er in over, gaf er gang en gestalte aan; maar het was geen wonder dat zelfs het woord kader te eng luidt voor zóó weinig geestelijke begrenzing. Vandaar dat hun boeken geen slot hadden. De onmiddellijke indruk overwon, in de voortreffelijkste ervan, alles wat de geest eraan toe wou doen.

In die tijd waren in geringere achting zij die klaarblijkelijk iets meer wilden. Niet ten onrechte, want de genialiteit van dat oogenblik ging stellig naar de hieromschreven uiting; maar het was zoo. Die anderen hadden te wachten tot hun beurt komen zou.

Hierop kregen ze uitzicht na 1890. Bezonkenheid, plan, geestesvrijheid en verbeelding werden hoe langer hoe meer verlangd en hoe langer hoe meer in prozawerken weergegeven. Thans is de toestand zóó dat zij geëischt worden vóór al het andere.

* * *

De drie boeken, *Warhold*, *Santos en Lypra* en *Quia Absurdum* verhouden zich zoo tot elkaar dat het eerste de verwording en ondergang van een zinnenleven, het laatste de vrijwording van een geestesleven, en het middelste de evenzeer zinnelijke als geestelijke scheppingsdrift in beeld brengt; maar alle drie zijn ze vrije en evenwichtige verbeeldingen.

Over *Santos en Lypra* heb ik uitvoerig geschreven. Ik heb het toen een centraal geschrift genoemd en daar blijf ik bij. In geen enkel kan de doorbraak van een bezonken en tot oorspronkelijke gestalten omgeschapen leven veelzijdiger bestudeerd worden. Het heeft noch de schoone zinnelijkheid van Van Oordt, noch de fijnversponnen geestelijkheid van Van Suchtelen, maar zijn schrijfster overtreft die beiden in kracht van onmiddellijke scheppingsdrift.

Warhold is het verhaal van een utrechtsche schout, die samen met de kanunnik Martinus door de Bisschop werd afgevaardigd, om veeten te slechten en misstanden te herstellen in het rechtsgebied van de Veluwe. Hij is jong, hoogvliegend, en zal misschien trouwen met Ursula, de dochter van Hubertus de wever. Hij is zich bewust van een vaag, maar hevig verlangen, dat hij liefde noemt, 'liefde tot alles, tot den mensch, tot dier en boom, tot alles wat door de schepping heilig, zich wederom aan deze heiligt.' Hij zegt die woorden tot Ursula, hij stort zich uit in het gebed voor de Moedermaagd; maar hij wordt verward als hij in het voorvertrek van de Bisschop de vrouwe van Nijebeeck behaagziek tegen hem lachen ziet en is straks, in de kerk, geheel verzvolgen door de aanblik van een geknielde vrouw. De herinnering daaraan was zoo sterk dat hij de bisschoppelijke zending haast vergeten zou. Het beeld van die vrouw

zal later, in een beteekenis-vol oogenblik van zijn liefdeleven, even voor hem opdoemen, evenals in levenden lijve de vrouwe van Nijebeeck hem weer verschijnen, en, aan het eind van zijn ervaringen, hij de bij Ursula gesproken woorden tot deze herzeggen zal.

Zoo zijn de lijnen getrokken naar de eindpunten, waarlangs en waartusschen het verhaal zich bewegen blijft.

Het midden ervan is het kasteel van Staveren, waar Kostijn met zijn dochter Janne woont. In het begin als Warhold Janne liefheeft, ziet hij in haar een medestrijdster tegen de ongerechtigheden van de Veluwe. Maar het duurt niet lang of hij blijkt meer verliefd dan hervormer, ook in de oogen van de burchtheeren. Martinus waarschuwt hem en zoo verstrijkt zijn tijd in toegeven aan zijn verliefdheid en wroeging over zijn dadenloosheid. Als over Staveren de banvloek is uitgesproken vlucht hij naar Nijebeeck. Hij wenschte zich bij de Bisschop te beschuldigen over zijn zwakheid, en daarbij de voorspraak te vragen van Martinus. Maar de aartsdiaken had Nijebeeck juist verlaten en hij vond er de behaagzieke vrouwe die hij uit Utrecht kende. Haar man brutaliseert haar en werpt hem, die haar voorsprak, het kasteel uit. Dan volgt zij hem en beiden trekken *en amour* de bosschen door. Als zij hem ontvlieft gaat ze naar Staveren, hij naar Utrecht. De bisschop zendt hem in het klooster van Bennekom, waarheen ook Kostijn zich heeft laten belezen. Samen weggevlucht, vinden zij het kasteel verwoest en Janne verplicht aan Aernoud van Putten, die alleen op toezegging dat zij hem huwen zou, het beleg had opgebroken. Warhold wordt nu een dader, die

bloed proeft, vrouwen verkracht en eindelijk ook Aernoud doodt. Als Janne hem dan toebehoort neemt hij ook de meisjes die spinnen bij haar in de kemenade. Zijn bloedwoede neemt toe en zijn lichaamsverzwakking ook, totdat Janne zich verdrinkt en zichzelf, naar Utrecht gegaan, daar ontdekt wordt door Hubertus, opgepast door Ursula en sterft in de kerk waar de banvloek van hem wordt afgenomen.

Het middeleeuwsche leven van de streek is met tal van figuren en al zijn gebruiken in het verhaal meegeweven en zoo is het een rijk tafreel geworden, men zou zeggen een tapijt, met fijne tinten en breede steken.

* * *

Quia Absurdum is een brief van Arthur aan Minka, die, gedeeltelijk vertellenderwijs, gedeeltelijk door ingelaschte brieven en dagboeken, de geschiedenis van Odo bevat. De plaats waar Arthur schrijft is Casa Bianca, aan het meer, bij de bergen, - woning van de bankier Rudolf, zijn vrouw Martha en hun jeugdige kinderen. In de nabijheid is de kolonie Harmonie, die onder de 'profeet' Olthoff staat, en waar Odo een tijd vertoefd heeft. Odo was na de dood van een begrijpende vader door de saaist mogelijke familie opgevoed. Hij vond noch in de wereld de opwekking noch in zichzelf de kracht om te leven en al vroeg verloor hij het vertrouwen op de levenskracht, die *achter* zelf en wereld, aan die beide wezen geeft. Uit wanhoop aan het leven, zocht hij beurtelings zichzelf als zin aan de wereld en de wereld als zin aan zichzelf te geven, maar telkens ondervond hij weer dat deze verklaring van het eene afhankelijke

door het andere hem niet kon bevredigen. Minka, die in zichzelf en in alles de levens-blijheid een noodzaak vindt, heeft hij lief; bij Martha die de noodzakelijkheid van het leven erkent door haar weemoed, zoekt hij troost; - maar hijzelf die de hoogste blijheid en de diepste ellende beurtelings ondervonden heeft, vindt niet de levensvloer waarop hij blijven kan. Niet hij, maar zijn vriend Arthur wordt door Minka liefgehad. En als hij, na zijn oogenblikken van hoogste zelf-erkenning in de afgrond gestort is, dan luistert Arthur naar de woorden waarmee Martha zich aan het aandenken van de gestorvene sterkt.

Toch - of moet ik zeggen want? - het leven van Odo is allesbehalve een ondergang. Als hij na de strijd met alles wat hem omgaf zich heeft vrijgeworsteld en de top bereikt van zelf-erkenning en zelf-heerlijkheid, dan is het geen wonder dat de afgrond van de zelf-vernietiging hem nu tot zich trekt, maar deze dubbel-daad, deze dubbel-ervaring zoo klaar te hebben verwezenlijkt, is misschien de hoogste uiting van het Bewustzijn, dat met geen enkel *verschijnsel* vrede heeft. 'Het is me soms of ik verlost ben door zijn dood,' zegt Martha. Zóó is het ook: alleen door het beleefd hebben van de vrijwillige zelf-bevrijding verlost zich de geest van zijn gebondenheid.

* * *

De tegenstelling is duidelijk. *Warhold*: de verwording en ondergang van een zinnen-leven. *Quia Absurdum*: de zelfbevrijding van een mensche-geest. Beide boeken zijn uitersten. Beide verbeeldingen hebben niet alleen hun schrijvers, hebben wij allen

beleefd, hebben wij allen achter ons. Laat ons zien wat aan twee geschriften die zóózeer van hun tijd zijn, bij aandachtiger beschouwing wordt opgemerkt.

Wie *Warhold* leest voelt zich in een zachtkeurige zwoelte, in een willekeur van losse en toch gebonden bewegingen. Stem klinkt er bijna niet uit op: het is een boek voor de oogen, en oogen-aandacht is het die van de lezer wordt geveerd. Wat de personen spreken doet er dan ook minder toe dan wat zij gebaren en de gebaren zijn groot en vrij, minder geteekend dan geborduurd. Dit is een wijs van werken die aan Van Looy en aan Ary Prins herinnert, maar tegenover de volmaakte karakteriseering van de een en de stijlvolle zuiverheid van de ander is het doen van Van Oordt, tegelijk vager en verfijnder, dat van een navolger. Dat is te zeggen: hij verstaat een leniger geheel te maken dan die beiden, maar hij is in gehalte hun mindere.

Zien we nu *Quia Absurdum*, dan is wel de eerste indruk een van helle hooge natuurlijkheid. Een stem, die fijn en stellig spreekt, lijnig schertst, raak reekent, en bij al haar gaan en komen, dalen en stijgen een heldere tinkelende atmosfeer om zich heen houdt waarin het niet mogelijk is iets te verdoezelen. Terwijl Van Oordt al zijn gedachten een bepaalde richting geeft naar het zichtbare, zoodat men voelt hoe hij voortdurend het afgetrokkene vertolkt in het zinnelijke, - een bemoeienis die als opzet en gemaaktheid aandoet, vooral waar tal van uitdrukkingen met het nederlandsch taaleigen in geenen deele overeenkomen - daar schrijft Van Suchtelen al wat in hem omgaat, het denk- zoowel als het voorstelbare, elk naar zijn aard, en het een zoowel als het ander treffend en tintelend. Zijn kunst maakt

de indruk natuur te zijn. Die van Van Oordt lijkt ons al te kunstvol.

Vergelijken wij zoo de beide werken dan voelen wij, dat hoewel zij beide door het bezonkene van hun plan een vooruitgang op een vorig geslacht zijn, *Warhold* toch niet zoo dicht bij ons staat als *Quia Absurdum*.

De stijl die iemand gewaarwordt als een natuurlijke, dat is de stijl van zijn tijdperk.

Van Oordt vergelijkende met Van Suchtelen, beseffen wij dat de eerste een tijdperk gesloten, de laatste er een begonnen heeft. 'Incipit Vita Nova' schrijft hij boven het verhaal van Odo's leven. Ja, wij zijn jong, en het nieuwe leven begint.

1906.

Henriette Roland Holst: De nieuwe geboort

Toen Henriëtte van der Schalk - naar haar meisjesnaam - in Noordwijk leefde, was zij een jonge vrouw met een groot talent en een gevaarlijke eierzucht. Het eerste zoowel als de laatste heeft zij geuit in haar eerste werk dat *Sonnetten, en Verzen in terzinen geschreven* benoemd is en dat in 1896 verscheen.

Zij begon te schrijven in de nadagen van de *Nieuwe Gids*, niet voor 1890. De dichters die onmiddellijke weergave van gevoel en fantasie bedoeld hadden, waren geeindigd met het weergeven van gewaarwording. Gewaarwordingen waren hun materiaal, en ook het woord dat hen diende om ze te verzinnelijken, werd een woord, niet zoals men het wist, maar zoals men het gewaarwerd, zoals de mond het sprak in de haast van zijn uiting, wanneer de uitdrukking de indruk volgde als de slag de vuurpijl. Lettergrepen werden saamgetrokken, als ingeslokt, de uitgangs-n werd weggelaten. Dit was het einde van een vernatuurlijking die eerst alleen het gemoedsleven en de zinswending betroffen had, maar die nu de gewaarwordingsmensch en zijn woorden aantastte.

In deze periode hadden de verzen van Henriëtte van der Schalk een duidelijke beteekenis. Zij was namelijk bij uitstek een mensch van gewaarwording. Dáárin was zij, wat zij door gevoel en verbeelding

niet was, waarlijk groot, en er zijn er onder die verzen die niet enkel als levensopenbaringen schoon blijven, maar ook als modellen van hun soort onmisbaar in de geschiedenis van onze dichterlijke kunst.

Wat versta ik onder gewaarwording? - Een gewaarwording is die 'notie van waarheid,' die niet tot een klaar beeld kan komen, omdat zij vast blijft aan een voorwerp buiten ons, maar die ook tot de kennis van dat voorwerp niet geraken kan zonder op te houden alleen gewaarwording te zijn. Zij is dat halfdonker van de geest dat toch eenerzijds een lichtpunt heeft in de dingen-wereld, anderzijds een prikkel voor het verstand is om te vinden wat erin verborgen ligt. Zij is een donkere waarheid, maar die indien ze in woorden wordt weergegeven, een verheldering, een Inzicht in de Waarheid zal moeten zijn.

In deze vorm, in die van Inzicht in de Waarheid hebben de jongeren van die jaren gemeenschap gezocht met wat het leven voor hen verborgens had.

Maar een voorbeeld is beter dan een uitleg. Niet een verbeelding, ook niet een beschrijving, maar een gewaarwording van schemering geeft u het volgende:

Schemering is het doodgaan en vertrekkend
 begeven van dingen die zijn gegleden
 meê met den dag, en steunde' als vertrouwdheden,
 en ware' als scheidingen, wegen behekkend.

Plekkend beschenen witte heerlijkheden
 van dag den morge', en onbevreesd zich trekkend
 was daaraan op 't hart dat nu is zich rekkend
 uit, wanhopig, naar de vreemde leegheden

van den avond en zijn gemaskerd gezicht; -
 maar de dingen die hem zullen behooren
 houden hun oogen nog zoo vragend gericht, -
 en de verledenheên hebben verloren
 hun glans, en liggen van al hun bekoren
 leeggelopen, met een verdrietig gezicht. -

Behalve de woorden hebben ook de voetmaten en de rijmen dat losse gekregen dat hen geschikt maakt tot onmiddellijke weergave van gewaarwording. Een beeld is een schepping van de geest en dus één, en streng gescheiden in zijn deelen: een gewaarwording is verward en een volte. De meest verscheiden aanduidingen moeten dienen om haar weer te geven - zie in het vers dat ik aanhaalde welk een tegenstrijdigheid van trekken het inhoudt: - het zou niet aangaan daartoe het vaste kader van helder klinkende rijmen of de stellige voetmaat te handhaven. De gewaarwording behoeft naar alle zijden, in zinsbouw en woord, in maat en rijm, makkelijkheid van beweging om zich in al haar verscheidenheid voor te doen. Een begrijpelijke trek daarbij is ook dit, dat algemeene begrippen de inslag vormen van het weefsel, en bepaalde beelden alleen als de verhelderende schering worden aangebracht. Zie, tot een enkel voorbeeld nog, een geheel patroon, een goed en groot gedicht, afgewerkt.

Samenkomen van oogen is gebroken
 muziek, hun roeringen zijn wonderbare;
 en verschuiving van wanden onzichtbare
 die weerend bouwden ziele' om zich. - 't Gesproken
 wordt dan geweten 't onbeholpen zware
 van poginge' ontoereikende, en verstoken
 met schaamt. - Denkstralen schieten op als spoken,
 beangstigend door 't onverwacht; vervaren-

brenghend rijst volle erkentenis, en zeeën
ziel liggen open, sprakeloos ontbloot.
Dan, niet een lang verdragen van te groot
genot is dit, en als vermoeide armeeën
scheiden ze ontdaan en zich niet onderwinden
samen te komen en dit weer te vinden.

Is dit dus een poëzie die in zeggings-wijs bijna proza is, ze is het ook in het gebruik dat van de verbeelding gemaakt wordt. In de gevoelspoëzie is het beeld vertegenwoordiger van de aandoening, in de verbeeldings-poëzie leidt het een leven op zichzelf. Hier dient het enkel om de vage en algemeene aanduiding van de gewaarwording eenigszins te verbizonderen, haar eenigszins kleur te geven. Zie, zegt de dichteres: mijn gewaarwording is deze, zoo en zoo; dat is dus alsof... volgt het beeld waardoor ge in de gewaarwording een juister inzicht krijgt. Op de keuze van dit beeld komt veel aan. Het moet, om zoo te zeggen, ontspringen aan de gewaarwording. En men zou, van deze beelden sprekende, kunnen zeggen dat er een fantazie van de gewaarwording bestaat.

Deze, die fantazie van de gewaarwording, is dan de eigenlijk-poëtische macht achter deze gedichten, hun ware oorsprong, onmiddellijk oprijzende uit de natuur van hun schrijfster.

Hoezeer deze fantazie haar aard van uit de schemering van het gewaarwordingsleven te stammen, nooit verloochent, ziet men in een gedicht als het volgende waarin het streven om tot een klaar beeld te komen zeer sterk is en toch een geheel van drie, vier volstrekt onvereinbare beelden ontstaat.

Nu heeft de morgen voor goed afgedaan
zijn vrees aanjagende stroeve gezicht,

en als een hooge grotzaal die met licht
 blank gemaakt wordt, komt hij feestelijk aan.
 En ik sta, recht lachend zie ik hem gaan
 en komen en gedenk hoe 'k een gewicht
 hem achtte en klaagde dat ik opgericht
 hem niet kon drage' en kromp voor zijn kille aan-

raking en weende, dat ik weder sliep.
 En hoe hij nu geworden' is als een vriend
 die niet verschrikken kon schoon hij ook riep
 en wekte in nachtdiept', wijl hij zooveel maal
 bode van vreugd was dat zijn stem verdient
 te heeten fanfare van zegepraal.

Wat geeft nu, ondanks de onvereinigbaarheid van die beelden, de besliste zekerheid dat dit gedicht zoo en niet anders heeft moeten zijn? - De toon, de stemtoon van de dichteres die tegelijk de zang van het gedicht is, en de eerste, de onmiddellijke verzinnelijking van de schoonheidsaandoening die in haar is ontstaan. Die is de ware, de ziels-eenheid van al dit voor zintuigen en geest gescheidene, en voor wie ooren en een ziel heeft, bezit deze haar eigen blijkbaarheid. Zij is het die heeft, zooals de dichteres zelf zegt, 'de bewogen deining die zekerst naar het hart toe gaat.'

Wanneer nu de lezer boven de gedichten die ik afschreef leuzen vindt: 'Over het lijden dat ongewisheid is,' 'Over het zich verkondigen van de ziel in de oogen' 'Over de zekerheid van ongestoorde vreugde,' - dan late hij zich daardoor niet van de wijs brengen. De gedichten zijn niet anders dan zij zelf zeggen: de gewaarwordingen van schemering, het samenkomen van oogen, en een morgen. Die titels zijn later toegevoegd.

De jonge vrouw met de groote aanleg heb ik u doen kennen: nu moet ik u bekend maken met haar gevaarlijke eerzucht.

Ik behoef u niet te verzekeren dat niet alleen een schoone natuur, een zeldzaam gewaarwordingsleven tot het schrijven van deze gedichten noodig was, maar ook een fijn en sterk talent van onderscheiding en beschrijving. Niet alleen het hebben van de gewaarwording, van de gewaarwordings-fantazie liever, maar de omspannende geest, het ontledend verstand, de onder woorden brengende kunst behoefde ze. En die geest, dat verstand, die kunst, waren het juist die het Inzicht gaven in de donkerheid van de gewaarwording.

Uit het besef dat dit zoo was ontstond bij haar de eerzucht niet enkel de gewaarwordingen van de jonge vrouw die zij was, maar ook die van de groote en wijze vrouw die zij wilde zijn, te verhelferen. Inzicht te brengen in al de donkerheid die haar tijdgenooten, die de mensch van alle tijden pijnigde, de wereld voor nu en voor altijd het inzicht te geven dat haar ontvallen was en waarnaar zij begeerte had, - dit werd de eerzucht die haar begeesterde.

Schoone eerzucht! Gevaarlijke eerzucht!

Want men moest zich verwonderen over de schoonheid en ontroerdheid, waarmee zij, kind van haar tijd toch ook, de taak begon, en werkelijk aan de onrust en het verlangen en de hoop van haar evenouders een uiting gaf die hen evenzeer aangreep als troostte; - maar verwonderen kon het niet dat de stem haar begaf toen de wijsheid geuit zou worden, dat zij ten slotte niet geven kon wat zij niet bezat. Spinoza en Dante waren de dichterlijke denkers bij wie zij vrede zocht, wier gedachten ze in verzen bracht, maar

zonder het eenige waaruit zij leven kon: de eigen gewaarwording en de uit haar geboren fantasie.

In deklamatie en gedachtenwerk verliep wat aan de bronnen van het hart gedrenkt, gezongen had moeten zijn door de bewogen stem.

Gedurende deze periode werd haar boek uitgegeven en werden door deklamatorische leuzen de vroegere gedichten in overeenstemming gebracht met de latere.

* * *

Ik zou de voorgeschiedenis van de dichteres niet hebben geschreven, indien zij niet noodzakelijk was tot verklaring van haar laatste bundel. De titel zelf van dit boek, *De Nieuwe Geboort*, veronderstelt al de kennis van een oude. En dat ik de waarheid over haar vroeger werk zeggen kan, zeker dat die haar niet zal kwetsen, is niet de minst schoone zekerheid die het boek ons brengt.

'Ondergangen' heet de eerste afdeeling; en 'Opgangen' mocht zij evenzeer heeten; want wie zoo het falen van vroegere stijging uitspreekt, weet dat zij duurzamer rijzing alweer begon. 'Onwetend' haar vlucht nemend was zij 'duizlend' weergekeerd, maar duizlend niet te lang. Want, zegt ze:

Niet heb ik meegedragen uit den slag
't gereede en blijvende ontroerd vermogen
en de kracht niet der inwendige oogen
om de volte te grijpen van den dag.
En menigeen die mij uittrekken zag
en nu ziet, niets dan werker in de droge
karige velden van dit middelhooge
noemt me verslagen om 't armlijk gedrag.
Maar 'k tel mij winnend want den leegen tijd

doorstaat mijn hart standvastig als een vrome
 die zijn God zonder wonderen belijdt,
 en heel 't verlopen van den vollen vloed
 van de jeugd-dingen die maar ééns op-komen
 verdraag ik met een ongeschokt gemoed.

Haar moed stijgt, en hoewel matheid en angst niet uitblijven, en korte oogenblikken van innerlijke vrede worden afgewisseld door weemoed en vreezen, rijst zij hoe langer hoe blijvender op uit haar verslagenheid, totdat ze zonder wroeging maar ook zonder verbloemen haar jeugdleven kan overzien.

Het warme licht is van den dag,
 de koeler strakker tijd begon
 die ik niet dacht dat komen kon,
 schoon ik ze om andren manend zag.

Mij heugt zooals het lichte kwam:
 ik stond alleen als aan een meer,
 en hunkerde, en schreide zeer
 tot een mij troostte en met zich nam

waar ik nooit had gedroomd te staan
 - diep lag mijn leed en drang beneên -
 en stemmen strijkend langs mij heen
 noemden mij bij een nieuwen naam.

Tot ik mij groot gevoelde in macht
 en in de jonge roes vergat
 dat niets mij toeoorde dan wat
 ik had bereikt in eigen kracht.

Ik hoorde toen een groot gerucht,
 een groote stem droeg mij omhoog,
 zoo steeg ik schoon ik niet bewoog
 en zweefde in de dunne lucht,

en zweefde hooger dan mijn wil -
 Toen kwam de val die komt altijd,
 weer stond ik waar ik had geschreid,
 en alles stil, en alles stil.

Of die val haar voorgoed beangst maakte te streven naar het hoogste? Dat het niet
 zoo zijn zal, hooren we als zij haar hart openlegt:

Hoe heimlijk is mijn kleine tuin,
 het huis waar kind ik heb gewoond -
 o beter nederig onttroond
 dan hooggevoerd door eenen schijn.

Maar somtijds hoor ik weer die kreet
 dalend uit heemlen die 'k verloor,
 dan is het of ik toch daar hoor
 en ik verga van drang en leed.

Toen zij in jeugdige geestdrift begon de wijsheid te schrijven waaraan alleen ontbrak
 dat ze haar 'had bereikt in eigen kracht,' toen deed ze dat uit een juist besef dat zij
 een kentering van de tijd beleefde en uit een sterk vrouwelijk voelen dat liefde
 onoverwinnelijk is. En toen haar bleek dat zij haar kracht overschat had bleven
 onverminderd dat besef en dat gevoel over, nu niet haastig, en overmoedig en
 triomfeerende, maar geduldig en hoopvol en bereid tot de levensstrijd.

Het besef van de kentering.

Op de kentering der tijden geboren,
 in onze oogen nog de ondergangen
 van de oude werelden die verbleeken,
 onze lippen geplooid ten nieuwen groet,
 en in ons hart een tweedracht van verlangen,
 naar droomen van weleer die wij verloren,
 naar de nieuwen, wier bloesems openbreken, -

zoo moeten wij door bittre jaren zwerven,
 het is altijd een strijd en een ontbreken:
 alles in ons beweegt zich als een vloed
 en somtijds zinkt het weg alsof wij sterven.

En het gevoel van de liefde.

In die jeugd-roes al had zij gemeend en uitgesproken dat in de liefde-voor-één de kiem van de liefde-voor-allen is en in de droom, neen in de beginnende werkelijkheid van een menschengemeenschap, een kommuniste, nam die liefde een gestalte aan. Hymne aan het Kommunisme heet het gedicht dat aan de tweede afdeeling van haar boek, meer bijzonder 'De Nieuwe Geboort' betiteld, vastheid geeft.

Diep aan den oorsprong van 't menschengeslacht,
 nog eer hij, rukkend aan onzichtbre banden
 vlood uit donker boschland en geestes-nacht
 en langs rivieren won de wijde stranden
 waar zijn geest ontwaakte - werdt Gij geboren
 o kracht-bron, en al den tijd die verging
 in 't moeizaam opwaarts werk duizender jaren
 waarvan in ons is geen herinnering,
 bleeft gij hem bij en maakte zwakheid macht.
 Hoe sprong mijn hart, hoe sprong mijn hart te hooren
 dat ge nooit meer gansch zijt ondergegaan,
 dat nog een glimp van u de heemlen zacht
 gemaakt heeft toen ge waart op aard verloren,
 en alle hooge en hemelsche maren
 u zochtte' en tot u keerden met aandacht.

Zooals wachters, op hooge bergen staande,
 vuren voeden boven de rand der dalen
 die blijve' in duisternis, maar over 't wijde
 gapende zwarte reikt hun lichte groet -
 reiken zoo niet, over de donkre tijden
 heugnis en hoop van u, gouden verhalen,

bemoediging en troost aan 't hoog gemoed?
 Eedlen en wijzen waanden u aanstaande
 hielden u veilig als een heilig vuur
 dat wel verglimmen kan, maar nimmer sterven:
 zoo hebt ge voortgeleefd van uur tot uur;
 nu zijt ge in ons machtig omhoog gevlamd
 en onze kindren gaan uw heil verwerven,
 want de tijd is rijp voor uw zachte hand.

Gij wier besef ons werd overgebracht
 door heel een lange reeks heen van geslachten
 die ver van uw geluk hebben geleefd,
 heil ons! nu zult ge haast, late belooning,
 door menschen-daden onbewust bestreefd,
 uit het wolkenrijk dalend der gedachte,
 leve' onder ons, niet een vergode gast,
 maar de vaste lidmaat van onze woning;
 nu gaat ge ons weer met de oude deugden sieren
 die 't leven geurig maken waar gij wast,
 op aarde alle verhoudingen een zacht
 en geregeld verloop geve' als rivieren,
 en ons verlossen van lange tweedracht.

Dit is de stem, de dageraad, het beginnende leven dat haar vreugd zou zijn.

O nieuwe stem en toch niet vreemd geluid,
 - wist ik niet reeds als kind dat gij zoudt komen -
 hoe anders klinkt ge dan ik had gedacht!
 Ik hoor en hoop omwindt mijn ziel met ranken,
 want alles wat ge zingt, troost en verblijdt,
 maar nog ben ik bedeesd en blij met schromen:
 ge komt van ver, ge spreekt in andere klanken
 dan die ik kende en altijd had verwacht.

O vreemde daagraad! wel had ik gespannd
 de hemelen doorreisde: de breuk der luchten
 zelve te vinden, heb ik niet vermocht.
 Nog hangt de schaduw als een sombre nacht

waar lang mijn oogen waanden 't hoopvol land,
 wijl diep in donkers die ik nooit doorzocht
 als een ster die zich windt door wolken-vluchten
 ge stralend oprijst, o hel licht en zacht.

Het is mij alsof iets begint te leven
 waarvan ik niet begreep dat het bestond:
 hoe worstelde ik en heb mij lang geweerd!
 Maar eenmaal werd ik door een wind gedreven
 waar ik niet wilde, en ik hoorde een mond
 spreken wat ik geweigerd had te weten;
 toen werd de richting mijner ziel gekeerd,
 en waarlijk is die dag voor mij geheeten
 drempel van alle vreugd die ik verkond.

Het is bekend dat Henriëtte Roland Holst aan de strijd van de arbeiders om een betere maatschappij met mond en pen is gaan deelnemen. Aan die deelname zelf ontleenen deze gedichten hun wezenlijkheid.

Niemand kan arbeiden - arbeiden: dus ook niet dichten - tenzij hij een leven vindt waar hij in kan wortelen.

Zij vond dáár het hare.

De reeksen 'Oogst van het Jaar' en 'Door der Getijden Loop', een dertigtal goede en aandoenlijke gedichten getuigen ervan. Zij zijn vol van een geluk en een vrede, maar die geen andere zijn dan de voldoening die een groot gemoed in de *strijd* om geluk en vrede vindt. Geen triomfeering, maar blijde aanvaarding van een levenstaak.

Nog twee 'Fragmenten' en de stroom van haar gedachten wordt versomberd door de Oorlog in Afrika. Dertien sonnetten en een slotgedicht bewaren in hun sobereforschheid waardig het aandenken aan de dagen toen het hart met moeite de last weer-

stond van de tijdingen. 'In schaduw van den Dood' heet de afdeeling.

Als 'Gebroken Kleuren,' 'De Slapende Stad', 'In 't andere Perk' en 'De Sterke' volgen eindelijk de meer objectieve gedichten die van het heele boek misschien het bijzonderst zijn.

Zoekt men de hartstocht zelf waar die gestalten uit geworden zijn dan moet men het middendeel van 'Gebroken Kleuren' lezen, die hooge en heerlijke storm van kracht en zwakheid, die bewegelijkgolvende gemoedszee in klare gebondenheid van soms fonkelende klanken. Verlangt men de volkomen onpersoonlijkheid in de beelding, dan leze men van die reeks het derde stuk: de Stervende Arbeider; - hoe geheel een beeld uit het arbeidersleven van onze dagen, en toch welk een vrije schildering. Of bemint gij de innigste hartetoon: hij is in het eerste deel: de Vrouw.

Ik kan deze gedichten niet anders dan welkom heeten. Zij behoeven verklaring noch inleiding.

Het gewaarwordings-wezen dat ik u eerst kennen deed is niet verdwenen, maar het heeft zich in dienst gesteld van de vrouw die met haar hart en haar hoofd zich een wereld schiep. Ook haar uitdrukking heeft zich daarmee gewijzigd: meer samenhang en eenheid in de beelden, grooter helderheid van zinbouw en woordenkeus. Men voelt dat groote blijvende gedachten leiding geven aan de bewegelijke verzen als boomstam en takken aan gebladerte.

En zoo is uit het leven van onze tijd, en uit van dat leven de woeligste wijken, een dichteres tot ons gekomen die ons dat leven doet verstaan.

1902.

Nine van der Schaaf: Amanië en Brodo

Laten we het ons niet noodeloos moeilijk maken door lastige omschrijvingen van wat kunst wel of niet moet zijn. Als ik aan iemands woorden hoor dat hij diep ontroerd is, en ik voel dan tevens dat hij spreekt in volkomen zelfbezit, dan stel ik niet allereerst de vraag of dat wat hij zegt kunst is: ik stel in 't geheel geen vraag: ik luister.

In ontroering zichzelf te bezitten is iets zeldzaams en het is het hoogste geluk. Het veronderstelt een innerlijke bewogenheid, en daarin een vrede; het veronderstelt een vrede, en die gedrenkt door bewogenheid. Dit is wat wijsgeeren altijd gezocht, wat dichters altijd gebracht hebben. Om dit deelachtig te worden hebben de eigenzinnige menschen altijd weer het hoofd in de schoot gelegd, en hun wil overgegeven aan elk die in volle verzekerdheid tot hen zeggen dorst: zóó is het: geloof.

Het doet er niet toe of die verzekerden - omdat zij de bewogenen zijn zich dikwijls zwak voelen, - omdat zij in vrede leven dikwijls koud schijnen: - telkens weer als bewogenheid en vrede in hen één worden, zijn zij, door dat huwelijk, de begenadigden die dwingen tot luisteren.

Maar dan ook alleen. Niet hij, die als hij eenmaal dat huwelijk beleefd heeft, zich voortaan overgeeft aan zijn bewogenheid: de hartstochtelijke die ten slotte de slaaf van zijn aandrang wordt; - noch hij, die zich verstart in een vrede, waarin niets hem meer

deren kan, en die een leer maakt van wat eenmaal leven was; - niet die beide hebben het eeuwige leven, maar alleen hij die zijn bewogenheid van zijn vrede niet scheidt.

Het zijn altijd goede boeken waarin die eenheid voelbaar is. Of ze kunst zijn moge ieder uitmaken die van zulk een de werking ondervonden heeft.

* * *

Ik weet weinig proza dat ontroerder is dan dit van *Amanië en Brodo*.

‘Langs de boschrijke, heide-geurende heuvels, welker groepen het oppervlak waren van een lagen bergrug, die het groote en oud-machtige Amanië aan deze zijde ten zoom diende, daalde een man, afkomstig uit het overzijdsche Brodo, naar Tarkos, een grensland van dat keizerrijk Amanië.

Hij leek zeer klein in het uitgestrekte, z'n tred was loom, van nabij bleken z'n oogen die van een dreamer. Hij had zich het priesterschap van een nieuwen Broodschen godsdienst opgedragen en trok thans als zendeling naar den vreemde. Hij schouwde rond, in verwondering dat het hier, midden deze heuvels, zóó stil was.

Hij schreed lang, peinzensmoe en met die ééne verwondering in z'n brein, voort. Hij wist hoe Amanië en bovenal Tarkos den Broden zeer kwalijk gezind was, en het gaan daarheen dus een groot waagstuk. Krijgshaftig was hij niet, maar vreezen deed hij in 't geheel niet. Bepeinsd had hij enkel: hoe hij z'n vaderland den vorigen dag verliet en morgen, aan het einde van deze heuvels, de stemmen der onbekende Amanen zou hooren.

Toen het nog langer geruischloos om hem heen bleef, hoorde hij de stem zijner moeder. Hij luisterde en prevelde spoedig ten antwoord: "Moeder, het is wel waarlijk mijn roeping om als zendeling naar Tarkos te gaan. Ieder mensch moet zijn roeping volgen."

Hij bereikte een hoogbloeiende struik met blauwe trosbloemen en plukte hiervan een paar frissche takken af. "Hier, mijn moeder," prevelde hij voorts, "neem deze en versier er uw haar mee. Zij verwelken spoedig, maar één lange dag blijven ze toch wel levend en kleurig en dat is vreugd genoeg."

Hij liep weer verder en vervolgde op dezelfde eentonige wijs: "Vraagt gij waarom ik geen bloemen geef aan mijn liefste die ik nooit weerzien zal? Mijn laatste gift aan haar was een fonkelende steen en haar oog heeft gefonkeld toen ze dien beschouwde. Maar toen wij over het meer voeren en ik mij zalig voelde, wierp ze den steen weg in vreemde scherts en lachte. Laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren."

Als een kind lachte hij. Na een pauze fonkelden ook zijn oogen. Hij begon weder: "Dat was een zoete dag toen de muziek fluisterde in de verte en de maan onzen weg verlichtte. Ik was alleen met mijn liefste, doch den weg droomde ik mij bevolkt met zingende, vroolijke wezens. En ik voelde mij blijde als nog nimmer. Doch eindelijk kwamen onze gezellen, zingende en vroolijk en schaarden zich voor en achter ons. Toen werd ik somber en twistte ik met mijn liefste onzen eersten twist.

Zij verliet mij en ik kwam laat in den nacht thuis en maakte u wakker, mijn moeder. Gij stondt

schrikkende op en dacht in verwarring dat het 't morgenlicht was, dat zoo fel naar binnen scheen. Ik zei: 't is nog nacht, de maan bedriegt u. Ik trok snel 't gordijn in de hoogte en de groote, volle maan werd zichtbaar. Maar zij keek niet naar buiten, zij zag mij in 't gelaat en vroeg wat mij deerde en ik antwoordde: Niets mijn moeder. Maar het is laat en ik ga slapen!"

Steeds voort wandelde de priester, recht naar het land Tarkos, doch dit was nog ver verwijderd.

"Bloemen, bloemen, bloemen," fluisterde hij na een tweede poos zwijgens, starend langs de kleuriger struiken die hij dan voorbij kwam. "Heerlijke, geurende bloemen, ge zijt goed, en ik min u, ik min u." En onhoorbaar voegde hij toen een heideroos toe, naar wie hij zich overboog: "Wilt gij mijn bloed drinken dat gij nog schooner bloeit dan thans en ik, levenloos, rusten mag, diep onder uw wortels?"

Nu weende hij als een kind. Niet weder werd zijn prevelen hoorbaar. doch innerlijk vervolgde hij nog lang zijn alleenspraak: - "Bloemen, ik min u. Maar ik heb ook mijn leven lief dat geweest is en mijn leven dat komen zal en den dood, - 't alles dat ik niet begrijp. De heele aarde is mijn vaderland..."

Eindelijk verscheen hem het sterke, strenge gelaat van een der priesters die hem tot den nieuwen godsdienst bekeerd hadden en hij hoorde de stem van dien priester die hem rekenschap vroeg. Hij richtte zich op en zei op fier-rustigen toon, als behoorde bij een die zich sterk genoeg achtte om een dienaar van God te zijn: - "Gister nam ik afscheid van mijn moeder, daarom ben ik nu ontroerd en week, doch ik beloof u dat dit niet lang zal duren."

"Ge zijt een kind," antwoordde de ander be-

rispend, "dat ge zoo om het verlaten van uw moeder treurt."

De zendeling antwoordde: "Wees gerust, het was slechts een waan, die mij beheerschte. Veel, veel langer is het geleden dat ik mijn moeder verliet, en ook mijn vaderland ligt veel, veel verder van mij dan één dagreis. Jaren reeds, lange jaren van peinzerij, zwierf ik moederloos en als vreemdeling rond, en ik had de kracht om te leven; ge kunt, ofschoon ik week ben, op m'n kracht vertrouwen als op die van een hard, sterk man."

Toen zag de oudere priester hem met gansch anderen blik aan, met den meewarigen liefdeblik van een vroom mensch. "M'n arme jongen," fluisterde hij teeder, "m'n arme zwerver! Het leven is mysterie."

"Het leven is mysterie," herhaalde de jongere vurig, "maar het nieuwe licht is ontstoken en bestemd de gansche wereld te overschijnen, en het leven zal ervan doorstraald zijn, het leven van alle menschen in het eene heela!"

De oudere zei kalm-glimlachend: "Uw stem is vast en ik heb weer vertrouwen in u!"

De aanhaling is lang, maar wie haar aandachtig gelezen heeft, kan het heele boek verstaan waarvan ze de aanhef is. Een machtig keizerrijk, dat bovendien op zijn grenzen door een krijgshaftig volk verdedigd wordt, en daarnaast een klein, geminacht land, maar met een nieuw geloof.

Wat is de vraag die deze jonge vrouw, de schrijfster van dit boek, bezighoudt? Die haar zoozeer vervult dat zij niet, boeken erover leest, of vertoogen erover opstelt, maar, als in een vizioen, een man ziet

gaan over de heide-geurende heuvels, een man, de verkondiger van dat nieuwe geloof? Wat is de vraag die haar zóó diep heeft aangegrepen dat als zij die man gaan ziet, zij ook hem onttrekt aan de werkelijkheid, zooals zij zichzelf eraan onttrokken voelt, zij hem verwonderd doet gaan door de stilte van een droomland, zij hem dromen doet van zijn moeder, van zijn liefste, van de priester die hem bekeerd heeft, van zijn roeping als zendeling te gaan naar Tarkos? Wat is die vraag die zóózeer haarzelf doet beven van aandoening dat zij haar schepping, de zendeling, woorden in de mond legt, woorden van donkere minachting: - 'laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren,' - woorden van roode wanhoop: - 'wilt gij mijn bloed drinken, dat gij nog schooner bloeit dan thans en ik, levenloos, rusten mag, diep onder uw wortels?' - woorden van weemoedige kracht en hoopvolle zekerheid? Welke vraag heeft haar zóó diep aangedaan?

Het is duidelijk dat er maar één kan zijn: Zal Brodo, het verachte land met het nieuwe geloof, sterker zijn dan het strijdbare Tarkos, dan het grootmachtige Amanië?

-

Lees nu van het boek de laatste volzin.

'Tarkos, Amanië viel, Brodo overheerschte.'

* * *

Een zonderling onderwerp moet dit hun lijken die hun heil in de waarneming van een gegeven wereld zien. 'Welk geloof bedoelt zij?' was dan ook, onmiddelijk nadat een gedeelte van het werk verschenen was, de ongeduldige uitroep. Altijd weer die

meening dat er in een verhaal noodzakelijk van het *tegenwoordig voorkomen* van eenige werkelijkheid sprake moet zijn. Van een *herkenbare* uiterlijkheid, van een *zekere groep* van innerlijke verschijnselen, van *bepaalde* vormen, zooals ze in kunst of denkbeelden eenmaal gegeven zijn.

Maar, eilieve, *is* hier niet in werkelijkheid de grootste tijdsvraag gesteld en opgelost, en die tevens eene van alle tijden is, de vraag die ook in onze dagen harten en hoofden meer dan eenige andere bezighoudt: Wat is de verhouding tusschen oude machten en een nieuw geloof?

Het is zeker verwonderlijk dat door *die* vraag een jonge vrouw tot een zoo hartstochtelijke en breede verbeelding gedreven is, maar sinds wanneer is het verwonderen door ongewoonheid, in dichters en schrijvers een fout geweest?

* * *

De slotzin, die ik aanhaalde, en die het boek besluit als het *Quod Erat Demonstrandum* van de wiskunstige redeneerder, doet voelen hoezeer van het eerste woord tot het laatste de verhouding werd in het oog gehouden, die vooraf in de titel was uitgesproken. Amanië en Brodo. Het groote rijk en het kleine. De oude beschaving en het nieuwe geloof. Dat de oplossing volgen zou als een overwinning van de eerste door het laatste, was van het begin af bedoeld, was in de zekerheid van de Broodsche zendeling aangeduid. De vraag bleef over: langs welke weg?

Op die vraag geeft de heele verdere verbeelding antwoord. Zij toont dat antwoord in tafereelen die

niet op zichzelf, die alleen door hun verband tot die vraag kunnen verstaan worden. Zoals tegenover iedere menselijke arbeid, zoo kan ook tegenover deze, alleen de blootlegging van het hoe? en waarom? tot een oordeel in staat stellen.

De samenhang van de bedoelde tafreelen mag als volgt worden aangeduid:

Vertegenwoordiger van de Amaansche beschaving is de koning van Tarkos. Maar hij is de vorst van een grensland, dat naast Brodo gelegen er gedurig mee streed, maar daardoor juist ermee verkeerde, en dat eerst later gelijkgerechtigd lid werd van het oude keizerrijk. Zoo was het mogelijk geweest dat hij eerst een Broodsche vrouw huwde en dat hij haar daarna verstooten moest. Verstooten moest hij ook zijn zoon, die aan het meer van Tarkos, onbewust van zijn afstamming, als visscher werd opgevoed. Naast de koning, in zijn geheimen en gevoelens ingewijd, is een schilder-dichter, die de bewondering voor eigen oude beschaving met het ruim en menschelijk meegevoel voor al het andere verbindt.

Als vertegenwoordiger van het oude, terwijl toch zijn hart niet los van het nieuwe is, verduurt de koning het eerst de strijd die hem en zijn rijk verwoesten zal. Met hem woont Titarka, een wees, de vrouw van haar volk, die de vorst voor voogd heeft. Eerst door niets van wat Broodsche is, aangeraakt, berust haar lot zoowel als dat van de koning in de terugkeer van de verstooten zoon.

Het is een duidelijk bewijs van de rust waarin dit werk gegroeid is, van de vrede die de ontroeringen van de schrijfster vereende, dat het de idee die erin wordt uitgesproken, in zoo verschillende, opeenvolgende graden toont. De zendeling, die we in het begin

zagen, en die door een groot deel van het boek onze aandacht gevangen neemt, die we al bijna voor hoofdpersoon hielden, zoodat we nieuwsgierig werden naar zijn verdere lotgevallen, hij verdwijnt, zijn rol is uitgespeeld, maar niet voordat een ander hem in een andere gestalte kwam voortzetten. Hij is de dromer die voorafgaat aan alle wereldvernieuwende gebeurtenissen. De tijd van dromen gaat voorbij. Zal de koningszoon die nu in het midden van ons gezichtsveld treedt, de Dader zijn? Merken we eerst op hoe deze, als vertegenwoordiger van de Broodsche gedachte, niet alleen de Dromer, maar ook al zijn Vader vóór zich heeft. In deze heeft hij een voorganger, maar tevens de verdediger van de oude macht, die hijzelf erven, en die toch door *hem* lijden moet. Als de Broodsche zendeling die Titarka gezien en haar schoonheid bewonderd heeft, gezocht wordt, komt ook de visscher met zijn Broodsche gelaatsuitdrukking op het paleis om door haar herkend te worden. Zij kiest hem voor echtgenoot. De koning die hem eerst een korte vreugd met de dood in het vooruitzicht, maar daarna het volle geluk en de opvolging in de regeering toestaat, die koning is overwonnen door zijn eigen menselijkheid, door zijn liefde voor zoon en pleegkind, door zijn meegevoel voor het Broodsche dat hij haten moest.

De zoon is een ander dan de vader. Hij is visscher geweest. Hij is vorst geworden. En tusschen terugverlangen naar nederig geluk en najagen van onbevredigbare eerezucht, zal hij de weg gaan naar Brodo, naar het land vanwaar zijn moeder kwam.

Maar daar gekomen, hij die de eed gedaan heeft als prins van Tarkos, zal hij er hooren dat geen enkele godsdienst, hoezeer ze ook streeft naar uitbreiding,

hoe dringende behoefte ze ook heeft aan helpers, een mensch ontheffen kan van een belofte die hij heeft afgelegd. De kluizenaar die het geweten van Brodo is geeft hem geen andere raad dan die hij ieder zendeling meegeeft: te arbeiden voor het heil van Tarkos.

Zoo is ook hij *niet* de Dader. Maar als de koning gestorven is, dan is de troonbestijging van zijn zoon, die zich een zendeling van Brodo voelt, een gebeurtenis die de tweestrijd zal doen uitbreken. Hij wordt niet de Dader, maar het slachtoffer, vermoord door de Amaansche grooten. De Dader wordt Brodo zelf.

* * *

Ziedaar dus een samenhang. Niet meer dan een hoofdlijn. Maar die zichtbaar maakt dat er in dit boek aarzeling is noch vaagheid; dat de vraag: hoe vervangt een nieuw geloof een oude beschaving? er weifelloos is opgelost. Laten we de gedachte dat hier kunst is, nog een oogenblik verzwegen houden, maar erkennen we dat hier een ongewone geest een ongewone conceptie schiep.

Toch kunnen we nu de beschouwing die ons het boek als kunst doet zien, niet langer uitstellen. Na het verband tusschen de tafreelen zoeken we de tafreelen zelf.

Overschouwen we het heele beeld, dan voelen we ons het eerst aangetrokken door de rustige streek aan het Kaldenmeer of de zee van Tarkos. Daar komt de zendeling, daar wordt hij opgenomen door de oude man die als het volkshart van Tarkos is, ruim en wijs in de zekerheid dat zijn land groot is, stervend op het oogenblik dat de prins naar Brodo gaat,

en hij de ondergang van het rijk voorziet. Zijn kleindochter is Majore, de beminde van die visscher, die, zooals velen wel weten, een zoon is van de koning. Majore, de eenige die Titarka zal willen zien, als haar man naar andere vrouwen trekt, en zij wel voelt dat geene tegenover haar een macht van deugd en schoonheid is dan deze volks-ziel. De koning en zijn vriend de schilder komen in die streek telkens, om de verstooten prins te zien, om hem eindelijk weer aantenemen. Die prins zelf kan niet laten er gedurig weer heen te trekken, ook voordat hij naar Brodo gaat. - Maar om die streek heen liggen de paleizen, parken en tempels, liggen Tarkos en Brodo: om dit nederige volksleven heen de heele vorsteljkheid en strijd, als een stralende vrucht, rijp, dan verwordend, om een gezonde kern. Majore blijft stil in dat midden, de tragedie begrijpend van die vorsten die zich verscheurd voelen aan de omtrek.

Want het *is* een tragedie. Die koning die ál de Brodenhaat geduld heeft, ofschoon hij hem niet deelde, die de zegepraal over zijn zoon heeft uitgesteld, hem alleen een tijdelijk geluk met uitzicht op een vroege dood gunde en die dan plotseling vóór de gelieven treedt, 'een door leed verwonnen grijsharig man: ik ontsla mijn zoon van zijn gelofte, hij is vrij!' Dan die prins, al kort na zijn huwelijk met Titarka zich voelend als op een wankel evenwicht, verlangend tegelijk naar de rust van het Kalden-meer en naar de roem die hem, de Brood, machtig zou maken boven ieder in Tarkos. Hoe ontwikkelt zich in hem, als hij Titarka verlaten heeft, en onder een gehate veldheer mee uittrekt in een oorlog, de hardheid van zijn eierzucht. Weer enkele bladzijden zijn het die ik hier in hun geheel wil aanhalen.

'De prins verliet zijn schoon tehuis en vertrok met het volgend deel der hulptroepen, met de vele officieren, waarmee hij nu in rang was gelijk gesteld, en met den gehaten overste tot meester. Vol moed en opgewekt van zin was het leger, - warm voor het vaderland en den koning, doch koud voor hem. Hij wist dit, - toch zei hij dit zichzelf als donker en wichtig nieuws.

Een der nachten gedurende den tocht naar de verre strijdplek, toen men in een verlaten streek, onder haastig opgeslagen tenten, eenige uren rusten ging, bleef hij eerst verwijderd van zijn legersteê; hij had de voorbereidselen tot het eind toe gadegeslagen, de fakkels zien dooven, de manschappen zich zien verschuilen, - dan zwegen alle stemmen en besloop hem, uit den stillen nacht, een groote, duldelooze angst. Angst voor het leven, voor altijd vreemd, voor altijd ver van zijn jeugdbestaan van visschersknaap en visscher!

Hij worstelde met al zijn kracht tegen 't geen hij een nachtspook schold. Hij verliet de wijde eenzaamheid buiten, verborg zich in zijn tent en zocht den slaap. Maar zijn angst verwon hem, sleepte hem mee naar een diepte van ruwe smart, waarvan hij de klachten smoren moest om de nabijheid van slapende manschappen, in tenten neven de zijne, en waarvan slechts een dunne wand van doek hem scheidde. Hij hoorde hun ademhaling, - zelf lag hij stil, in woeste bitterheid neergeknield naast zijn leger, en meer nog dan de stilte in zijn tent dien nacht, duidde den volgenden morgen een trek op zijn gelaat zijn zwijgen aan. Hij was toen eindelijk kalm geworden; - bij den morgengroet, dien hij met de manschappen wisselde en bij de woorden, die hij

verder, op den inmiddels voortgezette tocht, sprak in het gezelschap van de officieren en den overste, over zijn houding zelfs zeer voldaan. Berouwen deden hem de gevoelens van dezen nacht niet: zijn wil was sterker, zijn plannen klaarder geworden. En hij zag de toekomst voor den overste zeer donker in, wat hem wreed deed glimlachen.

En nimmer herhaalde zich zijn angst, nimmer, als later in den krijg het doodsgevaar hem voortdurend omgaf, nimmer, als daar zijn eierzuchtplannen, aan zijn levensheil nu ten nauwste verbonden, in den eersten tijd keer op keer hem te stout moesten schijnen, dan dat hij ze zou kunnen verwezenlijken. - "Ik ben de zoon van een groot koning, - en van een edel Broodsche geslacht," sprak hij zichzelf toe, bedwong zijn ongeduld, bande elken twijfel aan zegepraal, - en verwierf zich eindelijk wat hij wenschte. Hij won van de manschappen, die zich lang verbaasden, eindelijk de bewondering, die, eerst aarzelend teruggehouden, spoedig in geestdrift losbarstte, - de hooger eerbiedigden hem en dorsten hem de macht niet meer betwisten, die hij zich voort ging toeëigenen. En rusteloos ging hij met zijn pogen verder, allengs door zijn welslagen vroolijk en overmoedig van zin. Maar, schoon zijn stemming dus veranderde en hij lachen kon om het zwakke weerstreven van den overste, die nog trachtte zijn volle gezag te behouden over de troepen, welke den dapperen zoon van hun grooten koning, als dien koning zelf gingen aanbidden, en morden om de dwaling, die het opperbevel in dezen krijg had toegewezen aan zijn mindere, - hij vergat niet zijn plan van wraak in den vreemden nacht tegen dezen gesmeed. Niet enkel hem berooven van zijn macht ten be-

hoeve van zichzelf wilde hij, - hij wilde zijn dood, 't zien vervloeien van zijn bloed. Met koppigheid herhaalde hij bij zichzelf, dat deze man, zijn gedurig en immer storend verschijnen op het lustslot, in den tijd vóór dezen krijg, oorzaak was, ook van zijn eerste vage plannen om vandaar te gaan, - en hij achtte dit zulk een wraak waard. Toen hij zich ten laatste zeker voelde, zijn veroverd aanzien niet door een dergelijke daad te zullen verliezen, dwong hij den gehaten man tot een tweegevecht, dat dezen den dood bracht.

Zoodra het dan gebeurd was, zag hij met eenige ontsteltenis naar den terneerliggenden vijand, - ontevreden, doch onaangedaan, noemde hij later zichzelf dronken van de zotte mijmerij, die sedert z'n vorstelijken rang zijn hoofd doorwoelde, zooals hij vroeger soms dronken was van den zwaren drank, dien hij met andere visschersgezellen in hunne kroegen dronk. Maar hij zond met koele beradenheid het bericht van den dood des bevelhebbers naar het hof van Tarkos en dat van Amanië en stelde zichzelf terstond geheel in de plaats des gevallenen. Tegenstand had hij daarbij thans niet te vreezen, het leger van Tarkos had reeds veel voor Amanië bevochten, - de krijgers waren willig hem als leider te erkennen, en te volgen in heeten en overmoedigen strijd, die, zoo hij overwinning bracht, tevens den voor Amanië gunstigen vrede aan het dan opnieuw onderworpen volk zou afdwingen. Op zulk een oogenblik hem uit zijn daden rukken, zou niemand pogen. En bij de overwinning, die daarna volgde, - geen spoor meer van berouw in zijn hart, - voldoening enkel, die als bruisende blijmoedigheid hem het leven vervulde.'

Nevens deze noodzakelijke verharding in de koningszoon, de tragedie in het leven van Titarka. Zij is de schoonste vrouw van Tarkos, eerst bemind, daarna verlaten. In twee fragmenten zijn de beide gedaanten afgebeeld. Het eerste beschrijft hun samenzijn, toen hij nog aan de spoedige dood geloofde, die zijn vader hem had aangezegd.

‘Naar een kleine groene korenweide, die lag neven de donkere dennebosschen van den koning verscholen, kwamen op een vroegen morgen van de rijpe lente, Titarka en de pas verheven koningszoon.

Zij kwam in de jool harer listen, doorschrijdend lachendsnel, peinzend, blozend-beschroomd de lanen midden de hooge, rechte naaldboomen. Zij had haar wakende dienstvrouwen, wier zorg zij voor dezen tocht moest ontkomen, alle bedrogen en onder het gaan stuwde vroolijk de lust in haar, om ook hèm te bedriegen, door van de plek hunner samenkomst, zoo hij niet reeds dáár was, bij zijn nadering te ontvliesen.

Doch hij was reeds dáár, toen zij kwam. Hij ging met haar naar den eenzaam-bloeienden loofboom in het midden der kleine weide, en voerde haar daar, zwijgend met trotschen lach, voor langen tijd in het groot geluk zijner eerste driftvolle omarming. Zij lagen op het bezonde groen, midden de verstoven bloemen van den boom, het was een morgen zonder wind of wolk, er gebeurde alleen dat langzaam enkele meerdere bloemen den boom ontvielen en de groote schaduw van dennebosch met den rijperen dag van de weide verdween. Zij bevrijdde nu en dan haar handen om te spelen met de schoone, goudgele boombloesem; zij fluisterde, maar hij hield haar

zwijgend omklemd. Zij genoot dan schertsend en lachend, en streefde, met wakkerenden ijver, naar de ontmoeting hunner oogen, die hij ontweek.

Zij rees op eenmaal grillig overeind en wenschte met hem te gaan, uit het overvloedige licht dezer weide, wandelen in de lommerige lanen der dennebosschen. Hij sprak toen ook een schertsend, plagend woord achteloos, weerhield haar en trok haar opnieuw tot zich. Kort daarop waarschuwde ze hem dat hun tijd voorbij was. En schalk telde ze hem haar laatste kussen toe.

“Nog niet voorbij!” antwoordde hij, donker-huiverend.

Toen wilde zij hem in haar schalkheid streelend troosten en beeldde hem met zoete stem en schitterende oogen de toekomst! Het wonen samen, ver van het hof, in het nieuwe, gereede lustslot, dat de koning bij hun huwelijk zeker schenken zou!

Maar met nieuwen hartstocht dwong hij haar mond tegen den zijnen en zijn blik, dien zij nu niet zocht, vestigde hij eindelijk zonder wijken op haar. En de toover van dat oogenblik stroomde in haar, en vernieuwde haar tot gevoelens, die waren onuitsprekelijk en wonderlijk verrassend. Lang stoorde geen beweging, geen woord dit inniger samenzijn.

Hij was nu de eerste die bewoog en sprak. Hij vroeg of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst.

Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: “Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is.”

Toen richtte hij zich op en haar met hem. Nog roerden haar zijn kussen. Zij stond, in weelde verloren tegen hem aangeleund en ontwaakte door zijn stem. Deze trof haar met vreemd, schokkend ge-

luid; zich onwillekeurig losmakend uit zijn omarming, wankelde ze echter en duizelde van zon. Hij greep en steunde haar nog eens. Toen gingen ze eindelijk, langzaam heen, in de richting van de heimelijk verlaten woning.'

Het tweede brokstuk verhaalt hun samenzijn, kort voordat hij naar Brodo gaat.

'In het koningshuis onverwacht aankomende, begaf hij zich 't eerst naar de vertrekken van Titarka. Hij wenschte haar weer te zien; - bij 't onbestemde van zijn verlangens werd zijn oude liefde in weemoed herboren. Hij wist niet de woorden die hij spreken zou, hij wist de toekomst niet. En hij was somber. Maar het vizioen van haar schoonheid deed zijn jeugd leven, - met die ontroering werd zijn kracht levendig en als een sterk man, welbeheerscht, trad hij bij haar binnen.

Zij bevond zich in een droef-tooverig tuintje, een gansch eigen plekje, - midden de grijze paleismuren, toegankelijk alleen uit een harer kamers, waarvan de wijde deur openstond. In die deur verscheen hij.

Hij herkende deze plek nauwelijks. De bloemen hier waren weinige en teere, en zij was zorgelijk daarmidden doende. Zoodra ze hem zag, kwam ze verrast naar hem toelopen met oude levendige haast, - doch zijn omhelzing bekortte zij, om met schalke behendigheit de deur snel te sluiten, - een gordijn viel neder en sloot het uitzicht naar die zijde af. Dan zagen ze elkander even aan, - een trek van ouden moedwil was op haar gelaat, die haar weemoed verborg.

De toon harer stem was ook de oude, toen ze hem met schalken drang meetroonde van hier, en hij ging half boos, half blijde met haar, tot zij zich ergens een zitplaats voor hun beiden koos. En daar zich neervlijende zag ze hem weer aan, uitdagend nu doch treurig. Om zijn lange uithuizigheid kwam nu een boos verwijt over haar lippen. Als hij dan naast haar kwam en iets teeders haar zeggen wilde, trok ze haar hand, tot nu toe stijf achterwaarts gehouden, te voorschijn en wierp hem speelsch een bloem toe, die ze daarin vasthield; tegelijk was in haar oogen, die even gloeiden, de gebiedende wenk tot zwijgen.

Hij brak terstond af en beschouwde met verborgen blik de kelk dier bloem.

“Wat zullen wij nu doen samen, wij?” vroeg ze spoedig daarop, luimig. Zij lag achterover en haar gelaat was ver van hem.

Voortdurend was hij zich van het plan, dat hem naar dit huis had gedreven, helder bewust. Hij antwoordde schertsend - en zijn lachende blik die haar aanzag was koud - dat zij immers bezigheid genoeg had, buiten hem...

“Ja,” zei ze trotsch. Doch daarop zonk haar hoofd voorover en weende ze. En ze liet zich willig door hem kussen.

Eindelijk vroeg zij hem, of hij nu lang hier dacht te blijven. “Neen,” was zijn antwoord en hij zei haar ernstig, dat hij zulks niet kon. Hij aarzelde even maar hij deelde haar toch niet mee wat hij op dat oogenblik omtrent toekomstige dingen dacht.

Zij had dit antwoord wel verwacht en verdroeg het rustig. Waarheen hij ging, vanhier, vroeg ze dan, hem eensklaps scherp aanziende. Doch die scherpte verdween dadelijk uit haar blik, het werd een zoete

volle blik van liefde, diep en donker van weemoed.

Hij sprak peinzend en op onvasten toon, dat, als hij nu heenging, dit een afscheid werd voor mogelijk zeer langen tijd. En hij troostte haar. - Of hij zich dan weder verborgen zou houden als deze laatste weken, vroeg zij zacht.

“Misschien”, zei hij, koud en lusteloos. En hij haalde de schouders op.

Toen schudde hij die gelatenheid met geweld van zich. Zijn stem werd luid en vreemd. “Dit is een donkere tijd,” zei hij, “maar hierna zal een betere komen! Het is alles de schuld van den haat, dien men mij hier toedraagt en van mijn onmacht. Beschuldig mij niet, - beschuldig uwe Amanenvrienden. - Haat hen met mij! En wees sterk en heb vertrouwen!”

Dit laatste uitte hij ruw. Hij was opgestaan en liep in haar nabijheid enkele malen op en neder. Daarna stilstaande, ging zijn blik starend langs haar heen.

Maar zij volgde nu de opwaartsche golving zijner eerezuchtige wenschen niet. Niet bij de toekomst, - bij het verleden, schoon bij den tijd aan het heden grenzende, was alleen haar denken. Tot moedig spreken hief ze haar in aarzeling lang neergeslagen blik naar hem op. Dan naderde zij echter de schoone forsche gestalte, die starend leunde, raakte het trotsch en donker gelaat met haar lippen aan, - zoodat haar woorden toefden. Vreemd verwijderd van de zijne, klonk het dan uit haar mond:

“Ik droomde dat gij deze laatste weken u ophieldt in nabijheid van het Kaldenmeer. Was dat waar?”

Met matten lach antwoordde hij haar: “Ja.”

- “Dat de herinnering aan uw oud leven en uw

oude liefde u daarheen dreef! Dat gij naar Majore hebt gezocht...”

Haar schoone oogen, dicht bij hem, weerhielden zijn verstoordheid. Hij lachte even opnieuw, zei in scherts toen: “Ik vond haar niet.”

Zij werd zeer droef gestemd. Aan de minnaressen die hij openlijk geliefd had, dacht zij niet.

Hij kon haar troosten, wetend dat de gloed van zijn liefde wel haar, - Majore nimmer meer toebehoorde. Doch zijn tocht naar dat meer verklaren deed hij zoomin haar als hij 't zichzelf gedaan had en zij behield van haar droefheid veel.

Hij verliet haar eindelijk, haar een spoedig weerzien belovend, - dat dan echter tevens 't afscheid zou zijn. Maar hij wilde haar moed, - haar weekheid niet. Zoo ze hem moed betoonde, beloofde hij, - zou hij haar meedeelen wat hem thans zelf nog onzeker was. Maar wat wichtigs zou ze dan hooren? vroeg hij zich schamper bij het heengaan. Alleen gelaten bleef zij lang in moedeloosheid zitten, turend naar de plek waar hij gestaan had. En zij luisterde of hij niet weerom kwam, droomend van zijn stem, zijn woorden, en haar leed vermeerderend met vreemde vizioenen.’

Terwijl de koning een wrak wordt, zonder kracht, zonder waardigheid en zijn zoon naar Brodo gaan ziet met de listige hoop dat hij er zal omkomen, blijft Titarka dezelfde, de schoone, fiere, beminnende, die hem alles vergeven kan, maar alleen niet de gedachte dat hij iets doen zou tegen zijn eed.

* *
*

Ik geloof dat de vraag of wij in dit werk met kunst te doen hebben door de lezer zelf al beantwoord is. Niet alleen in het begin, maar van het begin tot het einde is de ontroering, de overtuiging, de verzekerdheid dat en hoe een nieuw geloof, wanneer het waarlijk een geloof is, een oude beschaving, hoe machtig en eerwaardig ook, overwinnen kan, in dit geschrift *beeld* geworden. En van het begin tot het eind is iedere schakeering van die beeldwording evenwaardig uitgedrukt.

Beeldwording. De beelden staan er dus niet om hunszelfs wil, zooals dat zijn zou wanneer ze personen voorstelden van wie ons de karakters of de lotgevallen werden uiteengezet. Integendeel treden zij enkel op om hun beteekenis voor de grondgedachte en zij verdwijnen als hun belang voor die gedachte is uitgeput. Alle gestalten in dit boek verdwijnen, en aan het einde blijft de prins van Tarkos, koning geworden, alleen over, totdat ook hij sterft en de plaats ruimt voor het volk van Brodo, de drager van het nieuwe geloof. Maar iedere van die voorbijgaande gestalten, levend en eigen, is uitgebeeld met de voortreffelijkheid die we aan enkele zagen. De sierlooze maar vaste en harde taal waarmee de eerezucht van de prins van Tarkos beschreven wordt. De bloeiende, wankelende, in zachte klanken en snikkingen golvende woorden waarin liefde en leed van Titarka uitwellen. En niet minder zorgzaam dan de hoofdfiguren zijn tal van bijfiguren geteekend die we niet alle noemden.

De stijl van dit werk is vloeiender en tevens gebondener dan die van *Santos en Lypra*. De ontroering is er dieper, de vrede beheerschender. Ook getuigt de idee die het belichaamt, van een gerijpter persoon-

lijkheid. Terwijl die van de eerstelingsarbeid zich bewoog om de verhouding van Kunst en Natuur, een verhouding die jeugdige dichters vóór alle andere helder is, - drukt die van *Amanië en Brodo*, in haar tegenoverstelling van nieuw geloof en oude beschaving, een volgroeider staat van leven uit.

1909.

Leopold Andrian's De tuin van de openbaring

Der Garten der Erkenntnis van Leopold Andrian. Het is een klein boekje, en proza, maar dat de belangrijkheid van een groot gedicht heeft. Het bevat het verhaal van de jeugd van een Oostenrijker - die wel de schrijver zelf mag zijn -, en er gebeurt in die jeugd niets ongewoons behalve de aandoeningen van de jonge Weener, voor wie alles een wonder wordt. Maar hierom behoefde het nog geen gedicht te zijn. Indien het niets anders was dan een heldere beschrijving van lotgevallen en ontleding van aandoeningen, dan ware het een talentvol proza-werk, maar geen gedicht in de zin waarin ik dat hier bedoel. Het kenmerkende is evenwel dat ieder die dit boekje leest met de lust om het te begrijpen (als proza dus) zijn moeite vergeefs zal vinden. Hij zal veel terecht leggen, maar dan blijft er iets over en dat overblijvende, bemerkt hij, is het hoofdzakelijke. Erwin sterft *zonder* dat hij begrepen heeft. Een *verlangen* naar openbaring en een *gevoel* van het verborgene heeft de schrijver de lezer willen meedeelen: en hij moet tevreden zijn dat het daarbij blijft.

Als Erwins moeder na de dood van zijn vader hem naar de kostschool stuurt, dan heeft zij daartoe geen andere reden dan dat zijn stem gelijk aan de hare is. Zij betreurde in die vader het geheim van zijn wezen dat met hem ten grave gegaan was, 'maar Erwin had haar handen en haar stem, en de klank van die

stem verwarde en verkleinde opmerkelijk de grootschheid van haar verdriet.' Hoe dit zoo zijn kon, wordt ons niet uitgelegd. Het is waar dat een begrijpelijke overeenstemming met haarzelve het omgekeerde was van het wonder in het aandenken aan de gestorvene. Zoo peinzen we; maar de schrijver geeft ons de schok van zijn mededeeling en gaat dan verder.

Het natuurlijke levensgevoel bestaat daarin dat men het wonder van het leven aanneemt alsof het natuurlijk is. Het leven is een onophoudelijk feest van raadselachtige verbinding. Wie dat niet wil, wie zich niet eraan overgeeft, wie in zijn *begrip* de eenheid hebben wil die alleen in het leven is, - hem zal op elke stap van zijn weg het raadsel aanzien en hem martelen en hem doodjagen.

Vóór Erwin op school kwam, leefde hij in de illusie zichzelf genoeg te zijn. Nu werd hij ingeschakeld. Zijn ziel en de buitenwereld waren geheel gescheiden: zij verstonden elkander niet. 'Dit leven was als een vreemde arbeid die hij verrichten moest, het vermoeide hem en de heele dag verheugde hij zich op het slapen gaan. Als dan boven in de slaapzaal de lichten waren neergedraaid en zijn wang het koele kussen beroerde, voelde hij een rilling van bevrediging, zooals die in de volslagen rust alleen diegenen gewaarworden die ongelukkig zijn.' Fantasieën van rust voerden hem van 'de zachte seminaristen', die hij tegenkwam, tot de droom van een toekomst waarin hij priester was, tot God, en tot een Kerk, die hij verdedigen zou tegen de Wereld.

Hiermee was niet de éénheid, maar de tegenstrijdigheid van het leven hem bewust geworden en het raadsel van het tegenstrijdige, het leven als een *onnatuurlijke* eenheid, lokte en prikkelde hem.

De oude priester, die door inwerking op het ei twee kikvorschen levenslang weet te verbinden, boeit hem. En nog meer de oude zangeres, die een meisje lijkt en haar leugenachtige verdorvenheid temidden van muziek en lichten wist te doen huldigen als een triomf van schoonheid.

Dit was in Bozen waar hij studeerde, en waar de jonge prins Heinrich Philipp hem van Weenen sprak.

Die stad zou in zijn leven de openbaring brengen - meende hij - waarnaar hij al een zekere onrust had. Hij kende nu reeds verschillende verschijnselen: - dat er personen waren, die iets bizonders voor hem schenen te beteekenen: op school al had Lato met het heele lichte haar en de heele lichte oogen hem aangetrokken, hoewel hij hem niet kende; onderweg naar Bozen had een teringachtig officier hem vreemd geboeid en wanhopig had hij 's nachts geschreid bij de gedachte dat hij van deze, die misschien gauw sterven zou, zelfs de naam niet wist; - dat er voor de ziel zekerheden waren, onbegrijpelijk, bijna bijgeloovigheden: met niet op een zeker tijdstip naar de Boekowina te kunnen reizen, voelde hij dat onherroepelijk hem iets verloren ging; - dat wat in de werkelijkheid geen of geen aangename indruk maakt, dikwijls een schoon leven kan leiden in de verbeelding. Bovendien waren er dingen waarvan hij meer hield dan van andere.

Maar wat van dat alles de eenheid was, wist hij niet. Het moest wonderlijk, verborgen en schoon zijn. Het moest in zich de tweeheid hebben en toch onverbreekbaar zijn. Het moest hem ten volle bevredigen.

In Weenen moest het aanwezig zijn. Het moest samenhangen met de Weener-vermakelijkheden en

de Weenerhuurkoetsiers - de Fiakers - waarvan Heinrich Philipp hem gesproken had.

Toen hij zeventien jaar was, kwam hij er. 'De Weermanier leek hem de bevallige, steeds verder lokkende bekoring van een licht te hebben waarvan men niet weet of er twee kleuren in zijn die telkens in elkaar glijden of één kleur die zich in al haar schakeeringen ontleedt.' Daaronder lag 'het Andere.' 'Hij zeide "het Andere" en had daarbij het gevoel dat zich ergens heen een wereld uitstreckte, waarin alles verboden en geheim was, even groot als die welke hij kende. Vooral de Fiakers zag hij met een eigenaardige angstige opwinding aan. Velen leken verbazend op de jongeheeren; dat in deze overeenkomst de tegenstelling lag, moest met de aard van "het Andere" te samenhangen.'

'Maar Erwin vond niet in de Fiakers wat hij van hen verwacht had, - zij leken werkelijk op de jongeheeren, maar zooals de stijl van hun kleeding, zoo waren ook de verschillen van hun zielen sterker uitgewerkt. Zij konden nog kinderlijker zijn en de vormen van hun beleefdheid waren teerder maar verdraaider. Dikwijls in de vakantie viel het Erwin in dat de Fiakers hem "het Andere" niet getoond hadden.'

'Ook de wereld verloor voor hem haar bekoorlijkheid, omdat geen andere wereld als haar tegendeel ermee samenhing.'

Achtereenvolgens van drie werkelijkheden wachtte hij nu de openbaring: een vriend, het leven, de vrouw.

'Clemens was arm en zeer eenvoudig; hij was nieuwsgierig, bedorven als een straatjongen en haast pathetisch onschuldig. Alles in zijn gezicht was licht, tot zelfs de zwarte ringen om zijn oogen. In zijn blon-

de haar, dat mat zag alsof het gepoederd was, in de weeke rijkdom van de bewogen lijnen van zijn gezicht en vooral onder zijn oogen lag de roerende schoonheid van de late tijden. Hij had de stem van die officier met wie Erwin naar Bozen gereisd was, maar hij geleet hem niet. Erwin hield ervan naar hem te zien en zijn stem te hooren; weliswaar hield hij nog meer ervan in de lente met hem naar het Prater te rijden of hem saam te brengen met zijn vroegere vrienden, die hem niet verstonden. Hij hield ook ervan hem met pas uitgevonden parfums te besprenkelen of hem zulke dingen te schenken, welker schoonheid men, daar ze verrassend en onharmonisch is, elegantie noemt.'

Maar niet lang duurde het of hij voelde dat ook geen vriend hem de levensvervulling schenken kon.

'Na zijn meerderjarigheid (achtien jaar oud geworden) waren Erwin en Clemens nog drie dagen samen buiten. De laatste nacht bleven ze in een stations-hotel in Bruck, want Clemens' trein ging eerst om drie uur 's morgens. Het opstaan was onaangenaam en het werd koud; beiden waren onrustig en bevreesd iets te vergeten; haastig door elkaar dronken ze thee en cognac. Op eens overviel Erwin het gevoel van een groote armoede; het was hem als had zijn vriend alle rijkdommen in zich en nam die met zich; maar ook scheen hem de tijd van hun samenzijn niets van die rijkdom ontvangen te hebben; hij wanhoopte; die tijd was zoo slecht gebruikt en hij had hem graag weggegeven voor van nu af aan nog één uur. "Clemens" zeide hij. Clemens verstond hem, maar hij kon hem niet helpen; een oogenblik stonden zij tegenover elkaar in hun onvruchtbare schoonheid waarvan zij elkaar niets konden geven;

dan keek door het venster het landschap binnen, graan, weide en hemel, elk in zijn kleur, maar onnatuurlijk wakker in een schoonheid wier toon te hoog gespannen was, want nog scheen geen zon. Dan merkten ze dat de kaarsen brandden.'

'Het leven' en 'de vrouw' waren de twee woorden die hem uit de krachteloze verzen van Bourget bedwelmd hadden. Maar het leven zooals hij het tot nu toe kende leek hem meer de voorbereiding tot een openbaring, dan dat het de openbaring zelf zou zijn. Hij wachtte dan geduldig dat een vrouw hem die openbaring bracht. Weenen, dat nu al zoo veel voor hem beteekende, zou dan eerst, meende hij, zijn volle zin voor hem ontraadselen, in dat 'grootte oogenblik.'

'Een jaar later leefde Erwin met een vrouw. Zij was schoon met de schoonheid van die late busten bij welke men een oogenblik twijfelt of zij ons een jonge aziatische koning toonen of een bejaarde romeinsche keizerin; en op deze schoonheid had zich de bewondering van vorsten, kunstenaars en menigte sinds twintig jaren afgedrukt; zij geleek een triumfzuil van haar eigen leven, waarop het onnoemelijke gegrift was dat men van haar gehoopt en in haar gevonden had, en daarboven in pronkende letters het grootte heerlijke lot dat zulk een leven is.'

'Alle wonderen die Erwin van de openbaring verwacht had waren in haar, maar hij vond geen openbaring. Wanneer hem zijn vroeger leven een voorgevoel ervan geen te geven, zoo was zij hem de geschiedenis ervan: de geschiedenis waarin alles wat stralend was glanzend wordt en ook het kleine groot, maar veel van dat wat ons wijsheid scheen slechts geestrijk.'

Het keerpunt in Erwins leven wordt nu aangeduid door de volgende woorden: 'Eens op een avond in Mei ging Erwin de stad door; het regende, hij voelde verlangen naar de volheid van lotgevallen, waartoe de mogelijkheid in hem was.'

Tot die tijd had hij afgewacht wat het leven hem brengen zou. Zijn eenige verlangen was geweest naar openbaring. Maar nu was een ander verlangen, ongeduldig, en van heel andere aard dan het eerste, in hem opgestaan.

Het komt mij voor dat met deze verandering in Erwin ook de werkwijze van Andrian verandert. Tot daartoe heeft men het gevoel kunnen behouden dat men te doen had met werkelijke voorvallen waaraan alleen een voor de ziel van Erwin bijzondere en diepe beteekenis werd toegeschreven; maar voortaan krijgt men de indruk dat ter uitbeelding van het in Erwins ziel gebeurende een gestalte verbeeld is van werkelijk voorkomen, maar die wezenlijk zinnebeeldig moet worden verstaan. Dit is de gestalte van de man in de tingeltangel, die nog tweemaal terugkomt en de laatste maal door Erwin voor zijn 'vijand' erkend wordt: 'zijn vijand, die hem van zijn geboorte aan gezocht en hem in de dronkenschap van het voorjaar gevonden had en hem sinds dien vervolgde en achternaliep en hem aldoor naderkwam en hem eindelijk inhalen en zijn hand op hem leggen zou...'

'Geheel ernstig bleef ook een die naast Erwin zat; slechts van tijd tot tijd zag hij Erwin aan en toen men hem zijn wijn bracht, reikte hij Erwin het glas, opdat hij eerst eruit dronk. Toen hem Erwin daarop een sigaret gaf, scheen zijn lichaam in zonderling vleiende en deemoedige dankbaarheid kleiner te worden,

terwijl zijn oog smeekend maar rustig naar Erwin zag. En onderwijl hem Erwin in het gezicht keek, viel hem plotseling het tegenovergestelde ervan, het gezicht van zijn beminde in, met gesloten oogen als een masker onder de helm van haar goudkleurige haren in de ledige en hoogmoedige schoonheid van de dood. In het minne gelaat van de vreemdeling was zachtmoedigheid en boosheid, vrees en dreigen, en het geheele leven, maar als in het leven tegelijk; want het veranderde zich niet als hij sprak, alleen wond zijn lichaam zich als onder een innerlijke beweging die hem overweldigde. Zijn gebaren waren wijd alsof hij veel zeggen wou, maar krachteloos en loom, alsof hij er te zwak toe was. In zijn ontspannen leden was de weekelijkheid van een die 's morgens wakker wordt; maar zijn kleeren waren armelijk, zijn hals bloot, en hij had het niet koud. Toen Erwin heenging, kwam de vreemde hem achterop en vroeg hem om vuur; zij gingen de voorstad door in de richting van de spoorlijnen en de vreemde verhaalde zijn leven. Erwin wist dat hij loog, maar hij wist ook, dat in deze leugen, hoe dan ook, de diepe, donkere, veelvoudige waarheid lag. Eindelijk waren zij buiten waar het land begint, welks kleurloos vertreden gras door planken omsloten is. De vreemde vroegde hem waar zij heen gingen; dat wist Erwin niet en hij werd bang en keerde zich om naar de stad terug. De vreemde bedelde hem aan om een aalmoes.'

Erwins aandoeningen werden pijnlijker maar ook verhevener. Hij was zich bewust geworden dat het geheim niet in deze of gene lag, maar in het heele leven, en dat ieder het in zich droeg. Bestond het leven niet uit een reeks ontmoetingen van even elkaar begroetende eenzame geheimen? - Eenzaam,

en toch verbonden, toch verwantschap door het heele leven! - Na een nacht van waanzinnige lichaamsbegeerte moest hij het zich toegeven dat hij gevallen was en nochtans 'kon er voor iemand die het leven met de maatstaf van het leven mat geen val bestaan.'

Kort voor hij een bezoek aan zijn moeder bracht stond op een avond, 'terwijl hij een hoek omsloeg, de vreemde voor hem met wien hij in het voorjaar, begeerig naar openbaring, geloopt had; de vreemde groette hem nederig; zijn gezicht en zijn gebaren waren zoo verschillend van elkaar en zoo geheimzinnig als toen hij hem eerst zag, maar hij leek armelijker en de schuwe rust in zijn blik was dreigender. En in Erwin vermengde zich de verwachting-volle nieuwsgierigheid waarmee hij hem vroeger aansprak met de zonderlinge angst die hem vóór de stad de vreemde verlaten deed. Toen hij hem dan was voorbijgegaan, werd die angst nog maar banger door zijn verwachting en door zijn nieuwsgierigheid; wat was het dat de menschen ondanks hun eenzame leven nochtans verbond, waarin lag dit lokkende en dreigende geheim in het leven, welke kracht had macht over hem en waarom kende hij haar niet?'

Samen met zijn moeder stelde hij zich de vraag naar het geheim duidelijk. Zij waren gelijke naturen 'en wat in hem was was in haar, maar in hem doortrild van het lage en smartelijke.' - 'Eens gingen zij 's avonds door de zachte en feestelijke bevalligheid van het italiaansche landschap. De popels aan weerszijden van de weg werden tot een triomfpoort door het kleurige wijnloof dat hun kronen rijker maakte en ze in loome ketenen verbond. "Het geheim van het leven" zei ze "kunnen we niet vinden,

omdat het leven te rijk, te veelvoudig, te oneindig is." "Ware het zooals ge zegt," was zijn antwoord, "zoo hadden we de hoop het te verstaan uit zijn rijkdom, maar het is zoo vreeselijk eenvoudig ons eenige erfdeel en het eenige wonder daarin is ons levenslot." Dan zeiden zij beiden dat ze dit levenslot niet verstonden. "De oorzaak moet in de ziel zijn" zei hij. "Neen," zei ze "wij gaan door ons leven als door de parken van vreemde kasteelen, door vreemde bedienden geleid; wij bewaren en beminnen de schoonheden die ze ons getoond hebben, maar naar welke ze ons voeren en hoe snel ze ons voorbijvoeren, hangt af van hen. Eerst zijn het de ouders, dan de anderen." "Neen" zei hij, "ik geloof, het geheim ligt daarin: wij zijn alleen, wij en ons leven, en onze ziel schept ons leven, maar onze ziel is niet in ons alleen." Aan een rilling beseften beiden dat hij de waarheid gezegd had; en beiden voelden zich verbonden; maar smartelijk, dof en redenloos, zooals zich die dieren moeten verbonden voelen waarvan de oude priester Erwin verteld had, die door de kunsten van de scheikundige aan elkaar gebonden leven.'

Toen hij wegreisde had hij overal de dingen waar hij langs kwam lief, omdat hij er zich mee verwant voelde. Tusschen hen zijn plaats te zoeken, dacht hij zich.

Maar onbegrijpelijk was de kleur van de zonsondergang en er waren menschen die hij dacht dat iets voor hem beteekenden en die hij niet dorst aanspreken.

Toen hij aan het eind van zijn reis naar Weenen ging, overviel hem de leegheid die hij gevoeld had bij het afscheid van Clemens.

In Weenen studeerde hij. De aandoeningen die de

natuur kon geven, waren in hem. Niet een plaats te zoeken tusschen haar verschijnselen, wenschte hij, maar zelf haar te zijn. Maar studeerende hoopte hij, 'dat als hij haar begrepen had, hem uit haar beeld zijn beeld aan zou zien.'

Dan kwam het einde. Het was November, 'maar het was dezelfde regen als in het voorjaar, en ook de lucht was dezelfde; en eveneens als in het voorjaar voelde hij verlangen naar de lotgevallen waartoe de mogelijkheid in hem lag.' 'Toen steeg voor hem aan de hoek van twee straten de vreemde van de lente en van de zomer op; zijn gezicht was veranderd, het was mager en vertrokken en onverbiddelijk geworden, slechts de bewegingen van zijn lichaam waren eender gebleven. Maar nu was niet meer in hem dan een eenige schrikkelijke dreiging.'

Ziehier een symboliek die met verklaring niet gebaat zou zijn. In het bovenstaande heeft de lezer de hoofdzakelijke trekken bijeen tot een samenvatting van wat rijker en met overvloediger gegevens in de arbeid van Andrian aanwezig is. Het leven van een jonge Weener, van een jonge Europeër uit het laatste vierde van de negentiende eeuw, wordt er u innerlijk en uiterlijk door nabijgebracht.

1905.

Kunst en idee

Altijd weer leven in steden en op dorpen, jongeren die kunst liefhebben, en ervan droomen kunst voort te brengen. Ouderen mogen meenen dat de wereld bij hen zal ophouden: daar begint zij telkens opnieuw, die wonderlijke wereld van wil en schoonheid in harten en hoofden, altijd dezelfde en toch altijd weer een andere. Verborg en leeft ze er in kinderen die opgroeien, totdat monden en handen van haar getuigen.

Wie zal ook zeggen hoeveel van zulke jeugdigen onze gedichten lezen of door onze gedachten geprikkeld worden.

De apeldoornsche knaap Gustaaf van de Wall Perné schijnt het zoo gegaan te zijn. Lid van een gezin waar zijn liefde voor kunst geen tegenwerking, eer eenig begrip ontmoette, vormde hij later met vrienden van de middelbare school een gezelschap waar, in de winteravonden, over boeken en gedichten gepraat werd en de geestdrift van een nieuwe ontdekking heerschte, wanneer een der leden de vondst bracht van een niet gekende, maar uit behoefte aan schoonheid en zucht naar innerlijke levens-vulling halfbewust verlangde, en daarom begrepen theorie, of van een 'diep-gevoeld 'sonnet'.

De eigenlijke Nieuwe-Gids-tijd was toen stellig al voorbij, maar men ziet hoe hij hier nawerkte.

'Er werden verzen voorgelezen die men zelf gemaakt had, of een novelle of een toneelstuk,

waarin, wie zich literair begenadigd dacht, zijn fantasie of levensgevoel of toekomstverlangen "uit-tezeggen" trachtte. Ieder jaar verscheen er een geschreven jaarboek, en er stonden teekeningen in van wie teekenen kon.

's Zomers gingen zij uit. Dan zwierven zij over de paarsgrauwe hei en door de zingende bosschen met een zelfde geestdrift als waarmee er vroeger de jonge helden zwierven, die landen en burchten veroveren gingen; - zij joegen de lichtende wolken na, die over de Vale Ouwe dreven als idealen over het leven van een mensch, - scholen in holle wegen en droge grachten weg, wanneer de donder daar daverde over het bange land, - droomden van de mysteries die tusschen de dichte dennestammen zweven, - zagen de spookgestalten der grillige jeneverbesstruiken en de dansende witte wieven, of kwamen soms - zwart - van een heibrand thuis...'

Bij onze herinneringen aan de Veluwe - naast Van Oordts romans en Potgieters Gedroomd Paardrijden - bewaren we voortaan ook deze bladzij. Het is een goed ding dat rondom de steden het land ligt, en in de menschen-looze vrijheid de verbeelding van jonge menschen zich vrij bewegen leert. Die verbeeldings-vrijheid is de geheime bron, waaruit koele druppels tot stroompjes saamvloeien, die zich vereenigen en de wereld bevruchten. Geen enkele kunst leeft zonder verbeelding; maar wij hebben de tijd gekend toen aan de verbeelding van schilders, en ook van schrijvers, geen andere inhoud gegund werd dan de uiterlijke werkelijkheid, die men dan de natuur noemde. Hoe onbevangener zij daartegenover stonden, meende men, hoe beter hun kunst zou zijn. Niets dwazer, ja verderfelijker, dan tegenover die

wereld te treden met een eigen wil, eigen geest, eigen innerlijk en denkbeelden, en die liever dan haar te willen uitdrukken. *Passiviteit* tegenover de natuur was het grondbeginsel, dat omgezet in literatuur naturalisme heette, in schilderkunst impressionisme. Na 1890, toen het duidelijk bleek dat de passiviteitskunst in al haar schakeeringen uitgeleefd en verworpen was, kwam er ruimte voor de werking van meer actieve geesten. *Activiteit* van de geest werd erkend als het bij uitstek scheppende, en de natuur als datgene wat overwonnen en beheerscht wil zijn. Niet dus als een die haar bekoring onderging, maar als een die in haar geheimen binnendrong, ze haar ontnam en daardoor haar meester werd, voelden zich de nieuwe kunstenaars. Hun betrekking tot de natuur werd omgekeerd, al behoefde ze daarom niet minder eng te zijn.

We begrijpen derhalve dat de schilder en teekenleeraar Van de Wall Perné, hoewel hij in Amsterdam moest leven, zijn Veluwe met hei en bosschen even innig als zijn kunst beminnen bleef, en dat zijn vriend Frans Berding die beide in één adem noemt. Dat men een Vereeniging van Kunstenaren der Idee opricht, wil dan ook niet zeggen, dat men van de natuur afstand doet.

Ik ken het werk van Van de Wall Perné te weinig dan dat ik zou willen oordeelen over de juistheid van wat in deze Inleiding erover gezegd wordt. Ook ben ik van de genoemde Vereeniging niet voldoende op de hoogte. Maar mij boeit het feit dat de kunst als Idee, dat is als geestes-schepping begrepen wordt, en niet langer alleen als weergave van indruk of van beïnvloeding door de buitenwereld. Zonder twijfel is ze altijd beide, maar de Mensch die tusschen Natuur en

Kunst staat, is anders geworden. Hij werd van lijdzaam werkdadig, van weergevend voortbrengend, van zin- en zenuw-organisme denkende en verbeeldende geest.

Dit feit beteekent een prachtige verbetering, een vernieuwing, een aanwinst en een vergezicht van mogelijkheden, niet enkel voor onze kunst, maar voor ons heele leven. Zij die deze wijziging geringschatten, dichters of schilders zelfs verwijten dat zij in hen heeft plaats gehad - en er zijn er die hun dit verwijten - begrijpen niet waarin op dit oogenblik de kracht en de toekomst ligt. Ik zeg dit niet om hen te verdedigen die van gevoelig verstandelijk geworden zijn en nu de bedenksels van hun verstand ideeën noemen. Onder Idee versta ik die naar voren dringende kracht die het wezen van eenig leven is en die alleen in zijn vorm zichtbaar wordt. Zoo is de idee van een bloem een volkomen bloem, niet eene die door bijkomstige omstandigheden van haar grond-type is afgeweken. Haar volkomenheid is evenzeer uiterlijk als innerlijk, evenzeer schijn als wezen.

Kunstenaars van de Idee zijn daarom zij die zich het wezen verbeelden en niet een of ander toevallig voorkomen. Zij maken aanspraak op de hoogste rang in de orde van de Verbeelders. Wie denkt dat zij daarom de werkelijkheid niet zouden liefhebben, vergist zich schromelijk. Integendeel: zij hebben haar meer lief, omdat zij niet langer door haar bijkomstigheden worden vastgehouden, maar haar zien zooals zij waarlijk is. *Zij verbeelden zich het wezen van de werkelijkheid.* Zij hebben niet kunnen rusten voor zij hun verbeelding en dat wezen als een eenheid voelden; en niet langer een breuk tusschen zichzelf en de buitenwereld, niet langer de vloekwaardige

tegenstelling tusschen Werkelijkheid en Fantasie.

De behoefte aan eenheid van die beide is de gelukkigste drift die een mensch bezielen kan, de oogenblikken waarin iemand die eenheid voelt is hij waarlijk zalig. Hoe veelvuldiger ons brein zich gesplitst heeft in de duizenden vezelen van zijn bewustheid, des te moeilijker wordt het voor ons de wereld te erkennen als een eenheid, maar des te sterker wordt ook de heilrijke werking, uitgaande van hen die dit waarlijk bestaan. De dichters en kunstenaars die als een innerlijk gezicht de eenheid van die wereld handhaven, zijn een zegen voor tal van leeken, die geneigd zouden zijn de werkelijkheid te haten en zich een fantasie tot troost zoeken. Niet daarheen! hooren ze zich toegeroepen. In vlucht uit de werkelijkheid kan nooit het geluk bestaan. Maar wel in de erkentenis dat het wezen van de werkelijkheid één met onze verbeelding is.

Iets van dat geluk - blijkt uit dit boekje - is ook de kracht van Van de Wall Perné geweest.

Sprekende over zijn kunst zegt Frans Berding: 'Dit is ernstige kunst - maar is het innerlijke leven van geluk dan niet de hoogste ernst? En wie, die ook maar één oogenblik van stil geluk beleven mocht, zal durven beweren dat die ernst niet de hoogste blijheid is?

Deze blijde ernst van het geluk te leven in een mooie wereld, in deze innerlijke bewustheid één te zijn met het tijdelooze en namelooze, dat de geest en het wezen der dingen is, is de inhoud van deze kunst. Anderen mogen aangedaan zijn door de uiterlijke vormenschoonheid van een brok der natuur of de bepaalde groepeerings van een levensdeel, - landschappen onder wisselend licht, een moeder met

een kind, stratenbeweging of groote-stads vrouwengedoe, - aangedaan door het zichtbare alleen, - Van de Wall Perné was een aandachtige op het mysterie van het Leven en de geheimenissen der Natuur: hij was een stilzinnende tusschen opmerkzaam kijkenden. Het onbeschrijfbaar van de Natuur had hij lief, en het geheimnisvolle - dat méér, want dieper is dan geheimzinnigheid - was de muziek in zijn ziel. De indrukken, die de werkelijkheid hem gaf, werden in zijn wezen omgeschapen en wedergeboren tot een werkelijkheid van geheel andere, want ideëele, orde. Wat soms maanden leefde in het onder- of half-bewuste van zijn ziel kon op een kalme wandeling door zijn Veluwsche bosschen, door een straal van de maan, door een geluid in de lucht, door gretig opgedronken muziek met plotselinge hevigheid een klaar schilderij worden voor zijn oogen, een openbaringsgezicht in het helle licht van zijn ziel, maar waarvan het ontstaan bleef in het duister. Daarom is Van de Wall Perné's kunst van groote onmiddelijkheid, en voor hen die enkel denken van onbegrepen spontanëiteit. Ontleding van dat werk maakt het begrip ervan niet grooter. Omdat het werk niet was tezamen gedacht. Zien met open ziel doet het alleen begrijpen. Omdat het door den kunstenaar met open ziel was aanschouwd. Die kunst is een kunst van wereld-aanschouwing, - van wereldoverweging niet.'

Hiermee overeenkomstig zijn de motto's die de schrijver boven zijn opstel geplaatst heeft: Van Schopenhauer: '...der Begriff, so nützlich er für das Leben, und so brauchbar, notwendig und ergiebig er für die Wissenschaft ist, ist für die Kunst ewig unfruchtbar. Hingegen ist die aufgefasste Idee die

wahre und einzige Quelle des echten Kunstwerkes.' Van Richard Wagner, uit 'Das Kunstwerk der Zukunft': 'Es ist gar nicht Spekulation, sondern im Grunde nur Darlegung der Natur der Dinge und ihres richtigen Verhältnisses zu einander' en 'Das Kunstwerk ist die lebendig dargestellte Religion.'

Dit geschrift is dan ook allereerst belangrijk als uiteenzetting van beginselen. Daarna als verklaring van hun toepassing tot kunst. Die kunst komt niet voort uit indruk of aandoening, maar uit innerlijke aanschouwing. 'De waarheid van zulke kunst ligt daarom niet in de natuurgetrouwheid van haar uiterlijken vorm, maar in de levensoprechtheid van haar inhoud en in de overeenstemming daarmede der uiterlijke vormgeving.'

Wie die ze kent, denkt bij deze uiting niet aan de sprookjes van Nine Van der Schaaf, door letterkundige beoordeelaars hardnekkig als 'romans' misverstaan, en dientengevolge beoordeeld juist naar hun niet-aanwezige 'natuurgetrouwheid.' En evenals in de werken van Nine van der Schaaf de strenge gebondenheid van de klank sommigen stroef en bijna onsympathisch schijnt aanteden, bestaat er voor Berding in de schilderijen die hij bespreekt een zekere 'verdorring van de kleur' die anderen als fout, maar hem als deugd voorkomt. 'De weergave in belevendige kleur van wat de werkelijkheid is, was niet Perné's bedoelen, omdat niet de stoffelijke werkelijkheid, maar de geest zijn liefde was. De kleur schijnt aan verdorring te lijden, - en wie in verzwelgerij zich verheugen mogen het hem doen gelden als verwijt.'

'In het proces der ontwikkeling van naturalistische tot ideëlistische kunst lag het gegeven' meent hij.

‘Wanneer men van zuiver-picturaal standpunt aan de beoordeeling van dit werk gaat, blijkt, dat de kleur van waarde begint te veranderen, naarmate het voorgestelde aan geestelijken inhoud wint. In Van de Wall Perné's evolutie van werkelijkheidstot ideëlistisch schilder gaat tegelijk met de verdieping van het medegedeelde - hetwelk niet te verwarren is met het in beschrijving aan te duiden onderwerp - de kleur over tot grooter eenvoud, beweegt zich in de richting van het meer absolute en verliest datgene, wat als eisch kan worden gesteld aan de min of meer stemmingsvolle weergave van een concreet brok der natuur. Een verbeeldingvolle schildering kan niet worden tot stand gebracht met de (picturale) middelen, welke tot de weergave dienen van een werkelijk bestaande, of in fantasie geziene, maar dan toch in werkelijkheid bestaansmogelijke realiteit: dan zouden twee elementen worden tezamen gevoegd, waarvan de samenvoegbaarheid zooal niet onmogelijk, dan toch problematisch is, en zeker niet mag worden geëischt. De kunst, die - zonder het met preekbedoelingen te willen - een wereldbeschouwing in beeld brengt, de kunst der eenvoudige verbeelding dus, streeft natuur-noodzakelijk naar andere uitingsmiddelen dan de kunst die zich aan een concrete werkelijkheid bindt, en dit destemeer, omdat zij zich een reactie weet tegen de meer realistische, naturalistische kunst, welke er - niet alleen nu, maar in ieder stadium der golvend opgaande evolutie - aan voorafging.’

Het kan wel zijn dat in dit besef van zich nog te moeten verzetten tegen een voorafgegaan naturalisme, de reden ligt, waarom de schrijver innerlijke aanschouwing en voorstelling van uiterlijkheid voor

onvereenbaar houdt. 'De schildering van een werkelijkheid voorkomend natuurtafereel kan dus nooit' - zegt hij - 'de draagster eener dergelijke Aanschouwing zijn.' Zooals ik al deed uitkomen, ben ik van een tegenovergestelde meening. Er is, mijns inziens, geen reden waarom we een gegeven werkelijkheid niet als verbeelding zien zouden. Integendeel wordt de hoogste triomf van de verbeelding juist dan bereikt wanneer zij de buitenwereld als haar schepping ziet. Ik geloof ook niet dat een kunstenaar - vooral een beeldend kunstenaar - de idee zoozeer op zichzelf zal stellen, zoo los van de werkelijkheid, als ten slotte de heer Berding doet. Deed hij het dan zou hij niet bij de lichamelijke van de kunst, maar bij de zuivere geestelijkheid van de religie uitkomen. 'De gelijkenissen zullen dan' - zooals hij zegt - 'haar einde hebben gevonden'. Maar dat is iets wat een kunstenaar niet wenschen kan. Hij zal altijd gelooven dat het Wezen wezen is omdat het nooit aan de dingen ontstijgen kan en hopen dat er altijd kunst zal zijn.

Behalve de houtsneden tusschen de tekst bevat het boekje een veertien-tal afbeeldingen van schilderijen en teekeningen. Achteraan toegevoegd maken zij toch van het werkje wezenlijk deel uit. De schrijver verwijst ernaar en wil door woord en beeld lezer en kijker winnen voor het werk van de overleden schilder.

'Kritiek te oefenen' - schrijft hij, en dit zijn de woorden waarmee ik mijn overzicht besluiten wil - 'kritiek te oefenen op de kunst van Van de Wall Perné, - wiens werk wel eens romantiek werd genoemd, maar met romantiek even weinig heeft te maken als Wagner met de renaissance, - is hier niet

mijn taak, noch mijn bedoeling. Een inleiding tot beter begrip willen deze woorden zijn, niet een mededeeling van het begrip zelf. Kunst, die niet de oogen te streelen zoekt, maar de ziel gelukkiger maakt, omdat ze haar van den rijkdom des innerlijken levens doet deelen, glipt tusschen theoretische woorden door. Wat Van de Wall Perné wilde, ontstond - als iedere waarachtige kunst - uit innerlijken drang die zich een uitweg zocht naar buiten. Langen tijd gevoelde hij zich alleen in zijn streven, en het was hem daarom een groote voldoening als hij zag hoe de besten in het buitenland - natuurlijk verschillend naar den aard hunner verschillende persoonlijkheid - hetzelfde bleken te willen, als hij reeds wilde vóór hij dat zag. Want in de wereld - die grooter is dan dit land - begint men zich na den roes van "visies" en "impressies" meer en meer op het wezen en den onveranderlijken geest der dingen te bezinnen, en uit bezonnenheid ontstaat die - bezonken - kunst. Want kunst is niet de weergave der werkelijkheid, omdat de werkelijkheid aan tijd en ruimte is gebonden, de kunst echter onbepaald en eeuwig is. Zij zoekt de vormgeving van wat het blijvende in het veranderlijke, het wezenlijke van het wordende is, het rein-menschelijke dat in menscheidsleven, het rein-natuurlijke dat blijft in de natuur. De inhoud van de kunst is het mysterie van de stille openbaring, de ongemeten wereldziel, de geest.'

1912.

In de richting van het dichterschap

C.S. ADAMA VAN SCHELTEMA. *Een Weg van Verzen.*

- *Uit den Dool.*

CAREL SCHARTEN. *Voorhal.*

FREDERIK VAN EEDEN. *De Passielooze Lelie.*

MARIE MARX-KONING. *Verzen.*

FRANS BASTIAANSSE. *Natuur en Leven.*

GUIDO GEZELLE. *Laatste Verzen.*

De lijst zal wel niet volledig zijn.

Ik herinner mij het jaar dat wij er meer dan twintig telden, meer dan twintig nederlandsche dichtbundels. Dat was kort voor *De Nieuwe Gids* verscheen. Na die tijd is het aantal aanmerkelijk afgenomen, totdat het nu weer te stijgen schijnt.

Wonderlijk is het welk een verlokking er schuilt in een kunstvorm. Zelfs zij die het heil van hun leven niet in de kunst zoeken, zullen u desnoods meedeelen dat het rijm zoo'n goed hulpmiddel voor het geheugen is en zij zullen rijmen al zijn het maar de uitzonderingen van de grammatika. Ernstiger geleerden spreken van de strengere betoogtrant die de gebonden rede hun *gedachten* waarborgt, of van de deftiger waardigheid waarmee het vers hen noopt ze voortedragen, en zij verzorgen hun leerdichten met wetenschappelijke nauwkeurigheid. Anderen - maar het grootst is het aantal van hen die gedichten

schrijven, huns ondanks, of met een onbewuste genegenheid - zonder het te weten strevende naar wat zij in heel hun leven niet zullen erkennen als een levensdoel.

'Hoe komt het toch' - vroeg ik een vriend, toen wij langs de standbeelden van de Humboldts kwamen, die voor de ingang van de Berlijnsche Universiteit staan - 'hoe komt het toch dat die groote daar het ook alweer niet laten kon gedichten te schrijven, gedichten na te laten, middelmatige gedichten toch - hij die immers tevreden zijn kon met zijn grootheid in wetenschap?' - Wilhelm von Humboldt bedoelde ik, in wiens verzamelde werken ook een aantal sonnettenreeksen zijn uitgegeven die als een niet bijzonder dichter de man doen kennen die zulk een wonder van geleerdheid was. - En het antwoord luidde: 'Omdat ook hij, als de besten van die grooten, begeerig bleef naar de kroon van het Dichterschap.'

Doch niet de kroon die de wereld de dichter geeft, de pijnlijke, - maar de bloemrijke en stralende die ontgroeit aan het bewustzijn van ingeschapen heerlijkheid.

Es giebt nichts tiefer Sinniges auf Erden
Als Dichtung, die das Herz bewegt, erzeuget,

schreef Von Humboldt, en dit was de man die in zooveel verschijnselen zoo gelukkig de diepe zin zocht en ontraadselde. 'Es giebt nichts tiefer Sinniges auf Erden als Dichtung -'

En als er in zijn hart iets omging dat hem dieper van zin leek, meer vloeiend 'aus dunkler unerspähter Quelle' dan in de natuurlijke en maatschappelijke verschijnselen wier groei hij zoo gaarne volgde -

zijn innigste aandoeningen, de liefde voor zijn eigenste gedachten, - dan schreef ook hij gedichten, in de onder zijn vrienden gangbare vormen, in de stille hoop, niet enkel dat zóó iets meer wezenlijks van zijn leven behouden bleef, maar ook in de begeerte dat uit zijn inwendige voldoening de schoone kroon van het Dichterschap hem ombloeien zou.

Dit is de verlokking van de kunstvorm: dat in hem zichtbaar wordt die diepste zin die wij vermoedden dat in ons is.

Wat beduidt het nu wanneer dichters ons verklaren dat het thans geen tijd voor verzen is? - Ondanks hun verklaring zoeken ze zichzelf te *zien* in gedichten. - Wat beduidt het als anderen ons verzekeren dat voor hen een levensleer, een overtuiging de hoofdzaak is? - Zij weten er niet minder om dat alleen in de schoonheid van hun verzen de schoonheid van hun overtuiging zal worden aanschouwd. - En al wie zich verheft op innerlijke drang, op bewondering-vergende ziele- en geestes-bouw, op levenservaring, op persoonlijkheid, - is niet elk van hen in gemoede overtuigd dat niets daarvan eeuwig, dat is waar, dat is volkomen zal blijken dan in de volschapenheid van de schoone vorm? -

Het goede gedicht is het eenig doel van de dichter, en niet naar wat hij goeds of groots in geestelijke of stoffelijke betrekking moge beteekenen, moet hij gewaardeerd worden, maar alleen naar de mate waarin dat goede en groote hem gediend heeft tot het schrijven van een goed gedicht.

Deze vernieuwing van een oude waarheid zij inleiding tot een eenvoudige bespreking van de opgenoemde bundels. Ongezocht gaven zij er gelegenheid toe, omdat de meesten van hen één trek gemeen is:

dat zij namelijk niet alleen het streven naar goede gedichten inhouden, maar ook nog iets anders.

C.S. Adama van Scheltema gaat niet zoo ver dat hij onze tijd ongeschikt acht tot het voortbrengen van dichterlijke schoonheid, maar hij rekent zich nadrukkelijk tot hen die hun verzen als brug aanbieden naar 'blijde overtuigingen' en 'een nieuwe levensleer'. - Worden de verzen daar beter van? Of is de bedoeling dat wij nu met slechtere volstaan kunnen? - Het eerste natuurlijk niet. Het tweede? Ik voor mij weiger het. - Waar de heer Scheltema prijs stelt op een goede levensleer stel ik prijs erop dat het kunstwerk goed zal zijn. - Is het dat? - Wel, in één woord gezegd, mijn oordeel is niet scherp als ik het heele werk van die dichter oppervlakkig noem. Oppervlakkig en slordig. Indien iemand het recht had naar dit werk de levensleer te beoordeelen die hun maker verkondigt, dan zou ik zeggen dat die niet diep van zin kan zijn. Nu zeg ik enkel dat die levensleer niet veel heeft aan zulk een oppervlakkige dichter. Als ik zijn eerste bundel doorlees dan vind ik telkens verzen die dat hij een dichter is wel degelijk bewijzen. Doorgaans hoor ik een stemgeluid dat gevoelig en zangerig niet anders verlangt dan zich te vlijen in maten. Niet zelden vind ik oorspronkelijke en schoone beelden die tot bearbeiding uitlokken. De toon van sommige gedichten doet een bewogenheid van gemoed voelen die slechts behoeft te worden omgezet in de ernst van de werkman om een werk te scheppen dat goed zal zijn. Maar overal dat inzinken na de eerste regels; overal dat volslagen gemis aan volharding, aan zorg, aan liefde voor wat hij zeggen wil; overal in de al te gewoon geworden sonnetvorm een achtelooze, dik-

wijls nauwelijks of niet vers-wordende taal. - In de tweede bundel begroette ik het verschijnen van andere dichtvormen als een belofte: dit leek tenminste naar nieuwe inspanning. Maar wat in dit boek nog geringer bleek als in het vorige, was de ernst van de aandoening. Grootere vormverscheidenheid wordt schijn waar er in het gemoed geen diepte komt. Gebrek aan gemoedsdiepte is het ledige vaartuig dat hier door zorgvuldiger beschrijving en kleuriger vlaggentooi wordt opgetuigd. - Vertoont zich zóó een nieuwe levensleer? Mij docht, de aanhangers daarvan zouden zich in de eerste plaats door hartgrondiger ernst onderscheiden, en de sobere deugdelijkheid van de beproefde werkman - hij zij dan schrijver, bankwerker of dichter - zou bij hen te vinden zijn. - Of is het zóó dat alleen de heer Scheltema zich vergist heeft en in jeugdige onberadenheid de juiste toon niet trof? - Dan is hij enkel het kind geweest, dat plotseling met een nieuw kameraadje saamgebracht, in zijn lust om zich goed voor te doen, op het hoofd gaat staan en allerlei zonderlinge kabriolen bot viert, door dat oudere en wijzere kind met zwijgende verbazing aangestaard. -

Trok Adama van Scheltema onze aandacht omdat hij onder de dichters de type vertegenwoordigt van die jongeren die voor hun onrust steun hebben gezocht bij een overtuiging omtrent het maatschappijleven, Carel Scharren doet het omdat een ander soort jongeren in hem het kennelijkst zichtbaar wordt. Hij hoort namelijk tot die in een tusschentijd geboren die wel, helaas, de pijnlijk-hevige drang voelen naar een dichterschap dat zij als kind bewonderden, een dichterschap waarvan zij het begrip en het grootheidsbesef hebben overgehouden en

dat hun oogen zoozeer verblindde dat zij erzonder niet leven kunnen, maar die het oogenblik misten waarin de goden dat schoone evenwicht gaven waardoor de ziel de wereld in zich ziet spiegelen en haar weeromspiegelt in het woord. Zij hebben de hevigheid van de drang, en een helderziendheid die weinigen gegeven is: zij ontberen noode de hemeldroom die hun drang verzoent en hun verstand zich doet verwonderen. Zij redden zich soms door het symbool - dat is niet de verbeelding, maar de zinrijke voorstelling - en wanneer zij zelfbedwang en smaak kweeken kunnen zij met de hartstocht die hen drijft en de helderziendheid die hun eigen is een kunst maken die naast aan die van de scheppende dichter staat: een streng en gedachtenrijk geheel. Niet de uiting maar de overwinning van hun wezen moet hun doel zijn en vooral niet moeten zij meenen dat met het verkrijgen van het symbolisch inzicht die overwinning is bereikt. Dat is alleen de achtergrond, de structuur desnoods: daar moet het vleesch van het leven omheengroeien. Carel Scharren, hoewel hij zijn eerste boek *Voorhal* noemt, meent toch dat zijn jeugd nu voldoende bezonken is. Hij spreekt met niet geringe gewichtigheid van zijn symbolisme dat toch nog zeer kinderlijk is, en met niet minder deftigheid van een Koor der Eeuwigheid dat hij eerlang zal uitgeven. Tevens drukt hij gedichten die goed en groot bedoeld zijn, maar die het voortreffelijke niet zijn. Dit is hetzelfde als waar ik straks van sprak: een zich te goed doen op het bijkomstige, op dat wat alleen zal geschat worden naarmate het zichtbaar wordt in het goede gedicht. Laat hij de drang in zich binden, wachten op zijn wezenlijke bezonkenheid, en dan de klare en vaste kern aan

het licht brengen die ik stellig geloof dat in hem is.

De bundel waarin Frederik van Eeden oud en nieuw vereenigd heeft, moet voor hem een voldoening zijn. Er is namelijk evenwicht in tusschen het oude en het nieuwe leven zooals zich dat in sommige gedichten afspiegelt. Evenwicht tusschen de schoonheid van zijn jeugd en de schoonheid waartoe een lange en moeielijke ontwikkeling hem heeft gebracht. Even goed als Schemering in 't Woud en Na Zonsondergang aan Zee, jeugdgedichten die het eerst, in 1886, in *De Nieuwe Gids* stonden, zijn de nu voor het eerst verschijnende Van Trots en Deemoed, Heileeuwerik, en De Rivier. - Wanneer wij die vroegste gedichten herlezen wordt het wezen van Van Eeden ons weer zoo duidelijk: een overgroot pijngevoel. Heel anders dan de zachte weemoed van Perk is in zijn allereerste vers De Lente de terugslag die hem te midden van voorjaarsbloemen zich het grimmig grijnzen van de eindelooze nacht doet voorhouden. Hij die bij het verwachten der liefste alleen tranen heeft om het niet-begrijpen der liefde-geheimenis, die in de stad het katje met ritselende klauwen spelen ziet in de gordijnplooien en kille, zwarte gedachten ziet komen uit de duistere grachten, hij voelt al spoedig de drang al de aarde-hartstochten die zich liefhebbend aan hem hechten de gekromde handen los te maken waar ze zijn kleederen mee vasthouden en hun te ontrijzen, sterk en vrij, met de noordewind. Schemering in 't Woud en Na Zons-ondergang aan Zee zijn de twee schoonste gedichten, die de twee diepste stroomingen van zijn wezen, het verlangen naar de dood, en de vrees ervoor, in gelijkwaardige verbeeldingen uitspreken. - In De Eigen Uitvaart is het afscheid beslissend dat in Noordewind reeds werd

aangeduid. De jeugdverbeelding die zelfs het pijngevoel verheerlijkte is uitgegloeid en de ziel voelt behoefte de talloze aanrakingen die haar verder slechts lijden doen, te ontgaan in een verlangen naar die onzinnelijke bestaansgrond die zij beseft dat haar diepste wezen is. Onzinnelijk? En een dichter? De vraag is begrijpelijk; want hij die als een blinde - mysticus - alleen in inwendige gemeenschap leeft met het eeuwige, vindt daar geen woorden om zijn aandoeningen uit te spreken en houdt op zoo te zijn zoodra hij schrijven gaat. Geen sfeer is zoo zeer tegenovergesteld aan die van de dichter als de sfeer van de Mysticus en hoe meer deze zich verdiept in zijn wereld van het beeldloos eeuwige, hoe minder hij gene zal kunnen zijn. Toch is de naam mystieke dichter mogelijk: zoo te verstaan, dat hij die burger in het onzinnelijk rijk geworden is, nu somwijlen naar buiten treedt en zijn innerlijk leven in de schoonheid van de zinnelijke wereld herkent. Dat is het wat Van Eeden doet in die drie laatste gedichten, waarvan De Rivier misschien het beste is. Maar zooals altijd de mensch - wij zagen het aan de twee vorige schrijvers - moeielijk zich onderschikken wil aan de Dichter, maar in zijn eigen recht wil optreden, zoo is het ook Van Eeden gegaan. En bij hem te eerder, omdat die mensch, nadat de Dichter al een tijd lang bestaan had, zich als de drager van iets beters aankondigde, en zijn aard van onzinnelijke zwijger niet onmiddellijk werd doorzien. Het leven in die innerlijke gemeenschap deed wel degelijk in Van Eeden gedachten opkomen, gedachten die hem ontroerden door wat hij meer dan schoonheid noemde - door goedheid, zeide hij -: waarom niet uit te spreken, waarom zich niet te verheffen zelfs op wat

zoo ontroerend-bizonder was? Van Eeden bedacht niet dat het 'blinde' leven zich niet kon uitspreken; hij bemerkte niet dat wat hij uitsprak, eigenlijk al te beginnen met het vers Voor de Liefste, de zinnebeeldige taal van de mystieken van alle tijden was; dat hij, meenende nu zeer uitsluitend van het Eeuwige te getuigen, juist nu in het verband van een historisch-geworden taal getreden was, van een beperkte menselijke gemeenschap die met een behulp van zinnebeeld een zekere verwantschap van innerlijk leven kennen deed, een innerlijk leven dat ze zelf voor uiteraard onuitspreekbaar hield. Men heeft hier de verklaring van het feit dat een groot en eigenaardig samengesteld publiek die gedichten bewonderde die door de kunstenaars werden afgekeurd. Toch zouden ook de kunstenaars niet ontkennen dat hier een inwendige gloed laaide, dat de mensch Van Eeden een belangwekkende verschijning was; integendeel: zelfs kunstenaars konden niet nalaten hun bewondering uittespreken. Maar die bewondering opslaande uit een hevige aandoening, kon nooit gelden de schepper van het goede gedicht. Niet de mysticus, zich bedienend van de taal van zijn voorgangers, moest aan het woord zijn. Hij moest zwijgen, blinde, in de gemeenschap met het onzinnelijke, maar spreken moest met open oogen, ziende naar de schoonheid van het heelal-leven, de Dichter. Die moest in de schoone gestalten van de wereld de zichtbaarheid erkennen van dat wat onzinnelijk in hem was: die moest, bewust van dat innerlijk, maar gericht op dit uiterlijk, het gedicht scheppen dat beide tot één maakte.

De zomerzon uit violetten damp
beglanst met koperrooden schijn

de blanke vloed van den Rijn -
 die gaan door 't volkrijk land
 in bochten breed en machtig -
 de stille boomen ter weerskant
 staan aan den zacht-bewaasden zoom
 te spiegelen als in droom.

Des diepsten Zelfs indachtig
 Zie ik de groote pracht rondom -
 zoek in der ziele kerngrond om,
 't is daar al even prachtig.
 Wat kan er zijn
 nog bron van pijn?

Gij lieven allen die nog lijdt,
 om mijnentwil in droefheid zijt,
 waar komt uw smart vandaan?
 Waart gij maar diep, maar diep gegaan,
 in allerdiepste diepten
 des Zelfs, gij vindt er enkel pracht.
 Ik vond er enkel liefde.

Wat heeft u dan tot klacht gebracht?
 Bestaat er kwaad
 ook zonder haat?

*Nu zie 'k der menschen wonderwerk,
 de grauwe, goudbekruiste kerk,
 een ruigt van spitsen, teer en sterk,
 aan bleeken horizont.*

O menschen, hoe hebt gij 't gedaan?
 't Schoon wat ik in mijn binnenst vond
 zie 'k heerlijk voor mij staan.

't Betrouwen op Gods liefde en recht
 voor eeuwig machtig uitgezegd
 in prachtbouw, fijn en hecht.

Laat lieven allen u verblijven:
niet minder vast, niet minder schoon
staat in de ziel uw heil'ge woon.
Wat valt er nog te schreien?

Dit is wat ik een goed gedicht noem. Zonder twijfel een mystiek gedicht; maar dat de mystieke poëzie van alle tijden daarom eere zal aandoen omdat het mystieke er zich vertoont als een oorspronkelijk kunstwerk. Ondanks de zorg waarmee de uitdrukking en de versvorm bewerkt zijn in de Wijkrans en in Het Lied van de Passielooze Lelie krijg ik van die werken die indruk niet. Integendeel: zij behoren, vind ik, tot de mystieke literatuur, die voor weinigen, en niet tot de mystieke poëzie die, als alle poëzie, voor allen geschreven wordt. Eén hoop heb ik: dat de strenge gebondenheid van de Drievoudzangen ter eene zij, de naar het proza gaande vrijheid van Van Eedens 'hebreeuwsche dichtvorm' ter andere, de overwinning van die inwendige mensch door de poëzie zijn vóóraangegaan.

De vrucht die Marie Marx-Koning ons aanbiedt is niet een door lange kweeking verfijnde, maar zij is een grove en krachtige. De vrucht, zeg ik? Maar ik bedoel niet het boek in zijn geheel; het is beter de gedichten vruchten te noemen. En dan geeft Mevrouw Marx te veel. Er zijn tal van onrijpe bij, en waar wij het aan de onervarenheid van deze tuinierster wijten, dat zij ze alle tegelijk ter markt brengt, willen wij een keus doen uit haar eerstelingen en het prijzen dat zulk een keus valt te doen. Er is - men merkt wel hoe weinig de dichters in onze tijd ermee tevreden zijn vóór alles dichters te wezen - er is, het zij door aanleg of ervaring, in deze dichteres iets zedemeesterends dat haar een zekere zichzelf beklagende,

het andere misprijzende houding tegenover maatschappij en leven opzichzelf verdienstelijk doet achten. Het naïeve van die houding, wanneer men geen alles overtreffend genie is, behoort tot de verschijnselen van dat kultuur-gemis waarvan ik sprak. Maar, zooals altijd, is ook hier iedere houding prijselijk die haar voortreffelijkheid bewijst door een goede daad. De goede daad, het goede gedicht in dit geval, heeft meer gelijk dan een redeneering, omdat ze overtuigt door schoonheid. Van de vier gedichten die ik zal aanhalen zijn drie eigenlijk boet-preken en zij zouden ons niet hoog van geest schijnen als zij ons met predikers-aandrag werden voorgehouden. Maar het hooge ligt daarin dat dit niet gebeurt. Zij werden verbeelding, zij worden zang: schade voor ons zelf wanneer we niet luisteren, wanneer we niet zien.

Gelijk een leeuw, in traliehok gesloten,
 Is nu mijn geest tam en gedwee gemaakt;
 Door honger in een droeven staat geraakt,
 Hoe moe zien de oogen die eens vonken schoten

Nu naar den meester op, wiens hand de brokken
 Te schrале spijs nog vasthoudt. Als 't hem lust,
 Als hoogheid, kracht en hartstocht zijn gebluscht,
 Zal hij ze voeden; de armen in de hokken.

Want ik ben 't niet alleen; gij ook! Wij allen
 Zijn door het leven meesterlijk getemd!
 Hoe wij ons zoekend wonden, altijd klemt
 Ons levens traliekooi. Wij armen vallen

De een vroeg, en de ander laat, in de ijzren banden.
 We worden dan in 't eind zoo heel gedwee
 Door honger naar geluk, zijn dan tevrêe
 Met sobre beetjes, stillend 't hongerbranden.

Meer nog beeld geworden en beter volgehouden is het volgende:

Gluur-oogend onder 't ronde hoedje, keek
 Haar loos gezichtje, omwoeld door losse vracht
 Van lokkend vlokken-kapsel; de arme dracht
 Van 't manteltje overbluffend; dat wel leek

Een schil van rijpe vrucht, die barst door kracht
 Van zwellend vleesch. Wat ál te flets en bleek
 De wangen. Rond den rooden mond een week,
 Verlangend trekje dat begeerte er bracht,

Stond zij voor 't schelle ruiten-lichten van
 Een grooten winkel; loerde ze of er niet
 Lui slenterde in de volte een wachtend man...
 Wien ze zichzelf dan, stil, met de oogen biedt;
 Fel denkend: dat ze zóó niets koopen kan
 Van 't vele moois dat luid ze lokken ziet...

Toon en vorm van dit vers zijn niet nieuw, maar nieuw is het onderwerp: deze vrouw is dichters op de menschenmaatschappij toegetreden dan dichtersessen plachten en houdt haar een bewogen spiegel voor. Een ander beeld is *Ontwijding*:

Heel donker, tegen hel-roode avondlucht,
 Verheft zich fier de dichtbegroeide rots.
 Ze draagt, met schijnbaar onbedwingbren trots,
 Ruïnen waar reeds eeuwen tijds rond zucht.

En aan haar helling dommelt een gehucht
 Met even rijzend kerkje. Klaar geklots
 Klinkt op van 't beekje, waar 't langs leien schots
 En laag struweel het wijkend dal in vlucht.

Maar wegen brengen menschen naar omhoog,
 De trotsche rots - die 't dulden moet en 't lijdt

Met starre stugheid - tartend; en er rijst
 Naast muurbrok, torensteilte en vensterboog,
 Waar klimop, sierlijk rankend, breed zich spreidt,
 Een houten tent waarin men drinkt en spijst.

Kleinigheden daargelaten is dit goed werk. De manende bedoeling in de gedichten is duidelijk, maar men voelt dat een kunstenaar de pen voert die het woord om het woord, en het beeld om het beeld bemint. Nog dieper verdwijnt de bedoeling en schijnt door de volzinnen maar bezielend heen, in het vers dat Berijpt Bosch heet.

O, tooveruin van wit-berijpte twijgen!
 O, fijne broosheid, tegen teer-fluweelen
 Zacht-blaauwen hemel! Woud van gruis-juweelen!
 Wat staat ge rein, in roerloos glinster-zwijgen,

In flonkrend, kleuren-flitsend, vonken-spelen,
 Waardoor de minste dingen wijding krijgen:
 Geknakte halmen, die bevracht zich nijgen,
 En gras, en uitgevallen bloemen-stelen.

Ge zijt het allerschitterendst, hoogste-mooie,
 Dat aarde geven kan in doode dagen!
 Broos sprookjes-land, bij 't late morgen-gloren -
 Toen nevel los-wond grijze sluier-plooie
 En langzaam vlood - tot vonklend schoonheid-dragen
 Uit starlicht-zwangren winternacht geboren.

Mevrouw Marx-Koning heeft zichzelf de weg gewezen. Hij leidt van de ijdele meening opwaarts naar het stralende beeld.

Frans Bastiaansse stelt in aan Goethe ontleende mottos voor zijn bundel en ook elders in zijn gedichten een gedachte op die mij in dit schrijven wel als

zeer verwant moet voorkomen: de Persoonlijkheid en haar overwinning in het goede gedicht. Zal ik dan zijn verzen als voorbeelden aanhalen? Ik zou het doen als niet juist die verzen mij waarschuwden dat iedere waarheid haar grenzen heeft, dat wij als wij van persoonlijkheid spreken een groote of anderszins boeiende persoonlijkheid bedoelen en van overwinning eene die doet denken aan zegepraal. Er zijn er bij zijn gedichten enkele, Aan den Heuvelrand, Aan 't Venster, die ik om hun wezenlijke deugden zou willen afschrijven; maar zelfs in de deugd wensch ik een hooger mate van voortreffelijkheid en, niet misprijzende, stem ik mijn lof niet te luid. Toch is er in dit bundeltje iets als een voorbeeld: voor anderen om even zorgvuldig te arbeiden aan hun krachtiger sprekende dichtstukken; voor hemzelf, om niet te verslappen, maar door almeer uittemunten in de soort waartoe hij aanleg heeft dáárin tenminste onnavolgbaar te zijn.

De *Laatste Verzen* van Guido Gezelle verlevendigen het aandenken aan die beminde Dichter, die daardoor zeker voor ons allen een voorbeeld is dat hij dag aan dag en uur aan uur Dichter was. Zijn heele veelvuldige leven, rijk aan schoone en vruchtbare werking, bewoog zich nederig onder dat geruischloos en arbeidzaam Dichterschap. Als de botten aan de boomen van Vlaanderland ontgroeiden hem almaar nieuwe gedichten; en aandoenlijk is het te zien hoevele daarvan zich niet ontplooiden maar *slapende botten* gebleven zijn. Mogen ze opengaan in uw harten, jonge dichters van Zuid- en Noord-Nederland!

1901.